DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
SAYI:10 YIL: HAZİRAN 2004

İÇİNDEKİLER

Theories of State and Collective Action
Hayrettin ÖZLER 1

Endüstri İlişkilerindeki Dönüşüm
Fatma KOCABAŞ 33

Otel Organizasyonundaki İşlerin Yaratıcı ve Tutucu Kişilik Boyutunda Değerlendirilmesine İlişkin Bir Uygulama
C.Gazi UÇKUN – Hasan LATİF – Seher UÇKUN – Elbeyi PELİT 55

Kütahya İlinde Okul Öncesi, İlköğretim ve Ortaöğretime Genel Bir Bakış
Ali ÖZEL 79

İndeks Hisseler ve İndeks Arbitrajına Etkileri
Seyfettin ÜNAL – Mesut KAYALI 103

Var Yaklaşımı İle Verimlilik Şoklarının Etkilerinin Belirlenmesi
Levent ERDOĞAN 117

Psiko–Sosyal Gelişim Süreci İçerisinde İnsan ve Spor İlişkisi
Veysel KÜÇÜK–Harun KOÇ 131

Germiyan Beyliği Döneminde Kütahya'da Mevlevilik
İsmail ÇİFTÇİOĞLU 143

Seçme Gerektiren, Kısa Cevaplı ve Doğru - Yanlış Testlerinin Madde ve Test Özelliklerinin Karşılaştırılması
Erol KARACA 161

Türk Futbol Klasman Hakemlerinin Fiziksel ve Fizyolojik Ölçümlerinin Değerlendirilmesi (Malatya ve Diyarbakır Örneği)
Atilla PULUR – Faruk YAMANER 175

Theories of State and Collective Action

Hayrettin ÖZLER*

ABSTRACT. - This paper aims to review theoretical arguments and constitute a framework to view the state, the economy, and interest groups within the concept of collective action. This study reviews *macro-level* explanations for institutions and collective action -namely perspectives towards political institutions (the state), state-society relations, etc. Micro level explanations of institutions and collective actions - namely theories explaining the rationale of individuals for participation in collective action is excluded from the content of this article for the reason of space. There is a wide literature of relevance to this study since political and social theories and/or models, primarily or secondarily, try to determine factors that influence the ability of different groups to organise in defence of their common economic and political interests. Therefore, I will examine the various existing theories, outline their common themes and assess their merits in explaining the patterns of collective behaviour of the state, businessmen, and labour.

Keywords: State, economic classes, collective action, political interests and interest representation.

Devlet Teorileri ve Kolektif Hareket

ÖZET. - Bu makale teorik tartışmaları inceleyerek kolektif hareket konsepti içinde devlet, ekonomi ve çıkar gruplarının incelenebileceği bir çerçeve oluşturma amacını taşımaktadır. Bu çalışmada kurumları ve kolektif hareketi makro düzeyde –yani, politik kurumları (devlet) ve devlet-toplum ilşikilerini- izahetmeye çalışan teorileri irdelemektededir. Kurumları ve kolektif hareketi mikro düzeyde –yani, bireyi kolektif davranışa ve harekete yönlendiren rasyoneli- izaha çabalayan teoriler yer azlığından bu makale kapsamının dışında brakılmıştır. Farklı grupların kendi ekonomik ve politik çıkarlarını savunmak amacıyla örgütlenmelerini sağlayan etkenleri belirlemeye çalışan teorilerden oluşan çok geniş bir literatür sözkonusudur. Literaturün genişliği bizi temel sayılabilecek politik teorileri inceleyip bu teorilerin devlet, işadamı ve işçi sınıfının kolektif davranişlarının genel yapısını izahetmelerindeki ortak anatemalarını ve bu çabalamalarındaki eksik ve üstün yönlerini tartışmaya yöneltmektedir.

Anahtar kelimeler : Devlet, ekonomik sınıflar, kolektif hareket, ve politik çıkarler, ve temsil.

Introduction

This paper aims to review theoretical arguments and constitute a framework to view the state, the economy, and interest groups within the concept of collective action. This requires the study of institutions, incentives, and behaviours. For example, the ability of the state to have its citizens comply with new rules and institutions is relevant to the theory of collective action. While some people accept them others will not accept these rules and

* Yard. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi İ.İ.B.F Öğretim Üyesi.

institutions. The cost and benefit structure influences their decision to obey or defect. Collective action problems are also relevant for the strength of civil society. There is a myriad of factors, which create a strong civil society but the most important ones are whether or not there are incentives available to identical groups, or the possibility of affecting public policies through collective action is great enough to organise.

This study reviews *macro-level* explanations for institutions and collective action -namely perspectives towards political institutions (the state), state-society relations, etc. Micro level explanations of institutions and collective actions - namely theories explaining the rationale of individuals for participation in collective action is excluded from the content of this article for the reason of space. There is a wide literature of relevance to this study since political and social theories and/or models, primarily or secondarily, try to determine factors that influence the ability of different groups to organise in defence of their common economic and political interests. Therefore, I will examine the various existing theories, outline their common themes and assess their merits in explaining the patterns of collective behaviour of the state, businessmen, and labour.

Macro Level Theories of the State and Collective Action

Although the state is an entity whose purpose of existence is to produce collective goods, it is not immune to problems of producing collective goods just like other elements of civil society, which face problems to act collectively to pursue collective benefits. The collective action problems of the state and society are interrelated and embedded in macro structures and institutionalised relations, which are subject to the rational choices of individuals. What are the theories of the state explaining the relationships between the state and society? In what way does the state influence the collective action of citizens? What is proper for the state in order to manage socio-economic fractions and use them as a device of effective governance and sustainable development? In what ways are the patterns of state and collective groups relevant concepts in economic development? How does the state influence and manage social mobility and conflict among groups? These and similar questions have been provided with answers from different perspectives in political science. Tis paper is devoted to reviewing the approaches and their theoretical frameworks as relevant to the questions above.

A State-centred Historical Approach to Institutions and Collective Action

Katzenstein's edited volume *Between Power and Plenty* represents the beginning or revival of historical institutionalist thinking during the 1970s (Pontusson, 1995: 121). Reacting to the society-centred, behaviouralist analysis of the 1950s and 1960s, some political scientists moved, in the 1980s, to 'bring the state back in' as the focus of analytical attention (i.e., Evans, Rueschemeyer and Skocpol, 1985). These analysts were particularly concerned with the historical, path dependent evolution of political institutions, and with the question of the degree of state autonomy in such developments. This important research terrain of institutionalism has also been concerned with the state's autonomy and role in macro-social change and collective action.

In *Bringing the State Back In* Rueschemeyer and Evans (1985: 47) argued that 'coherent state action will be a concern of state elites, a concern for which they can mobilise outside support and that may come to stand in conflict even with dominant interests'. Such a task demands an internally coherent state, which is more embedded in society than insulated (see also Evans 1992). However, this embeddedness serves the autonomy of the state rather than the infiltration of the state apparatus by particular groups. While these political scientists conferred a central position to the state or political structure, they acknowledged that the state is a corporate actor consisting of conflicting fractions such as political parties, the bureaucracy, and the military. Nevertheless these state actors with distinct interests have a concern and consensus to act in a unified way determined by their institutional roles. Rueschemeyer and Evans continued that:

> A certain degree of (bureaucratic) autonomy from the dominant interests in a capitalist society is necessary not only to make coherent state action in pursuit of any consistent policy conception is possible, but also because some of the competing interests in economy and society, even structurally dominant ones, will have to be sacrificed in order to achieve systematically required "collective goods" that cannot be provided by partial interests. (Rueschemeyer and Evans, 1985: 68)

Theda Skocpol proposed the investigation of the state and pattern of politics through what she interchangeably called 'Tocquevillian' or 'Macroscopic' explorations of the socio-political effects of states. In this perspective, Skocpol emphasises the role of the state in the emergence of collective action:

> States matter not simply because of *the goal-oriented activities of state officials* (emphasis mine). They matter because their organisational configurations, along with their overall patterns of activity, affect political culture, encourage some kinds of group formation and

collective political actions (but not others), and make possible the raising of certain political issues (but not others).

To be sure, the "strengths" and "weaknesses" of states as sites of more or less independent and effective official actions constitute a key aspect of the organizational configurations and overall pattern of activity at issue in this perspective . . .. When the effects of states are explored from the Tocquevillian point of view, those effects are *not* traced by dissecting state strategies or policies and their possibilities for implementation. Instead, the investigator looks more macroscopically at the ways in which the structures and activities of states *unintentionally* (emphasis mine) influence the formation of groups and the political capacities, ideas and demands of various sectors of society. (Skocpol, 1985: 21)

In this context, not so much the intentional actions of political and bureaucratic elites and citizens but state structures and institutions affect the timing, goals, organisational strategies, the content and definition of interests, and overall politics of collective action. This is a slippery premise because while some scholars argue that the more government takes the place of associations, the more will individuals lose the idea of forming associations and need the government to come to their help (Kaufman, 1999: 1299), many others argued that the bigger government means the proliferation of interest groups. Similarly, W. D. Coleman (1990) argues that certain symmetry exists between different types of states and the structures of systems of comprehensive business associations. But ironically the state-centred arguments imply that this symmetry definitely suggest an asymmetry between state and society implying that the state is the only significant *datur formarum,* i.e. the giver of form.

Statist theorists believe that state actors and agencies determine the behaviour and role of groups in society and in the policy process (Smith 1993: 55). Kenneth Dyson (1980: 50), for instance, argued that the 'mode of interest-group politics' depends not so much on conditions of civil society and the structure of economy, but on 'frameworks of ideas and historical experiences of authority'. There are anomalies in the state-centred institutionalist arguments. For instance, they argue that the degree of state autonomy varies with its resources via the resources of society; for instance the absence of an enduring business unity or a strong bourgeoisie would allow the state to pursue its own economic agenda (Skocpol, 1985; Mintz, 1995: 410). However Skocpol (1980) argued that the state policy would fail (as in the case of National Industrial Recovery Act) because it lacks capabilities rather than the power of business (Smith, 1993: 51). Finegold and Skocpol (1984: 169) asserted that:

The fate of policy choices is shaped by the development of the state and the parties, organisations that have their own historical trajectories and cannot be taken for granted or reduced to manifestations of the current array of social forces.

The state-centrist/historical institutionalism even went further by claiming that the states have their own values, norms, and traditions embedded within institutions and distinct from the remainder of society (e.g. Eisenstadt, 1967; Skocpol, 1985; Heper, 1991), implying an untouchable institutional existence. By the same token, March and Olsen (1989: 21) defined political institutions as:

> Collections of interrelated rules and routines that define appropriate actions in terms of relations between roles and situations. The process involves determining what the situation is, what role is being fulfilled, and what obligation of that role in that situation is.

March and Olsen argued that instead of the making of choices, it was the 'logic of appropriateness' that shapes individuals' actions within institutions. Routines, rules, and forms evolve through history-dependent processes that do not reliably and quickly reach unique equilibriums; the institutions of politics are not simple echoes of social forces; and the polity is something different from, or more than, an arena for competition among rival interests (March and Olsen, 1989: 159).

This presentation does not imply that statist arguments have been exhausted and proven to be useless. The most important criticism of historical institutionalism is that it gives formal and informal institutions a status of independent actors although in some context they are more like dependent variables to be explained while in others they can be used as independent variables because of their explanatory value. Institutions are designed and created by conscious, deliberating, and rational human beings to solve problems related to the social and economic realm (Pontusson, 1999: 130-1). State interest and institutions are not developed in a vacuum but within the context of civil society (Smith, 1993: 55). Institutions are neither actors nor ends but means. It is this aspect of institutions that makes politics a complex process of institutional design.

Pluralism, Neo-pluralism, and Policy Networks

There is often little agreement upon the defining characteristics as well as basic assumptions of pluralist theory and thus it is subject to ambiguities and misinterpretations (Judge, 1999: 128). For example, while pluralists adopt behavioural individualism as a method to explain group behaviour and leave out institutionalist explanations, neo-pluralist perspectives adopt institutionalism but undermine individualist-behavioural explanations.

Since pluralism rejects Elite Theory and sees the society consisted of groups, politics can be understood by looking at the interaction of groups (Berry, 1989; Truman, 1971). For Truman (1971: 15), the individual is less affected

by the society as a whole than differentially through several of its subdivisions or groups. This is seemingly contradictory because pluralism, according to Cawson (1986: 7-8), assumes that people determine their interests freely to the extent that statements about the interests of groups are the same as statements about individual members of groups. Observable behaviours of groups and individuals are the essence to judge individual interests in pluralist thought. This point is defended to the extent that discontented individuals form collective organisations to change government policy while inactivity means consent to government decisions (Cawson, 1986: 10). This assumption faced a challenge from Olson (1965) who argues that individuals will not organise to defend their collective interests unless collective action problems are solved.

Despite the assumption that members' interests equal group interests pluralists have no clear conception of collective good and are sceptical about the capacity of the state to produce collective goods for citizens. Robert A. Dahl argues that the common good is "culturally relative". "It is specific not only to its particular sphere, such as money or power, but to the time, place, historical experiences, and culture of a particular group of human beings" (Dahl, 1989: 304). Lindblom (1965) does not fully share the scepticism about achievability of collective good otherwise pluralism would never be a viable option and this would justify a call for corporatist or fascist arrangements. The continuity of social life depends on the ability of human beings to arrange collectively defined or accepted rules. He argues that mutual adjustment processes (MAP) can create and maintain commonality of culture, language, historical experience, standard of evaluation, moral rules and other dispositions towards procedural agreement (1965: 10). This view perfunctorily admits and calls for an institutionalist solution to collective good dilemma. Although Lindblom still rejects the idea that collective values can always be objective values, he nevertheless argues that collective values and goods can be agreed and effectively formulated by the MAP better than central decision-making and co-ordination (1965: 283-5). The MAP implies that "people can co-ordinate with each other without anyone co-ordinating them, without a dominant common purpose, and without rules that fully prescribe their relations to each other" (Lindblom, 1965: 3). With this theory Lindblom continues to defend the pluralist belief that interest groups can be organised and co-ordinated without central direction and a purpose commonly shared by groups. The state's role is thus maintaining these market-like processes rather than direct interference as is the case with corporatism, because MAP cannot always guarantee the protection of collective or particular interests in the face of powerful forces (Lindblom, 1965).

In this pluralist view sketched above, the state or government is seen as a mediator and arbiter between organised interests as opposed to the "capitalist bias" of the state in Marxism. On the other hand, in corporatism, it is rather interest organisations or associations that mediate between the state and individuals. Pluralism as defined by Schmitter (1979: 15) is:

> A system of interest representation in which the constituent units are organised into an unspecified number of multiple, voluntary, competitive, non-hierarchically ordered and self-determined (as to type or scope of interest) categories which are not specially licensed, recognised, subsidised, created or otherwise controlled in leadership selection or interest articulation by the state and which do not exercise a monopoly of representational activity within their respective categories.

Neo-pluralist writers such as Lindblom (1977) and Dahl (1989) accepted the criticisms assembled by elite theory and Marxism against classic pluralism, which argued that inequalities were non-cumulative among the groups and not a single group including the state, which is neutral, possesses domination. Neo-pluralists admit that business generally has a superior influence on policy decisions and citizen preferences in liberal democracies. However, internal checks (by politicians and bureaucratic agencies considering the interests of their own and of other quiescent groups such as party organisations for election concerns) and external checks (by counter-groups on alert to prevent harmful policies embraced by competing groups) are important counterweights that exist to constrain the domination of business (Lindblom, 1977: 189; Smith, 1993: 16-7).

Dahl (1989: 252) provides summary characteristics of a dynamic pluralist society: dispersion of political resources, strategic locations, and finally, bargaining positions. This characterisation of society is compatible with that of policy network literature according to which "policy-making is becoming increasingly pluralistic" within "increasingly specialised arenas with a limited number of participants" (Smith, 1993: 56). Despite the lack of indication that the policy network paradigm is within the pluralist tradition it seems closer to neo-pluralist point on a scale of pluralism versus corporatism. The division of governmental processes into policy domains creates policy networks in which rational debates take place between rational collective actors (Rhodes and Marsh, 1992; Rhodes, 1995). Within these policy domains, the creation, direction, and co-ordination of issues as well as distribution and control of power and resources among actors are determined (Knoke, 1990: 19).

The main difference between pluralist and policy network approaches is the latter's institutionalist character in contrast to the positivist-behaviouralism of the former (Blom-Hansen, 1997). The second difference is that policy

network analysis accepts the autonomy of the state while pluralist theory sees the state as a neutral mediator or just another interest group. In this context exclusion of certain interests from policy networks by dominant interests, exchange of information, resources and support among interdependent institutional actors, and defining the rules with which the 'game' is played become the features of policy networks (Rhodes, 1995). The policy network approach uses network analysis as a basis for the study of power, exchange and dependency relations between groups and state agencies in policymaking. It does not primarily explain by using the network metaphor how groups emerge and solve collective action and co-operation problems at the individual level. Knoke and Kuklinski (1991: 176) argued that "the structure of relations and the location of individual actors have important behavioural, perceptual and attitudinal consequences both for the individual units and for the system as whole". Network analysis can be helpful in examining the recruitment processes of collective action organisations, specify information linkages, resource exchanges, and interpersonal bonds both horizontal (member-member) and vertical (leader-member) (Knoke, 1990: 227). However what brings the policy networks close to neo-pluralist modes of interest representation is its claim that the process of institutional arrangements are incremental and evolutionary in which no-one is in complete control (Blom-Hansen, 1997). Smith (1993: 54) argued that "State autonomy is not a zero-sum. It is not something that belongs either to the group or to the state agency… Therefore, the degree of state autonomy available often depends on the type of policy network". The numerical or financial strength of diverse interest groups does not always explain differences in policy outcomes, which are indeterminate (Peters, 1999: 118). Rather the opportunities and constraints created by different institutional configurations at a macro-level enhance and limit the capabilities of different groups (Ostrom, 1995: 174-8). Critics of policy networks such as Dowding (1995) argue that the model needs to integrate rational choice and game theory into the concept of networks. It also has an inadequate theory of the state (Dowding, 1995) which is seen as "a complex set of institutional arrangements for rule operating through continuous and regulated activities of individuals acting as occupants of offices.... Although some interests are privileged, the state has varying degrees of autonomy from those interests and can act in its own interests" (Rhodes, 1995: 11). Katzenstein (1978) identified as crucial variables for the establishment of policy networks the measure of *centralisation* of the state-society (relations) and the degree of *differentiation* between the two. State autonomy is not sacrificed to the collaboration of interest groups in policy networks. It is still important, even a sine qua non, because as Waarden (1992: 44) stated:

> The close cooperation of state agency and clientele in pursuing particularistic interests may produce various 'collusive coalitions' against other agents and clientele, will tend to fragment

the state organisation, frustrate attempts to formulate policies in the general interests, and will reduce the coherence in general government policy.

These final arguments are a clear indication that neo-pluralist or at least the policy network literature incorporates some assumptions and concepts of the rational choice and game theory and, thus, one can speak of a convergence. For instance, the interdependency, coalitions, the processes of resource transactions, and bargaining among the network members are the characteristics of an iterative N>2 person games. The concept of policy network recognises the interdependency and conflict between the state institutions, state actors and private interests and by so doing the concept is more appreciable to the rational choice approach than to state-centrist institutionalist or behavioural-pluralist explanations.

Marxist Theories of the Capitalist State and Collective Action of Classes

Marxist approaches to the state and society can make important contributions to the understanding of collective political action. Although they are often combined with varying degrees of consistency and mutual qualifications, they involve different theoretical assumptions, principles of explanation and political implications (Jessop, 1990: 25). There is, for example, instrumentalist, elitist, functionalist, collective capitalist state, and state monopoly capitalism theories with different implications about the autonomy of the state from class relations. Marxist theories evolved to accept that the democratic capitalist state has a degree of autonomy to manage conflicting interests of capitalist economies, to defend collective interests of capitalists, and to develop an hegemonic accumulation strategy (Poulantzas, 1973; Offe, 1985; Dunleavy and O'Leary, 1987; Jessop, 1990).

In general, Marxists treat interest groups as less significant in the analysis of power structure and political conflict because groups simply emerge out of their economic situation and they are not a totality of individual interests prior to social relations (Elster, 1985; Offe, 1985; Cawson, 1986: 8-11). Marx emphasised the selfishness of human nature and rejected that ideology and religion are altruistic institutions favouring equality, justice, and common good for people. The only solution for this dilemma is the alternative of socialism to private enterprise system, i.e. capitalism (Ostrom, 1990: 9). Marxism in general denies individual voluntarism in a capitalist society by arguing interests, organisations, and power of groups lie in the relation between capital and labour. Although classes are seen as potential actors for collective action, for Marx, achieving a common good is a highly doubtful venture especially for the working classes if their members remain rational self-interested individuals (Olson, 1965: 108). A capitalist economy is a composition of institutions designed to keep voluntary choice and

freedom of human subjects under control. Under capitalist relations of production, which compels an asymmetric system of interest articulation, the members of subordinate classes experience difficulties in finding out what their objective and true interests are (Offe, 1985: 197).

There are two important state theories, selected from the Marxist literature, conducive to our objectives: *collective capitalist state* and *state monopoly capitalism*. The former structure must establish legal and monetary systems necessary to facilitate the production and exchange of commodities and the accumulation of capital and rational economic calculation (Jessop, 1990: 35). A collective capitalist (developmental) state is supposed to nurture its initially vulnerable industrial bourgeoisie and then facilitate and restructure the basis of capital accumulation. It intervenes in the economy in order to "overcome the mental/manual divisions within the bourgeoisie and insure that they do not tear one another to pieces" (Frankel, 1982: 263). This Unitarian-collectivist capitalism depends on the ideological hegemony of the dominant classes over popular classes achievable through the existence of particular forms of organisation and representation. "Their unity and alliance depends on a modicum of self-sacrifice of immediate interests and on their commitment to a common world outlook" (Jessop, 1990: 40). The hegemonic strategy of the dominant classes will be a success only if subordinated classes accept it. For Jessop, this approach implies that state intervention is not always directed towards the needs of capital but "generally reflects a response to the political repercussions of accumulation" (Jessop, 1990: 40). The collective capitalist state in theory is capable of solving the collective action problems of both business and labour classes.

S*tate monopoly capitalism,* on the other hand, is more predatory since it is a fusion of monopoly corporations and the state into a single instrument of economic exploitation and political domination (Dunleavy and O'Leary, 1987: 240). According to this theory, the growth of giant industrial corporations and of large financial combines under auxiliary state rule leads to almost complete exclusion of other capitalist fractions from influence over the state (Dunleavy and O'Leary, 1987). This form of capitalism is more likely to be challenged by the competitive sectors (subordinate bourgeoisie) and the working class who realise the convergence of their interests against this particular type of domination. However this type of state is also able to create additional costs for labour and subordinate business to organise collectively because of selective compensation and patronage. This seems especially the case for economies, which have experienced state-led industrialisation and the containment of pressure from below.

The state that is concerned with the possibility of revolution by subordinate classes has to separate itself from ruling class fractions for its own sake and for the sake of capital. For Marxists, this is a dilemma for the capitalist state, a dilemma that necessitates a division between the economic and political spheres. Therefore, the modern capitalist state evolved into "a distinct ensemble of institutions and organisations whose socially accepted function is to define and enforce collectively binding decisions on the members of society in the name of their common interest or general will" (Jessop, 1990: 341). According to neo-Marxism, unlike state-centrist explanations, state institutions and organisations may have their own logic but cannot exercise power of their own. Instead state power is a complex social relation and/or the state is the site of strategy:

> Thus a given type of state, a given state form, a given form of regime, will be more accessible to some forces than others according to the strategies they adopt to gain power; and it will be suited more to some types of economic or political strategy than others because of the mode of intervention and resources which characterize the system (Jessop, 1990: 260).

And society:

> Is simply a fluid inter-discursive space . . . in which different social forces compete to stabilize orientations and expectations around rival societal projects . . .Thus one could argue that a successful hegemonic project penetrates different functional subsystems, organisations and identities, and set limits on how far they can operate purely autonomously. In a hegemonic order each functional sub-systems would, for example, retain its own 'code'; but its 'programme' would take account of wider social goals. . . They would reflect on the repercussions of their own actions on other organisations and general social objectives and seek to adjust them accordingly . . . None of this implies that hegemony rests on total unanimity or blind obedience- instead it provides a conception of the common good and a framework within which different forces can cooperate and/or coexist with a relative degree of harmony (Jessop, 1990: 335-6).

It seems that Marxist theories contain significant allusions to collective action problems. The orthodox arguments are more different from the rational choice view than modern Marxism. Marxist theory understands classes organised within the framework of dominant production mode as the core institutions (structures) that determine preferences and actions of individuals. In general orthodox Marxist theory rests on a conviction that individuals cannot act freely and creatively in an oppressive social structure characterised by capitalist domination. Therefore cross-cultural differences in the behaviour and institutions of states, workers, and capitalists can be traced to historical variations in class structures.

According to Alberto Melucci, the Marxist tradition saw collective action as "the expression of a structural class condition from which behaviour sprang". The identity of being a member of the working class or owner of

capital almost surpasses all other identities that individuals attach themselves (Melucci, 1995: 107). Lichbach (1995) writes that "Marx believes that individuals constitute a class only insofar as they are engaged in a common struggle against another class. Class struggle begets class formation and subsequently, collective dissent" (Lichbach, 1995: 100). Collective action is an end result of class-consciousness, which develops when classes interact, compete, and conflict with each other (Elster, 1985: 345). Elster (1985: 347-8) argues that Karl Marx recognised that self-interest poses a major problem for mass movements of both labour and capitalist classes. He defines positive class-consciousness as "the ability to overcome the free-rider problem in realising class interests" (Elster, 1985: 347). He noticed the altruistic elements in Marxist accounts of collective action, since a clash between capitalists and workers may well be harmful to the short-term interest of labour, and "only their unborn descendants may see the benefits of socialism". As for those who "have nothing to lose but their chains" and those "who wants to beat his adversary will not discuss with him the costs of war", collective action is a necessity rather than a choice (statements belong to Marx and cited in Elster, 1985: 353, 368). Some (Arrighi, Hopkins, and Wallerstein, 1989: 20-1) argued that according to Marx, the collective action problem is not a historical constant but a product of capitalism, which imbues workers with an individualistic rationality that inhibits their collective effort.

Elster (1985: 352) argued that in the absence of direct relations between antagonistic classes in large corporations, the resentment will tend to be diffuse rather than specific, with correspondingly less motivating power. For instance, professional managers as a go-between class mitigate direct conflict between the capitalists and the workers. Conversely, Lipset, Trow, and Coleman (1962; 172) pointed at Marx's realisation of the fact that "workers in small craft shops, who work side by side with their employers, associate with them informally and develop personal ties with them, are markedly less class-conscious and less involved in workers' organisations than are workers in large industry". These accounts entail that the collective action of the labour class is an exception rather than a rule. However, the capitalist class, as argued by Engels, is always organised. "Their small number, the fact that they constitute a particular class, their social and commercial relations make formal organisation superfluous" (Engels, as cited in Bowman, 1998: 328). Furthermore, Offe (1984: 47) proposed that the degree of organisation of class, both labour and capital, increases as one moves from the competitive sector to the monopoly sector as the resources and power of these classes also increase.

For Offe and Wiesenthal (1980), as far as capital and labour are concerned, there are two logics of collective action, not one. Although collective organisations are more important to labour, workers face more serious dilemmas and paradoxes for organised action than business because of the nature of the labour factor of production. While workers cannot merge (only associate) because their commodity (labour) is an insuperable individuality, capital can merge and enter into formal organisations to protect its collective interest, which is simply to maximize profits. Therefore, workers' collectivity very much depends on the degree of consensus on the redefinition of subjective individual interests as objective collective interests and a trade-off between a variety of interests such as wages, job security, and working conditions. Before reaching a consensus they have to agree about collective identity, willingness to engage in collective action, the internal democracy of trade unions, etc. With these unfavourable circumstances for labour solidarity and collectiveness, what organises workers essentially is not the trade union but capital because workers must belong to a firm before even we begin to talk about workers as a collective group (Offe and Wiesenthal, 1980; Offe, 1985: 176-8). Conversely, Offe and Wiesenthal (1980) argued, capitalists' most important interests are served not through their interest associations but in the market (beneath the level of association) and by the state (above the level of association). Moreover, "capital has at its command three different forms of collective action to define and defend their interests- the firm itself, informal co-operation, and the employers or business association, whereas labour has only one" (Offe, 1985: 179). The problem of conflict between capitalists is alleviated by the collective capitalist (or the welfare) state. Offe (1985) also argued that business associations are more advantaged in terms of their ability to offer selective incentives (that are hard to find in the market) to potential members despite their differences in size and sector.

Above accounts of Marxist thought ignore the fact that the availability and sufficiency of resources in the hands of capitalists to engage in collective action without wider class-consciousness may create factionalism within the business class as they lack collective solidarity. In fact employers, despite their privileged position, face diverse and conflicting interests in terms of their product and labour market (Bowman, 1998). Owners of capital are vulnerable to fragmentation, as they want to pursue their own interests very often at the expense of their collective interests as a class (Held 1989; Dunleavy and O'Leary, 1987). Therefore they tend to be more exclusive than trade unions. The state and government policy are very likely to differentially affect business interests and stimulate adversarial political action (Moore and Hamalai, 1993: 1898). Hence, the power and interests of the capitalist state to unite a business class is also doubtful.

Likewise, for Jessop (1983), there are conflicts between 'capital in general' and 'particular capitals'. This is the main problem to be resolved for capitalist collective action. He defined the problem roughly as the following. Because capital in general is not an economic agent and particular capitals (individual capitalists) are competitive and profit oriented, the latter will not embrace the cost to promote the collective interests of the former unless the interests of particular capitals are consistent with that of general capital. Capitalists will attempt to define and articulate collective interests of capital against both particular capitals' and non-capitalist interests when they are inconsistent with the will of capital in general.

There seems to be some gaps in this theory, especially when Marxists' (including Jessop) believe that the collective good for capital in general is the continuity of capitalist accumulation. However, there may be different strategies of accumulation adhered to by subgroups formed by particular capitals and classes. The theory of Jessop would approach Olson's distinction between collusive and encompassing coalitions if it is interpreted in the following manner. Large financial and industrial corporations are usually in a position to define the will of capital in general basically as the preservation of the existing form of accumulation strategy. Particular capitals, which are the beneficiaries of existing accumulation strategy, will attempt to destroy or contain emerging rivals (rival particular capital) who are interested in changing the system of accumulation and distribution. This interpretation fits Jessop's own overall argument especially when he says, '[associational] representation on its own will not secure the long-term interests of capital accumulation'. An accumulation strategy or a growth model, as defined by the hegemony of dominant fraction(s) and protected by the state can provide a stable framework within which conflicting interests can be managed without disturbing capitalist accumulation (Jessop, 1983: 149).

Olson (1965: 145-6) asserts that "the business community *as a whole* is not a small privileged or intermediate group- it is definitely a large, latent group. As a result it has the same problems of other segments of society". Bowman (1998) suggested that collective action could not be confined to co-operation through paying membership dues, which is relatively easy for businessmen. Co-operation in the market and politics through acting collectively is more important yet harder for businessmen. "The major threat to the basic interest of each capitalist in economic survival comes not from workers but from other capitalists" (Bowman, 1989: 3). Traxler (1993: 686) observed that business associations are not to represent their interest vis-à-vis labour but more often direct their associative activities against groups within their own class. In general as Melucci (1995: 118) argued, "production cannot be

restricted to the economic-material sphere; it embraces the entirety of social relationships and cultural orientation". Furthermore, the "new social movement" writers argue that class based explanations for collective action is obscure in post-industrialist societies (e.g. Maheu, 1995).

The most recent Marxist accounts of the modern capitalist state embrace some ideas adjacent to state-centrist, neo-pluralist and corporatist models seeing that scholars - not essentially Marxist - occasionally integrate Marxist theory with its class perspectives into institutionalist and rational choice perspectives. This is a result of two factors: (1) the apprehension of collective action problems inherent in both capitalist and labour classes; and (2) the impracticality of capitalist dominance without inventing institutions (repressive and ideological apparatuses) to conceal this domination. This is because the state and political institutions are always prone to *a crisis of hegemony* (as used by Gramsci) or *representational crisis* (as used by Poulantzas) because these institutions are the instruments beneficial mainly to the interests of a dominant capital or a dominant mode of production characterised by the equilibrium between various modes of productions and class relations (see Offe, 1984).

Corporatist Perspectives on the State and Collective Organisations

Although there is not an explicit institutional analysis contained within corporatism, it can be seen as a hybrid form of the institutionalist perspective (Peters, 1999: 117). The Marxist view - that the manner in which the state and its power is organised (institutionalised) corresponds in some way to the conditions of the economic base- is shared by other schools of thought (Harris, 1983: 317), especially by corporatism. In fact Schmitter (1979: 24) suggests that "corporatization of interest representation is related to certain basic imperatives or needs of capitalism to reproduce the conditions for its existence and continually to accumulate further resources". Corporatism draws on "a long tradition of elitist/managerial and Marxist analyses of the liberal democratic state" (Williamson, 1989: 140). Schmitter (1979: 13) defined corporatism as:

> A system of interest representation in which the constituent units are organised into a limited number of singular, compulsory, non-competitive, hierarchically ordered and functionally differentiated categories, recognised or licensed (if not created) by the state and granted a deliberate representational monopoly within their respective categories in exchange for observing certain controls on their selection of leaders and articulation of demands and supports.

According to Cawson, corporatist arrangements are based on the distinction between functional interest groups and preference groups. While the former

can be drawn in corporatist arrangements, the latter is excluded because the latter category of interests are organised on the basis of shared value and moral positions. Consequently they remain within the pluralist sphere of interest groups since they do not seek to become "self-regulating agents of policy implementation". On the other hand, functional groups based on economic and professional classes are more likely to become part of corporatist policymaking processes, which involve monopolistic and self-regulating interest groups (Cawson, 1986: 37-38).

Corporatism, for Jessop (1990: 120), "institutionally fuses political representation and economic intervention, both of which are traditionally separated by parliamentary-bureaucratic system". This fusion is an indication of a corporatist refutation of the pluralist and liberalist assumption that the best social and economic equilibrium (and collective goods) will be achieved automatically without state intervention by freely competing forces. Schmitter (1979: 27) quotes Kramer (1966) arguing, "the more this spontaneous harmonisation proves to have little relation to reality, the more the government is impelled to interfere in order to secure a deliberately regulated and planned integration of interests". Neo-corporatism or "private interest government" according to Streeck and Schmitter is capable of solving problems related to legal regulation, legitimation and markets by more effective means. It is an attempt to provide for the production of categorical/collective goods by more effective means than state regulation; to impose discipline on the inevitable factions which arise in a democratic polity and market economy; and to make organised interest politics more compatible with the requirements of the market (1991: 237-8). Streeck and Schmitter (1991: 236) argued that "categoric good" and "collective good" are partially compatible and overlapping because public interests as collective goods can be realised through complex bargaining process between associations and the state.

Corporatism is not taken into consideration as a general theory of the state, society or the economy (Cawson, 1986; Smith, 1993: 31) although it attempts to organise them into an effective system of governance. In this regard Williamson (1989: 131) argues that:

> This point, however, is perfunctorily re-interpreted to one of whether the state can design its own 'policy instrument' whereby it can choose the form of its 'interactions with social groups and can impose upon these groups the conception of its interests and mode of collective action it prefers'. In short, the state cannot impose a solution upon societal conflicts, but it can introduce arrangements for their solution.

According to Therborn, the relevance of corporatism to collective action theories can be inferred from its characteristic of being a kind of social

action, associative action. “Collective action stands in contrast not only to individual action, but also to commanded action determined by another, exterior actor, a patron, a sovereign, or a boss of one sort or another” (Therborn, 1992: 27). Corporatism assumes that interest associations are not just aggregation of members’ interests but also the process of organisation can shape members’ interests (Cawson, 1986: 9-11; Williamson, 1989: 76). Cawson (1986) argues that in corporatist logic, the internal cohesion of the association and the ability to discipline and sanction its members depends on its relationship to the state as the corporatist organisation borrows legitimacy and authority from the state - instead of constituency - to achieve that performance. Atkinson and Coleman stress that a corporatist system will function successfully only if the state is strong, autonomous, and not open to capture by the associations that are incorporated into the policy networks. Also associations must be able to control their members - that is to say the concertation, centralisation and integration of sectoral and regional associations for the achievement of public policy objectives (Atkinson and Coleman, 1985: 25-26; Streeck and Schmitter, 1991). The concentration and centralisation of interest association is a precondition for corporatism and a dynamic process resulting from a shift from liberal capitalism to corporate capitalism (Cawson, 1986: 88-9) or as some times called organised capitalism (Offe, 1985).

Corporatist associational activities representing categorical interests as a monopoly is not subject to competition (Williamson, 1989: 76). The corporatist model, furthermore, implies that the dilemmas and problems posited by the theory of collective action, such as the free rider dilemma, Olson's (1965) dilemma, and the *exit* option (Hirschman, 1970) of members are solved or made irrelevant in corporatist arrangements. The corporatist approach disregards the role of selective incentives for falling into the luxury rather than necessity categories (Williamson, 1989: 78). Basically corporatist associationalism suggests that individual members are not like individual customers and that competition over membership inhibits the association's primary role of representation. However, Williamson argues that the non-competitive nature of associations under corporatism limits the redefinition of individual interests (Williamson, 1989: 92). It is important to see the fact that voluntary membership empowers individuals to enter into bargaining relations with the leaders and breaks down bureaucratic barriers for collective participation. The state can overburden corporatist associations with bureaucratic tasks that will leave little time and space to the leaders to consult with members (Williamson, 1989).

In terms of membership, according to Williamson (1989: 79-93), associations attract more potential members in a societal corporatism or

liberal economy especially if they (1) are specialised and distinguished in representation; (2) have the ability to resolve conflict among members and define the best interests of members; (3) have close relations with the state or privileges assigned by the state; (4) have the ability for leadership to ensure compliance of members; and if they (5) have autonomy from the state and ability to self discipline members rather than being disciplined by the state.

An important point to be noted is that it is not the superior management of representation that makes corporatist arrangements prevail in some countries but not others. There still must be preconditions for the corporatist system to emerge. These preconditions or factors that reinforce corporatist systems are various and not valid in every society. Economic and political crises, extremely low tolerance for disorder and conflict, general suspicions of party politics, class unification, legal and administrative tradition, and tight-knit relations between the state and society appear important preconditions (e.g., Therborn, 1992; Katzenstein, 1984). The fact that the most successful corporatist systems are found in relatively smaller economies, or in low- and/or-homogeneously populated countries, or in the countries that underwent a serious crisis or threat reminds us of the arguments raised by Olson (1982) in *the Rise and Decline of Nations*. Corporatism can also be seen as a viable option in an environment where the collective consciousness and collective action reservoirs of economic and professional groups are still in their infancy.

According to Williamson, corporatism is an attempt to develop a policymaking model based on class conflict, which is also rooted in electoral competition. Corporatism did not solve the problem of exclusion of parts of both labour and capital (Williamson, 1989: 95). Scholten (1987) argues that a corporatist mode of representation may become subject to criticism from emerging social movements and subordinate interest groups. These groups will claim the existence of privileged interests and a repressive political system. Furthermore, many societies suffer from societal cleavages stemming from past events and processes in the formation of nation and state, to persistent communitarian and normative divisions based on religious, secular or linguistic criteria (Scholten, 1987: 1). In a non-authoritarian setting the resistance by groups to compulsory membership and jurisdiction can be faced by the state in line with the suggestions of societal corporatism, defined by Schmitter (1979). According to Schmitter (1979), transition to societal corporatism (also named as neo-corporatism and private interest government), is more difficult for countries, which locked into state corporatism at an earlier stage of development. On the contrary, societal corporatism is viable in societies with a liberal-pluralist past, i.e. a previous pattern of relative non-interference by the state ‘which only gradually came

to expand its role at the request of organised private interests'. Societal corporatism is characterised with autonomous associations which have developed through lingering encounters between classes and sectors in the presence of competitive party politics to which wider appeals could be addressed. Likely characteristics of state corporatism, on the other hand, would be asymmetric short-term, conflicting relations among groups, pervasive state control, no effective means of representation, asymmetric dependence among dominant interests, inauthentic and fragmented representation, weak associational loyalties, and suppressed or manipulated conflict (Schmitter, 1979: 40-1).

The Neo-institutionalist Economy Approach Towards the State, Interest Groups, and Development

There are differences between the developed and the underdeveloped countries and these differences are observable in terms of the level of industrial development, modern/traditional dichotomy, and social stratification. There are some peculiarly common institutional and functional aspects of the political system of developing countries. In the developing countries the state apparatus seems to be more encouraging for individual and informal actors to engage in rent seeking, autocratic and predatory activities, as the state is exclusive and civil society lacks institutionalised interest articulation. Patrimonialism and paternalism are two of those common aspects, for example, in Middle Eastern Politics (Bill and Leiden, 1979). Informal groups and powerful individuals may become impressively influential in a patrimonial system. In a patrimonial system, the leader rules through a personal network whose members are chosen among those in whom the leader can trust. In these polities usually people lack trust in government and governments lack trust in people. Paternalism is also commonly referred to as a feature of developing states, which means that the leadership or the ruling class knows best for the people regardless of the latter's consent. Populist policies of governments have little to do with social and economic interest articulation from below in such countries. The articulation of interests on an issue is usually mobilised by politicians who wish to expand or maintain their tenure. Ethnic, religious, and other social cleavages provide parties with considerable amounts of loyal supporters and people with protection and other exclusive goods, which are not secured by formal institutions since political, legal, and financial institutions are used arbitrarily (Bates, 1995: 36).

This kind of dependency between politicians and citizens without truly democratic and constitutional institutions sponsors conditions of frustration and resentment among social strata in developing countries (Lofland, 1996:

184). Bill and Leiden observed that institutionalised (bureaucratic) groups hold a more central position in the Middle East than do associational groups. In addition, parliaments and parties are relatively recent institutions, while "bureaucracies and armies are institutional groups of a more ancient vintage" (Bill and Leiden, 1979: 78). Basically such political systems in developing countries offer little incentive to interests to organise in associational forms. Furthermore, the institutions in underdeveloped countries tend to be less reliable by, for instance, businessmen and less capable to solve problems of exchange and cooperation.

The relation between economic development and the accumulation of interest groups is of concern for many social scientists. The perception of economic development and social change conveys the belief that change is not a spontaneous and impulsive process despite the general acceptance that this change involves a great deal of uncertainty and unintended consequences. Most students of pluralist/group theories agreed that interest groups and political participation are by-products of a growing division of labour in the society and the expansion of civil society as a result of socio-economic development (e.g. Almond and Powell, 1978; Huntington and Nelson, 1976; and Truman, 1971). Socio-economic development brings about new types of goals, demands, classes, organisations and institutions with which people increasingly identify (Diamant, 1966). New interest groups can emerge as a result of economic development and change. However, it is hard to argue that there is a one-way causal relationship between development and increased collective participation. For instance development favours individual mobility both geographically (migration) and hierarchically (change in status and income group) over collective political action (Huntington and Nelson, 1976). This mobility increases individual opportunities to *exit,* in Hirschman's (1970) terminology, rather than *voice* (remaining and participating in a group).

What part does the state play in all this? State-centrist models see the role of state as paramount in modelling economic development and political institutionalisation. Bill and Leiden argue that "the political system is pre-eminently a system with a primacy and autonomy that permits the introduction and generation of change. It is the political system that leads, guides, and directs" (Bill and Leiden, 1979: 7). On the other hand, Haggard and Kaufman argue that governmental elites and state institutions are pivotal to the launching of reform efforts but the international pressures are crucial in influencing the policy choices of reformers. Furthermore, collective action problems in a given society (in terms of willingness of individuals and firms to bear the cost of change) have pivotal influence on the success and failure of structural adjustments. In many developing countries, the asymmetry

between concentrated losers and diffuse gainers is particularly marked. Powerful business, state bureaucracy and employees - groups inclined to oppose export-oriented strategies - are likely to be overdeveloped (Haggard and Kaufman, 1992: 18-19).

What is the relation between collective action and institutional change? Although the state has been paramount in socio-economic development and institutional reform, the change of state institutions may lag behind the change in social institutions, and vice versa, (classes, interests, norms, behaviour, knowledge, etc.) in many societies for usually three reasons: because of the lack of knowledge of state agents about these changes, the cost of producing new institutions are prohibitive, or because the required change is contrary to the interests of dominant political actors (see North, 1990). According to North, state institutions can be resistant to change not because they are capable or autonomous but because they continue to deliver distributive advantages to the dominant collective actors. They are 'humanly devised constraints' that determine incentives and shape human interactions in all societies (North, 1990: 3-4). According to North, institutions that enable the parties to exchange will produce more growth and change relative to those that fail to realise this potential. There are relatively exogenous factors of change too. Changes in transaction costs[1], - for instance a decline in relative prices will reduce transaction (including information) costs - will change individual and collective preferences about institutional frameworks (North, 1990: 92-93). These exogenous changes in transaction costs will reduce the cost of autonomous collective participations and coalitions or change the preferences of existing groups including political parties. Consequently these social actors force the state to make changes in existing formal institutions. Therefore, the need to investigate the impact of interest groups on the development of economic and political institutions must be acknowledged.

What is the relation between economic development and collective action? Neo-liberals tend to conceive even long-term investment as an individual act and thus magnify individualism. The investor may be an individual but long-term investment requires collective action and coordination. Development occurs only through investment and production both tangible and intangible. Hirschman is probably the first economist to link development to collective action by reducing all the shortages in prerequisites of economic development to one basic scarcity, investment *en masse*.

[1] Transaction cost refers to the cost of various activities which involves a relationship of exchange which include the search for information; bargaining; making contracts; monitoring and enforcement; and protection of property rights subject of this exchange.

Countries fail to take advantage of their development potential because, for reasons largely related to their image of change, they find it difficult to take the decisions needed for development in the required number and at the required speed. (Hirschman, 1958: 25)

Regarding the question whether collective action is more probable in stable or turbulent societies, Olson (1982) argues that stable societies also tend to accumulate special interest groups or distributional coalitions who will continuously demand subsidies and protection from government after attaining previous ones. According to Olson (1982: 47) distributional coalitions tend to reduce efficiency and growth and make political life more divisive as new groups will emerge to get some share for themselves from those resources. Distributional coalitions usually oppose social pressures for institutional change and the abolition of arbitrary or protective policymaking. Especially those collective action organisations representing only narrow segments of the society:

Have little or no incentive to make any significant sacrifices in the interests of the society; it can best serve its members' interests by striving to seize a larger share of a society's production for them. This will be expedient, moreover, even if the social costs of change in the distribution exceed the amount redistributed by a huge multiple; *there is, for practical purposes, no constraint on the social cost such an organisation will find it expedient to impose on the society in the course of obtaining a larger share of the social output for itself.* (Olson, 1982: 44)

On the contrary, encompassing and comprehensive organisations tend to support reform policies, the rule of law (depending on whether the rule can see mutual benefit), and institutional changes that are intended to increase the productive capacity of the country or industry. The developmental capacity of an economy and industry in general will be affected by "whether or not the relevant institutions for collective action are encompassing" (Olson, 1982: 49). Olson further argues:

Encompassing organisations have some incentive to make the society in which they operate more prosperous, and an incentive to redistribute income to their members with as little excess burden as possible, and to cease such redistribution unless the amount redistributed is substantial in relation to the social cost of the redistribution. (Olson, 1982: 74)

New institutional economics like neo-classical economy suggests that competition is the key to change and development; however, unlike neo-classical economics it also suggests that individual rationality or markets by themselves will not bring about the development of collective welfare. Individual rationality creates negative externalities for others and thus will not promote socially rational outcomes (Bates, 1995: 30). Therefore non-market institutions need to be created in order to provide incentives and constrains for rational individuals or groups to contribute to the provision of public good. A developmental economic policy and the state must initiate

growth by creating incentives and pressures for society to change, innovate, and produce and then it must stand ready to react to, and to alleviate, undesired effects of change in a variety of areas (Hirschman, 1958: 202). Neither Hirschman's (1958) and Gerschenkron's (1962) arguments nor "new institutional economics" favour the centralisation of economic investment activity by the state since this would create vested interests that shun risk, uncertainty, and extra cost to invest and innovate in order to be able to compete with other countries. Instead, the role of the developmental state should be focused on breaking down the resistance to change and growth through a wide array of incentives rather than securing the interests of economic collusions.

While reformers and policy advisors are attempting to design and introduce new, formal institutions, it should be understood that these measures would confront and interact with remnants of old arrangements and spontaneously developing informal institutions (North, 1990). When appropriate social norms and institutions are missing the cost of transaction or the enforcement of these new institutions will be too high even for powerful states. The source of this cost is collective interests made up of individuals who can establish structures that rival those of the state (Eggertsson, 1990: 36). Conflicts and inconsistencies between formal and informal, old and new, institutions can produce unanticipated consequences, including noncompliant behaviours and underground economic activities.

Economic and political development appears as an ongoing process in which the state passes reform policies that generate tension among the privileged groups (losers) and at the same time opportunities for the new actors (winners). The former have vested interests that enable them to organise collectively while the latter lack incentives to organise in the face of uncertainty about future gains (Haggard and Kaufman, 1992; Schamis 1999). Growth induces large groups of beneficiaries to concentrate for a while on their private affairs rather than on collective interest representation. They will go together through any disappointment experiences that may unfold during that phase (Hirschman, 1982: 15). Therefore, reformist governments need the mobilisation and co-operation of these beneficiaries to cope with opposition from vested interest groups (Evans 1992; Haggard and Kaufman, 1992; Schamis, 1999). This will repeat in a cyclic form since the winners will eventually become special interest groups near to end of reform period and may oppose subsequent reform policies (Schamis, 1999).

Neo-classical political economy sees individual entrepreneurship and market competition as the principal factor for both development and achievement of the highest collective good and believes that collective action and

institutional design inhibits entrepreneurship. On the other hand, the literature on developmental economics and "new institutional economics" does not condemn collective action indiscriminately and argues that institutions are necessary to overcome market failure (North 1990; Harris et al. 1995; and Chang and Rowthorn, 1995). The transition economies have revealed that liberalisation, stabilisation, and privatisation may be necessary but are by no means sufficient conditions for creating market economies. The existence of property rights, minimum transaction costs, the rule of law enforced in a transparent even-handed manner, and effective financial institutions are essential prerequisites of development and a market economy.

Conclusion

This paper concludes that a broadly defined rational choice approach, which contributed to the emergence of more comprehensive paradigms like the 'new institutional economics' is most useful because these approaches locate collective action (and the notions like 'the economy of scale' and 'transaction cost') in the centre of political science (Buchanan, 1989: 13; North, 1990; Ostrom, 1990; Peters, 1999). However, this review also shows that the state-centrist, neo-Marxist, neo-pluralist, and neo-corporatist theories also deal with collective action phenomena through different set of assumptions and concepts. For this reason they cannot be dismissed unequivocally and some of their assumptions and concepts can be integrated to the explanations on the subject of collective action. Based on the literature review above, it seems appropriate to say that competing theories and methods are on the path of convergence as they increasingly share similar paradigms.

David Held (1989: 336) argued that political analysis and social sciences are "inherently multi-theoretical activities". However taking on board certain approaches or theories means the existence of the intention to refute the applicability of a number of theories. The following approaches have been identified with their main weaknessess: (1) state-centrist and historical institutionalism which see institutions (especially the state) as determining variable of human action and ignore micro-economic or individualistic explanations; (2) the corporatist perspective which sees individual incentives as a luxury and sees the state recognition as the most important variable for the collective action of economic classes, (3) pluralist and sociological perspectives which argue that a shared and common interest, common identity and ideology are sufficient to create organised collective action; and finally (4) the Marxist perspectives which assume that collective action is primarily related to economic classes and production relations.

This study does not dismiss these perspectives altogether because some of the conceptual tools and assumptions they developed can actually be useful and are in agreement with more contemporary perspectives like Rational Choice, Public choice, and Neo-institutionalist Economics. For instance, this study argues that the state is the most important collective action organisation which can make institutional arrangements in order to solve collective action problems of societal actors. However it is not immune to collective action problems. In fact the state provides many incentives to conflicting interests which can penetrate and control state resources for their particularistic purposes at the expense of more general purposes. Again the concepts of 'collective capitalist state' and 'state monopoly capitalism' can be borrowed from Marxist theory and used to refer to particular types of state. Similarly, the concept of 'policy network' can be used in describing the policy environment as given which requires the analysis of the relations between actors and institutions, which induce collective action problems.

REFERENCES

Almond, G. A. and Powell, G. B. (1978). *Comparative Politics.* Boston, Toronto: Little, Brown, and Company.

Arrighi, G., Hopkins, T. K., and Wallerstein, I. (1989). *Antisystemic Movements.* London: Verso.

Atkinson, M. M. and Coleman, W. D. (1985). "Corporatism and Industrial Policy", In *Organised Interests and the State,* ed. by Cawson, A. London, California, and New Delhi: Sage Publications, pp. 22-44.

Bates, R. T. (1995). "Social Dilemmas and Rational Individuals: An Assessment of the New Institutionalism", In *The New Institutional Economics and Third World Development,* ed. by Harris, J. et al. London and N.Y.: Routledge, pp. 27-48.

Berry, J. M. (1989). *The Interest Group Society*. Illinois, Boston, and London: Scott, Foresman/Little, and Brown.

Bill, J. A. and Leiden, C. (1979). *Politics in the Middle East*. Boston and Toronto: Little, Brown and Company.

Blom-Hansen, J. (1997). "A New Institutional Perspective on Policy Networks", *Public Administration,* 75: 669-693.

Bowman, J. R. (1989). *Capitalist Collective Action: Competition, Cooperation, and Conflict in the Coal Industry*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bowman, J. R. (1998). "Achieving Capitalist Solidarity: Collective Action among Norwegian Employers", *Politics & Society,* 26: 3: 303-36.

Buchanan, J. M. (1989). *Essays on the Political Economy*. Honolulu: University of Hawaii Press.

Cawson, A. (1986). *Corporatism and Political Theory*. Oxford and New York: Basil Blackwell.

Chang, H. and Rowthorn, R. (1995). *The Role of the State in Economic Change*. Oxford, New York: Clarendon Press.

Coleman, W. D. (1990). “State Tradition and Comprehensive Business Associations: A Comparative Structural Analysis”, *Political Studies,* 38: 231-252.

Dahl, R. A. (1989). *Democracy and Its Critics*. New Haven and London: Yale University Press.

Diamant, A. (1966). “The Nature of Political Development” In *Political Development and Social Change,* ed. by Finkle, J. L. and Gable, R. W. New York: John Wiley and Sons. pp. 91-95.

Dowding, K. (1995). “Model or Metaphor? A Critical Review of the Policy Network Approach”, *Political Studies,* 43: 136-58.

Dunleavy, P. and O'Leary, B. (1987). *The Theories of the State: The Politics of Liberal Democracy.* London: The Macmillan Press Ltd.

Dyson, K. (1980). *The State Tradition in Western Europe*. Oxford: Martin Robertson.

Eggertsson, T. (1990). *Economic Behaviour and Institutions*. Cambridge, N.Y. and Melbourne: Cambridge University Press.

Eisenstadt, S. N. (1967). “Initial Institutional Patterns of Political Mobilization”, In *Political Modernization,* ed. by Welch, Jr. C. E. Belmont, Calif.: Wadsworth. pp. 61-79.

Elster, J. (1985). *Making Sense of Marx*. Cambridge: Cambridge University Press.

Evans, P. (1992). “The State as Problem and Solution: Predation, Embedded Autonomy, and Structural Change”, In *The Politics of Economic Adjustment* ed. by Haggard, S. and Kaufman, R. R. New Jersey: Princeton University Press. pp. 139-180.

Finegold, K. and Skocpol, T. (1984). “State, Party, and Industry from Business Recovery to the Wagner Act in America's New Deal”, In *State Making and Social Movements* ed. by Bright, C. and Harding, S. Ann Arbor: The University of Michigan Press. pp. 159-192.

Frankel, B. (1979). “On the State of the State: Marxist Theories of the State after Leninism”, In *Classes, Power, and Conflict: Classical and*

Contemporary Debates, ed. by Giddens, A. and Held, D. Berkeley, Los Angeles: University of California Press. pp 257-273.

Gerschenkron, A. (1962). *Economic Backwardness in Historical Perspective: A Book of Essays*. Cambridge and Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.

Haggard, S. and Kaufman, R. R. (1992). "Institutions and Economic Adjustment", In *The Politics of Economic Adjustment,* ed. by Haggard, S. and Kaufman, R. R. Princeton, New Jersey: Princeton University Press. pp. 3-37.

Harris, J., Hunter, J., and Lewis, C. M. (1995). *The New Institutional Economics and Third World Development*. London and N.Y.: Routledge.

Harris, L. (1983). "Introduction to Chapter 3: The State and the Economy", In *States and Societies,* ed. by Held, D. et al. Oxford: The Open University. pp. 317-19.

Held, D. (1989). *Political Theory and the Modern State.* Stanford, California: Stanford University Press.

Heper, M. (1991). *Strong State and Economic Interest Groups: The Post-1980 Turkish Experience*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.

Hirschman, A. O. (1958). *The Strategy of Economic Development*. New Haven, London: Yale University Press.

Hirschman, A. O. (1970). *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge and Massachusetts: Harvard University Press.

Hirschman, A. O. (1982). *Shifting Involvements: Private Interest and Public Action*. Oxford: Martin Robertson.

Huntington, S. P. and Nelson, J. M. (1976). *No Easy Choice Political Participation in Developing Countries*. Cambridge, Mass., and London: Harvard University Press.

Jessop, B. (1983). "The Capitalist State and the Rule of Capital: Problems in the Analysis of Business Associations", *West European Politics,* 6: 2: 139-62.

Jessop, B. (1990). *State Theory: Putting Capitalist States in Their Place*. Cambridge: Polity Press.

Judge, D. (1999). *Representation Theory and Practice in Britain*. London, New York: Routledge.

Katzenstein, P. S. (1978). *Between Power and Plenty: Foreign Economic Policies of Advanced Industrial States*. Madison: University of Wisconsin Press.

Katzenstein, P. S. (1984). *Corporatism and Change*. New York, London: Cornell University Press.

Kaufman, J. (1999). "Three Views of Associationalism in 19th Century America: An Empirical Examination", *American Journal of Sociology,* 104: 5: 1296-1345.

Knoke, D. (1990). *Organizing for Collective Action: The Political Economies of Associations*. New York: Walter de Gruyter.

Knoke, D. and Kuklinski, J. H. (1991). "Network Analysis: Basic Concepts", In *Markets, Hierarchies and Networks* ed. by Thompson et al. London, California, New Delhi: Sage Publications. pp. 173-182.

Kramer, P. E. (1966). *The Societal State*. Meppel: J. A. Boom en Zoon.

Lichbach, M. I. (1995). *The Rebel's Dilemma*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Lindblom, C. E. (1965). *The Intelligence of Democracy: Decision Making Through Mutual Adjustment*. New York: The Free Press.

Lindblom, C. E. (1977). *Politics and Markets: The World's Political-Economic Systems*. New York: Basic Books.

Lipset, S. M., Trow, M., and Coleman, J. (1962). *Union Democracy: The Internal Politics of the International Typographical Union*. New York: Anchor Books.

Lofland, J. (1996). *Social Movement Organisations*. New York: Walter de Gruyter.

Maheu, L. (1995). *Social Movements and Social Classes: The Future of Collective Action*. London, California and New Delhi: Sage Publications.

March, J. G. and Olsen, J. P. (1989). *Rediscovering Institutions: The Organisational Basis of Politics*. New York: The Free Press.

Melucci, A. (1995). "The New Social Movements Revisited: Reflections on a Sociological Misunderstanding", In *Social Movements and Social Classes* ed. by Maheu, L. London, California and New Delhi: Sage Publications. 107-119.

Mintz, B. (1995). "Business Participation in Health Care Policy Reform: Factors Contributing to Collective Action within the Business Community", *Social Problems,* 42: 3: 408-28).

Moore, M. and Hamalai, L. (1993). "Economic Liberalisation, Political Pluralism And Business Associations In Developing Countries", *World Development,*21: 12: 1895-1912.

North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.

Offe, C. (1984). *Contradictions of the Welfare State*. ed. by Keane, J. London: Hutchinson & Co. (Publishers) Ltd.

Offe, C. (1985). *Disorganized Capitalism*. Oxford, Cambridge, and New York: Polity Press.

Offe, C. and Wiesenthal, H. (1980). "Two Logics of Collective Action: Theoretical Notes on Social Class and Organizational Form", *Political Power and Social Theory,* 1: 67-115.

Olson, M. (1965). *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge: Harward University Press.

Olson, M. (1982). *The Rise and Decline of Nations*. New Haven and London: Yale University Press.

Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge, New York, and Melbourne: Cambridge University Press.

Ostrom, E. (1995). “New Horizons in Institutional Analysis”, *American Political Science Review,* 89: 1: 174-178.

Peters, B. G. (1999). *Institutional Theory in Political Science*. London, N.Y.: Continuum.

Poulantzas, N. (1973). *Political Power and Social Class*. London: New Left Books.

Rhodes, R. A. W. and Marsh, D. (1992). *Policy Networks in British Government*. Oxford: Clarendon Press.

Rhodes, R. A. W. (1995). *Understanding Governance: Policy Networks, Governance, Reflexivity and Accountability*. Buckingham and Bristol: Open University Press.

Rueschemeyer, D. and Evans, P. B. (1985). “The State and Economic Transformation: Toward an Analysis of the Conditions Underlying Effective Intervention”, In *Bringing the State Back In,* ed. by Evans, P., Rueschemeyer, D. and Skocpol, T. New York: Cambridge University Press. pp. 44-77.

Schmitter, P. C. (1979). “Still the Century of Corporatism”, In *Trends Toward Corporatist Intermediation,* ed. by Schmitter, P. C. and Lehmbruch, G. London and Beverly Hills: Sage Publications Ltd. pp. 7-52.

Scholten, I. (1987). *Political Stability and Neo-corporatism: Corporatist Integration and Societal Cleavages in Western Europe*. London, California and New Delhi: SAGE Publications.

Skocpol, T. (1985). “Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research”, In *Bringing the State Back In* ed. by Evans, P., Rueschemeyer, D. and Skocpol, T. New York: Cambridge University Press. pp. 3-44.

Smith, M. J. (1993). *Pressure, Power and Policy: State Autonomy and Policy Networks in Britain and the United States*. New York and London: Harvester Wheatsheaf.

Streeck, W. and Schmitter, P. C. (1991). “Community, Market, State – and Associations? The Prospective Contribution of Interest Governance to Social Order”, In *Markets, Hierarchies and Networks* ed. by Thompson, G. et al..

London, California, and New Delhi: The Open University and Sage Publications. pp. 227-241.

Therborn, G. (1992). "Lessons from Corporatist Theorizations", In *Social Corporatism: A Superior Economic System?* ed. by Pekkarinen, j., Pohjola, M., and Rowthorn, B. Oxford: Clarendon Press. pp. 24-43.

Truman, D. B. (1971). *The Governmental Process*. New York: Alfred A. Knopf.

Williamson, P. J. (1989). *Corporatism in Perspective: An Introductory Guide to Corporatist Theory*. London, California and New Delhi: Sage Publications.

Makaleler

Pontusson, J. (1995). "From Comparative Public Policy to Political Economy: Putting Political Institutions in Their Place and Taking Interests Seriously", *Comparative Political Studies,* 28: 1: 117-147.

Shamis, H. E. (1999). "Distributional Coalitions and the Politics of Economic Reform in Latin America", *World Politics,* 51: 2: 236-268.

Skocpol, T. (1980). "Political Response to Capitalist Crisis: Neo-Marxist Theories and the Case of the New Deal", *Politics and Society,* 10: 255-78.

Traxler, F (1993). "Business Associations and Labor Unions in Comparison: Theoretical Perspectives and empirical Findings on Social Class, Collective Action and Associational Organizability", *The British Journal of Sociology,* 44: 4: 673-691.

Waarden, F. V. (1992). "Dimensions and Types of Policy Networks", *European Journal of Political Research,* 21: 29-52.

ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİNDEKİ DÖNÜŞÜM

Fatma KOCABAŞ*

ÖZET. - Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinin yaşandığı günümüzde sosyal ve ekonomik değişimlerle birlikte endüstri ilişkileri de önemli değişiklikler göstermektedir. 20.yy'ın son çeyreğinde ortaya çıkan yeni teknolojiler ve buna bağlı olarak iş organizasyonlarının değişime uğraması, artan işsizlik, esnek üretim ve yönetim tekniklerinin uygulanmaya başlaması, istihdamın sanayiden hizmetler kesimine kayması ve beyaz yakalıların sayısındaki artış, bireysel beklentilerin kollektif beklentilerin üzerine çıkması ekonomik, siyasi ve sosyal yapıyı olduğu kadar endüstri ilişkilerini de etkilemiştir. İşte bu çalışmada ortaya çıkan yeni dönüşümlerin çalışma hayatına getirdiği yeni boyutlar incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Küreselleşme, Endüstri İlişkileri, Sendikalar, Yeni Teknolojiler.

TRASFORMATION IN THE INDUSTRY RELATIONS

ABSTRACT.- Industrial relations together with the social and economic developments have experienced substantial changes through a transformation process from the industrial society to the information society. Industrial relations have been also influenced by economic and social framework as a result of recently emerging technologies in the last quarter of 20th century and therefore changing labour organizations, increasing unemployment, leading to a flexible production and management techniques, shifting the employment from industry to service sector and increasing the number of white collars, and replacing the collective expectations with individual expectations. In this study, the new dimensions brought to industrial relations by the transformations stated above have been examined.

Key Words: Globalization, Industrial Relations, Trade Unions., New tecnology.

GİRİŞ

Hızlı teknolojik gelişmelerin ve beraberinde yoğun uluslararası rekabet koşullarının yaşanması, verimlilik ve kalitenin önem kazanması, bilgi teknolojisinin yaygınlaşması, bilgisayara dayalı üretim ve tasarım tekniklerinin vb. yeniliklerin geliştirilmesi klasik endüstri ilişkileri sitemini yeniden yapılanma arayışına sokmuştur. Klasik endüstri ilişkileri sistemini ciddi bir yapısal değişim olgusu ile karşı karşıya bırakan ve küreselleşme olarak adlandırılan bu süreç yaşadığımız dönemde akademik ortamlarda da sıkça konu olmaya başlamıştır. Bu süreç içinde, toplu iş ilişkileri ile bu ilişkileri yönlendirip biçimlendiren kurulu endüstri ilişkileri sitemleri de tartışılmaya başlanmıştır.

* Yrd. Doç. Dr. Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

Küresel değişim endüstri ilişkilerinin klasik sorunlarının önemini kaybettirmektedir. Endüstri ilişkilerinde artık ücretler ve grevler gibi geleneksel konular kadar sosyal adalet ve sosyal politikalar gibi boyutlar da önem kazanmaktadır.

KÜRESELLEŞME KAVRAMI

Küreselleşme yaşadığımız dönemde üzerinde en çok konuşulan kavramların başında gelmektedir. 1960 ve 1970'li yıllardaki uluslararası rekabetin artması, verimliliğin ve ekonomik etkinliğin önem kazanması ile birlikte küreselleşme hem konuşma hem de yazı dilinde sıkça konuşulan kavramlardan biri haline gelmiştir. 1970 sonrası Japonya ile başlayan, yeni endüstrileşen ülkelerde devam eden ve gelişmiş ekonomilerde rekabetin artması anlamını taşıyan yeni ekonomik koşullar, ileri teknolojik olanaklarıyla birlikte dünya çapında sermaye hareketliliğinin ve ticaret serbestisinin artması gibi bir gelişmeye yol açmıştır (Adams, 1995; Friedrich Elbert Vakfı,1996). Bu bağlamda, küreselleşmenin 1970'li yıllarda başlayan ve ekonomik, toplumsal, siyasal ve teknolojik gelişmelere bağlı alarak süre giden eş deyişle sonlanmamış bir süreç olduğu söylenebilir.

Çok sık kullanılmakla birlikte, küreselleşme kavramına yüklenilen anlamların farklı olduğu görülmekte ve bu durum çok sayıda küreselleşme tanımlarını ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, bu kavramı kullananlardan bazıları küreselleşmeyi; "gücü elinde bulundurduğu düşünülen sermayenin, gücü kaybettiğine inanılan ulusal hükümet, gelişmekte olan ülkeler ile yoksul ve orta sınıflar üzerindeki egemenliği" olarak tanımlamakta iken (George, 1997), bazıları da "başta para olmak üzere ürünlerin, hizmetlerin, yatırımların uluslararası dolaşımının yaygınlaşması, insanların ve pazarların birbirine yaklaştırılması ve yeni gelişmelere uyum sağlanması" olarak tanımlanmaktadır (Mutuer, 1997).

Küreselleşme kavramı çeşitli görüşler açısından farklı anlamlar taşısa da, ortak nokta, ulusal ekonomiler arasında karşılıklı bağımlılığın artmasıdır. Çünkü sermaye ve ticaret (mal ve hizmet üretimi) hareketinin serbestleşmesiyle ülkeler arasında mevcut olan sınırlar ortadan kalkmakta, böylece ulusal devlet niteliği süreç içinde uluslararası devlet niteliğine dönüşmektedir (Kılkış, 2000).

KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİNİ YÖNLENDİREN BAŞLICA OLGULARI

Dünya ekonomisindeki gelişmeler, işgücü piyasasındaki ilişkileri ve fiyat oluşumunu hızla etkilemekte ve var olan kurumsal yapıları zorlamaktadır. Sanayi Devrimi'nden günümüze kadar her geçen gün hızlanan ve daha da hızlanacağını düşündüğümüz teknolojik yenilikler, 21. yy.'a girerken

insanlığı bilgi toplumu olmaya ve ülkeler arasındaki sınırları kaldırmaya zorlamaktadır.

Firmalar arasındaki rekabetin hızlanması, kimi ülkeleri iktisadi yapıların daha da bozulacağı düşüncesine sürükleyerek, üretim faktörlerine serbest dolaşım tanımaya itmiş ve bunu gerçekleştirmenin bir yolu olarak da ulusal ekonomiler arasında entegrasyon bir zorunluluk olmuştur. Önce Avrupa Ekonomik Topluluğu, sonra Avrupa Topluluğu ve daha sonra Avrupa Birliği adını alan ve sanayileşmiş batı Avrupa ülkeleri arasındaki siyasal ve iktisadi birliğin nedeni de budur.

Endüstri ilişkileri sistemi, siyasi ve iktisadi sistemin bir alt sistemi olarak bu değişimlerden büyük ölçüde payını almaktadır. Giderek yoğunluk kazanan uluslararası rekabet, liberal pazar ekonomileri ile ortaya çıkan ekonomideki yapısal değişmeler, teknolojik gelişmelerin beraberinde getirdiği istihdam sorunları, istihdamın dağılımında ve işgücünün nitelik yapısındaki farklılaşma endüstri ilişkileri sistemini derinden sarsmaktadır (TİSK, 1995; Ekin,1996).

Batı endüstri ilişkileri sisteminin 1970'li yıllarda başlayan ve 1980'li yıllarda giderek belirgin hale gelen yeni bir eğilim içine girdiği ve yeniden yapılandırılmaya çalışıldığı gözlenmektedir. Uluslararası ekonomik çevre şartlarının değişmesiyle ortaya çıkan bu dönüşümde, sanayileşmiş ülkelerde istihdamın sanayiden hizmetler kesimine kayması ve beyaz yakalıların sayısındaki artış, teknolojik gelişmeler ve buna bağlı olarak iş organizasyonlarının değişime uğraması, artan işsizlik, esnek üretim ve yönetim tekniklerinin uygulanmaya başlaması, bireysel beklentilerin kollektif beklentilerin üzerine çıkması, emek piyasası koşullarının işçiler aleyhine değişmesi ve işverenlerin endüstri ilişkilerindeki insiyatiflerinin artması endüstri ilişkilerinde yeniden yapılanmayı gündeme getirmiştir (Baydur, 1996). İşte küreselleşme sonucu ortaya çıkan yeni dönüşümlerin endüstri ilişkilerine etkisine bakacak olursak, bunları şu başlıklarda toplamak mümkündür:

Yeni Üretim ve Yönetim Tekniklerinin Uygulamaya Konulması

A.B.D.'nin başını çektiği, önce Batı Avrupa ülkelerinde, daha sonra tüm ülkelerde patlama gösteren tüketimdeki artış, daha fazla üretim yapmayı zorunlu hale getirmiştir. Bu süreçte yapılan kitlesel üretim, Fordist üretim olarak adlandırılmıştır. Fordist üretim sisteminde işçi bir anlamda robotlaşmış, nitelikten çok niceliğe önem verilmiştir. Diğer bir ifadeyle, verimlilik düşüncesi nispi olarak geri planda kalmıştır (Yüksel, 1997; Özkaplan, 1994; Akgeyik, 1998).

Fordist üretim sistemi üretim sürecinde esnekliğe yer vermemiştir. Kitlesel üretim ile birlikte işçi sendikaları büyümekte, giderek merkezileşmektedir. Bunun doğal sonucu olarak işçi sendikalarının davranışlarını etkilediği birey sayısı giderek artmaktadır. Dolayısıyla işçi sendikalarının merkezileşme süreci, bir baskı unsuru olarak bu sendikaların önemini arttırmıştır.

Dünya ekonomisindeki endüstriyel yapılanmanın bu gelişimini yavaşlatan olgu 1973 Petrol Krizi'dir. Kriz ile birlikte maliyet ve verimlilik kavramları yeniden önem kazanmış, bu gelişim işçinin insan olduğunu hatırlatmış ve insan yaratıcılığını yeniden gündeme getirmiştir. Böylece ekonomiler için sadece mal ve hizmet üretmek yeterli bir başarı olmaktan çıkmış, hangi maliyet ile üretildiği ve kalitesinin ne olduğu önem kazanmıştır (Yüksel, 1997; Ekin, 1996; Kutal,1995).

1970 sonrasında ekonomik verilerdeki bozulmalar, teknolojik gelişme ve uluslararası ticaret hacminin genişlemesi sonucu rekabet kavramı ortaya çıkmıştır. Ayrıca sanayileşmiş ülkelerde görülen talep hacmindeki daralma sonucu kitle üretim modeli büyük bir sarsıntı geçirmiştir. 1970 sonrasında hızla gelişen teknoloji sayesinde ürün çeşitliliği büyük bir artış geçirmiş ve böylece standart ürünlere talep daralırken, çeşitlenmiş ürünlere olan talep hacminde büyük artış olmuştur.

Endüstriyel ilişkilerde bu dönüşüm ile birlikte mavi yakalı işçilerin önemi azalmış, sendikalar güç kaybetmeye başlamışlardır. Bunun sonrasında toplu pazarlıklarda çatışmanın yerini uzlaşma almış ve kamu kesimi, işçi ve işveren sendikaları üçlüsü arasında işbirliği, literatürde Neo-Korporatizm kavramının doğmasına yol açmıştır. Sendikacılığın girdiği bu yeni evrede işçiler birey olarak öne çıkmakta ve işletmelerde verimliliği ve karlılığı arttırmaya yönelik politikalara katılarak üretim sürecinde daha etkin bir rol üstlenmektedirler. Oluşan bu yeni durum beraberinde merkezi, güçlü sanayi tipi işçi sendikacılığından mikro örgütlenmelere giden merkeziyetten uzak işçi sendikacılığını doğurmuştur. İşçi sendikalarının bu gelişime karşı çıkışı, insiyatifin işverenlere geçmesi nedeni ile büyük ölçüde sonuçsuz kalmıştır.

Fordist üretim yönetimi, üretimi arttırmakta başarılı olduğu için uzun dönemde etkili olabilmiştir. Ancak üretim koşullarının farklılaşması, üretim yöntemlerinin hızla değişmesine neden olmuş; kitle üretiminin gerektirdiği Fordist üretim biçimi geçerliliğini yitirmeye başlamıştır. Fordist üretim anlayışının zayıflamaya başlamasıyla birlikte, işçi sendikacılığının gücünü aldığı, kitle üretiminin hakim olduğu büyük fabrikalardan, orta ve küçük üretim biçimlerine geçilmiştir. Böylece işverenlerin hareket alanını genişleterek, sendikal hareketten uzaklaşabilmeleri kolaylaşmıştır. 1960'lı yıllardan itibaren Japonya'da uygulanmaya başlayan ve ürün esaslı strateji yerine küresel pazarlarda rekabeti esas alan, üretimde çokluk, çeşitlilik ve

esnekliği öngören "Yalın Üretim" adlı yeni üretim sistemi hızla yayılmaya başlamıştır (Ekin, 1996; Kutal, 1995). Yalın üretim temelde seri üretimin yerine alternatif olarak gösterilen Japon imalat tekniklerini bir bütün olarak tanımlamakta ve imalat alanında bütünsel bir dönüşümü ifade etmektedir (Akgeyik, 1998).Yalın üretim de en az kaynak kullanımıyla, en kısa zamanda, en ucuz ve hatasız üretim, müşteri taleplerine cevap verecek şekilde en az israfla yapılmaktadır (Karakaş, 2004). Ayrıca yalın üretim, sürekli yenilik ve öğrenme temeline dayalı, kaliteyi güçlendirici ve üretim ile araştırma faaliyetlerinin bir arada yürütüldüğü bir anlayışı temsil etmektedir (Akgeyik, 1998).

Yalın üretim, kendisinden önce uygulanan el-sanat ve seri üretimin üstünlüklerini birleştirmektedir. El-sanat üretiminin yol açtığı yüksek maliyetten kaçınırken, seri üretimin katılığını ortadan kaldırabilmektedir.

Yalın üretimde stok seviyeleri en düşük düzeyde tutularak maliyetlerde önemli bir tasarruf sağlanmaktadır. Yalın üretim sürekli değişen tüketici ihtiyaçlarını hızlı bir şekilde karşılayabilmek için esnekliği kullanmaktadır. Böyle bir sistemde, mamuller ve üretim tasarımı sürekli değişmekte. İmalat ise esnek küçük üretim birimleri içinde gerçekleşmektedir (Akgeyik, 1998).

İşgücü Piyasasının Yeniden Yapılanması

İşgücü piyasası da yapısal bir değişim geçirmektedir. Teknolojide durmak bilmeyen gelişmeler, kol gücü yerine makinaların kullanılması, beyin gücü yerine bilgisayarların ikame olması, dünyadaki üretim yöntemlerini olduğu gibi tüketim ve yaşam standartlarını da temelden değiştirmektedir. Teknolojik gelişmeler küreselleşmenin alt yapısını hazırlarken, yeni teknolojiler, çalışanların hem fiziki hem de fikri katılımını zorunlu kıldığından örgüt içi ilişkiler yoğunlaşmaktadır.

Özellikle, son yirmi yıldır hızla gelişen ve "enformasyon teknolojisi" olarak adlandırılan bilgisayar, iletişim ve mikro elektronik teknolojileri ekonomide ağırlıklı hale gelmiştir. Her 18 ayda bir kapasiteleri ikiye katlanan bilgisayarları, inanılmaz işler başaran robotları ve uçsuz bucaksız telekomünikasyon olanaklarını üretimin emrine veren enformasyon teknolojisi, firmaların üretimi, düşük ücretli gelişmekte olan ülkelere kaydırmalarını çok kolaylaştırmıştır. Son yirmi yılda dünyada bilgisayar, telefon ve televizyon ağlarının bilgi taşıma kapasitesinin bir milyon defadan fazla arttığını görmek, yaşanan teknoloji devriminin boyutları konusunda yeterince fikir vermektedir. Ayrıca hızla gelişen bu enformasyon teknolojisi, yeni düşüncelerin, sistemlerin, olayların ve ürünlerin sınır tanımaksızın her yere girmesini sağlamıştır.

Doğal olarak, ekonomik yapıdaki değişim ile birliktelik gösteren teknolojik gelişme, üretim sürecinde, işgücünün yapısında, işin ve işyerinin organizasyonunda büyük değişmeler meydana getirmiştir.

Teknolojik gelişimin endüstri ilişkileri ve sendikalara etkisi dolaylı olmaktadır. Teknolojinin kendisi değil, işgücünün yapısına ve üretim şekillerine olan etkisi sendikaları etkilemektedir. Yüksek teknolojilerin, işgücünün yapısına ve üretim şekillerine getirdiği yenilikler sendikaların önünde ciddi engeller oluşturmaktadır.

Teknolojik gelişimin kaçınılmaz sonucu olarak, emek yoğun teknolojiden sermaye yoğun teknolojiye geçişle birlikte, bir taraftan işçinin yerini makinalar almakta diğer taraftan da çalışan işçinin niteliği değişmektedir. Hem dünya ekonomisindeki, hem de ulusal ekonomilerdeki mikro teknolojinin öncülük ettiği yapısal değişim, iş dünyasında yüksek vasıflı elemanlara olan talebi arttırmaktadır (Yazıcı, 2001). Böylece ortaya çıkan işsizlik, sendikaların yeni üye sayısını ve pazarlık gücünü daraltırken; mavi yakalı işçilerin yerini alan beyaz yakalı işçilerin sahip olduğu bireysel pazarlık gücü örgütlenme gereksinimini ortadan kaldırmaktadır (Tuna, 1997).

1970'lerin ortasından 1980'lerin sonuna kadar dünya ekonomisinin yeniden yapılanması ve düzenlenmesi ile ilgili gelişmeler, yaklaşık 25 yıl süren altın çağın sona ermesini takip etmiştir. Yüksek ve kalıcı işsizlik, sanayileşmiş ülkelerin tümünde görülmeye başlamıştır.

Bu dönem, savaş sonrası ekonomik kalkınma anlayışında bir dönüm noktası olarak dikkate alındığında, mal ağırlıklı piyasalardan hizmet ağırlıklı piyasalara geçiş önemli gelişmeler olarak dikkat çekmiştir (Erbesler, 1987; Tokol, 2002). Mal ağırlıklı emek piyasasından hizmet ağırlıklı emek piyasasına geçişle birlikte, sanayi ve hizmet sektörlerinin bünyesinde köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Geleneksel sanayi sektörünün yerini idari, teknik ve profesyonel meslek sahipleri almaya başlamıştır. Bilindiği üzere, sanayi toplumlarında mal üretimi ekonominin can damarını oluşturmaktadır. Ancak, sanayi ötesi toplumlara geçiş sürecinde üretim sektörü yerine hizmetler sektörü gelişmekte ve böylece bilgi, boş zamanların değerlendirilmesi ve eğlence alanlarına yönelik yeni hizmetler en önemli ekonomik sektörler olma yolunda ilerlemektedir (Yazıcı, 1999).

Hizmet sektöründe, reklamcılık, bilgisayar, multi medya teknolojisi, mühendislik, mimarlık ve muhasebe, finans gibi yüksek teknolojiye ve bilgiye dayanan hizmetlere kayış söz konusudur. Bu gelişmelerin, üretim ve işin yapılış şeklini olduğu kadar işi yapanları da dönüştürdüğü açıktır (Aykaç, 2000).

Mal ve hizmet sektörlerindeki yapısal değişiklikler ve sanayi gibi hizmet sektöründe de yüksek teknolojiye dayalı hizmetlerin artması ve üretimin her bakımdan farklı şekilde örgütlenmesi, sanayileşmiş ülkelerde tam istihdamın sonu olarak değerlendirilmektedir. İleri teknolojiler, yeni vasıflara, yüksek düzeyde eğitilmiş insan gücüne olan talebi arttırmakta fakat mevcut işgücü içinden bu vasıf ve bilgi düzeyine sahip elemanları temin etmek mümkün olmadığından yapısal işsizlik denilen bir işsizlik kategorisi önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır (Dereli, 1997). Fakat küreselleşmeyle birlikte gelişen yeni teknolojiler hernekadar mevcut meslekleri ortadan kaldırsa ve toplumda yaygın işsizliklere yol açsa da bu arada yeni ve daha kazançlı meslek gruplarını da ortaya çıkarmaktadır. Uzun dönem göz önüne alındığında kaybolan mesleklere karşılık yeni iş kollarının da ortaya çıktığı görülmektedir. Gelişen teknolojinin uygulanması kaliteyi, standarttı ve verimliliği arttıracağından sonuçta mallara olan talebi arttıracak, yeni pazarlar ve yeni iş imkanları oluşturacaktır. Ortaya çıkabilecek yapısal işsizlik de böylece bu kişilerin başka alanlarda istihdam ve eğitilmesine ilişkin alınacak tedbirlerle giderilecektir (Yazıcı, 1999)

Çalışma Hayatında Esnekleşme

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ve özellikle de 1970'lerden sonra hızla gelişen küreselleşme sürecinin çalışma hayatına getirdiği en önemli yeniliklerden biri, esnek çalışma veya standart dışı çalışma olarak adlandırılan çalışma biçimleridir.

Ekonomik entegrasyonun hızla ivme kazandığı günümüzde, işletmelerin giderek önem kazanan uluslararası pazarlarda rekabet üstünlüğünü elde ederek pay sahibi olabilmesi için, daha ucuz ve daha nitelikli mal ya da hizmet üretmeleri gerekmektedir. İşletmeler, son derece değişken olan ulusal ve uluslararası piyasalara uygun nitelik ve nicelikte mal ve hizmet üretebilmek için en yeni teknolojileri kullanmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, özellikle iletişim ve bilgisayar teknolojisinin üretimde kullanılması, üretim süreci ve statülerinde yeni oluşumlara yol açmaktadır.

Yeni teknolojik gelişmelerin ve üretim modelindeki değişimin etkisiyle, geleneksel çalışma biçimleri değişime uğramış ve kısmi süreli çalışma, iş paylaşımı, esnek zamanlı çalışma, tele çalışma, çağrı üzerine çalışma, evde çalışma gibi esnek çalışma biçimleri ekonomik yapıda ağırlık kazanmaya başlamıştır (Altan, 1996). Teknolojik değişim sonucunda değişen rekabet koşullarına uyum sağlama gereği, esnek üretime geçmeyi ve işgücü istihdamında esnekliği beraberinde getirmektedir (Erdut, 1997; Tokol, 2002)

Esnek istihdam modellerinde, artık bir hizmet akdine dayanarak, yasalarla sınırlanmış olan belirli gün ve haftalık çalışma sürelerine göre, günün belli bir saatinde işverene ait işyerine gelip çalışan ve belirli sürelerde izinlerini,

tatilini kullanan standart bir işçi tipi yoktur. Klasik ya da standart olarak nitelendirilen hizmet ilişkilerinin yanı sıra uygulanmaya başlanan bu yeni istihdam biçimleriyle, yarım gün ya da haftanın belirli günleri çalışan, geçici olarak istihdam edilen, çağrı üzerine çalışmaya gelen hatta işyerine gelmeden kendi evinde çalışan işçi tipi ortaya çıkmıştır.

İşgücünün esnek kullanımı, bir taraftan standart-dışı (örneğin taşeron kullanımı, geçici işçi çalıştırma gibi) çalışma biçimleri yaratarak, diğer taraftan ücret ve çalışma koşullarının bireyselleşmesine yol açarak, toplu ve ortak çıkarları savunmak durumunda olan sendikalar için etkinlik kaybına neden olmaktadır (Koray, 1996). Bu nedenle işçi sendikaları özellikle esnek çalışma modellerine çekinceyle yaklaşırken, işveren sendikaları daha ılımlıdır. Çalışma hayatındaki esnekliğe karşı işçi sendikalarının diğer bir endişesi de, esnek iş sürelerinin işçinin işverene olan bağımlılığını arttıracağı ve toplu iş sözleşmesi hükümlerinin ortadan kaldırılmasına yönelik olmasına ilişkindir (Centel, 1996; Gerek, 1990).

Son yıllarda giderek yaygınlaşan esnek çalışma, toplu pazarlığın yapısını ve şeklini değiştirmekte ve pazarlığı merkezi bir yapıdan uzaklaştırarak, toplu pazarlık düzeyini ulusal seviyeden işletme ve işyeri düzeyine indirmektedir (Aykaç, 2000).

Ekonomi Politikalarındaki Değişim

Sanayi Devrimiyle güçlenen ve 1970'li yıllara kadar tüm dünyada altın çağını yaşayan sendikalar için bu dönemdeki en büyük itici güç, benimsenen ekonomik model olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında ekonomik büyümeyi ve tam istihdamı sağlamayı amaçlayan batılı devletler, ekonomik ve sosyal içerikli politikaları bir arada değerlendiren Keynesyen ekonomik politikalara ağırlık vermişlerdir. Bu politikaları sonucunda, 1948-1973 yılları arasında hızlı ve devamlılık gösteren nitelikte ekonomik büyüme ve tam istihdama ulaşılmıştır. Keynesyen politikalarla desteklenen "refah devleti" uygulamaları piyasaları genişleterek kitle üretimi için oldukça uygun bir ortam sağlamıştır. (Bozkurt, 2003).

Bu gelişmeler doğrultusunda hakim ekonomi anlayışının etkisiyle, sendikalar siyasal ve ekonomik açıdan yararlı örgütler olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde hükümetler sendikaları, ulusal kalkınma ve büyüme projelerinin önemli bir unsuru olarak kabul etmişlerdir (Büyükuslu, 1998).

Bu genel değerlendirme içinde dikkati çeken en önemli gelişme, II. Dünya Savaşı sonrasında ve özellikle 1960 ve 1970'lerde sanayileşmiş batı ülkelerinde endüstri ilişkileri sisteminin tarafları arasında korporatist model olarak adlandırılan bir işbirliği sisteminin ağırlık kazanmış olmasıdır.

Görüldüğü üzere, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde gerek ekonomik, gerekse siyasi ortam, sendikal gelişme için oldukça uygun olmuştur. Bu dönemde sendikalar üye sayılarını arttırmış, çok iyi ücret artışları ve çalışma koşulları elde etmiş ve bir baskı grubu olarak önemli rol oynamıştır.

Sendikaların altın çağını yaşadığı bu ortam, 1970'li yıllardan itibaren değişmeye başlamıştır. Enflasyon sorununun yanı sıra, 1973'lerin ortalarında petrol fiyatlarındaki hızlı yükseliş, yatırımların azalması ve ekonomik büyümedeki yavaşlama, işsizlik sorununu ciddi boyutlara ulaştırmış ve bu gelişmelerden doğal olarak sendikalar da olumsuz yönde etkilemiştir (Yazıcı, 2001).

1970'li yıllara kadar Keynesyen politikaları uygulayan Batı ülkeleri, ekonomik büyüme, tam istihdam, düşük enflasyon, adil gelir dağılımı, ödemeler ve ticaret dengesini sağlamak gibi ekonomik politikaları birlikte yürütmüşlerdir. Sarsılan ekonomik düzen nedeniyle izlenen ekonomi politikaları da değişmiştir. 1970 öncesinin Keynesyen ekonomi politikaları terkedilmiştir. Onun yerine, bugün hala geçerliliğini koruyan ve sıkı para, yüksek faiz, düşük ücretler veya ücret sınırlaması gibi bir takım boyutları olan neo-liberal ekonomi politikaları uygulanmaya başlanmıştır (Dereli, 1994). 1970'li yıllarda başlayan ekonomik durgunluk, sosyal yaşamda da olumsuzluklara yol açmış, demokratik yönetimlerde önce A.B.D, sonra İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinde neo-liberal ekonomi politikalarını savunan ve bunalımı devletin ekonomik ve sosyal yaşamdaki giderek çoğalan yerine bağlayan siyasal partilerin tezleri seçmenler tarafından kabul edilmiş ve bu partiler ardarda yönetime gelerek, ekonomi politikalarının yörüngesini değiştirebilme olanağına kavuşmuştur. Neo-liberal ekonomi politikaları, sermaye piyasalarının ve uluslararası ticaretin serbestleştirilmesini, emek piyasalarının esnekleştirilmesini, toplumsal harcamaların kısılmasını, vergilerin azaltılmasını ve özel sektörün desteklenmesini esas almıştır.

1970'lerdeki ekonomik krizi, devletin ekonomideki etkinliğinin bir sonucu olarak değerlendiren yeni liberal akımın etkisiyle, başta İngiltere olmak üzere bir çok ülkede, devletin ekonomideki dolayısıyla çalışma hayatındaki müdahalesini ortadan kaldırmaya yönelik politikalar uygulanmaya başlamıştır.

Özelleştirme, küreselleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan güçlü bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Ekonominin esnekleştirilmesi, maliyetlerin düşürülmesi, işyerlerinin teknolojik yeniliklere açık yapılarla ihracata yönelmesi, özelleştirme eğilimlerini daha da hızlandırmaktadır (Ekin, 1998).

Bunların dışında, çalışma koşulları ve çalışanlarda ortaya çıkan gelişmeler de özelleştirme hareketlerine ivme kazandırıcı özellikler taşımaktadır. Günümüzde vasıflı işgücünün artan önemi, sektörel yapının sanayiden hizmetlere doğru kayan yapısı ve Post-Fordist tekniklere göre örgütlenen işletmelerin yaygınlık kazanması özelleştirmeyi hızlandırmaktadır (Lordoğlu, 1993).

Özelleştirmeyle birlikte ortaya çıkan işsizlik, sendikaların üye kaybı ve toplu pazarlık gücünün azalması gibi etkenler doğal olarak çalışma hayatını etkilemektedir.

Özellikle, 1980 sonrası ağırlık kazanan rekabete dayalı piyasa ekonomisi, tekellerin kaldırılması, fiyat kontrollerinin serbestleştirilmesi gibi politikalar karşısında işçi sendikaları alternatif politikalar üretememişler ve savunmada kalmak zorunda olmuşlardır (Dereli, 1993).

Ekonomi politikasındaki bu temel değişime bağlı olarak, 1980 sonrası sanayileşmiş batı ülkelerinin birçoğunda istikrar politikaları ön plana çıkarken, işçi sendikaları üzerindeki baskı da artmıştır. Bu baskıyla beraber, reel ücretlerde kısıntı ve verimlilik artışı, ekonomi politikalarının hedefleri arasına girmiştir.

Ekonomi politikalarındaki değişme, devletin endüstri ilişkileri sistemi içinde benimsediği fonksiyonu da önemli ölçüde değiştirmiştir. Özellikle, 1970'li yılların sonunda devletin uzlaştırıcı ve müdahaleci fonksiyonunu terk etmesiyle birlikte, üçlü yapıdaki işbirliği temeline dayanan korporatist model önemini yitirmeye başlamıştır. 1980 sonrasında, endüstri ilişkileri sisteminde işbirliği anlayışı üçlü yapıdan uzaklaşırken, sadece işçi-işveren arasında ve işyeri düzeyinde ağırlık kazanmaya başlamıştır (Selamoğlu, 1995).

Teknolojik gelişmelerin hızlandırdığı küreselleşme olgusuna bağlı olarak artan dış rekabet de endüstri ilişkileri üzerinde önemli etkiler yaratmakta ve toplu pazarlık stratejileri değişime uğramaktadır.

Günümüzde rekabet, artık yurt içindeki rekabetin ötesinde "küresel rekabet" özelliğini kazanmıştır. Dünya pazarlarında rekabet her geçen gün daha da sertleşmektedir. Deyim yerindeyse, uluslararası pazarlarda "mega rekabet" ya da "hiper rekabet" söz konusudur (Aktan, 1997)

Sanayileşmiş Batı ülkelerinin endüstriyel ürünlerinin ucuz işgücüne dayalı Doğu ülkeleri endüstrilerinin şiddetli rekabetine maruz kalması, ileri sanayi ülkelerinde birçok işletmenin kapanmasına, üretimin ve istihdamın daralmasına neden olmakta, bu da neredeyse tüm Batı ülkelerinde sendikacılığı ve toplu pazarlığı olumsuz yönde etkilemektedir.

Toplu Pazarlık Sürecinde Yeni Arayışlar

1980'li yılların başından itibaren sanayileşmiş ülkelerin çoğunda, ulusal ve işkolu düzeyinde toplu pazarlıktan, işyeri sendikacılığı ve toplu pazarlığına kayma olmuştur. Zira, yeni teknolojiler ve rekabet şartları, işyerinin yeniden organizasyonunu ve işyeri düzeyindeki sorunların önemini arttırarak, toplu pazarlık düzeyinde desantralizasyon (decentralisation) eğilimini güçlendirmektedir. Yapılan araştırmalar, bu eğilimin sendikalaşma oranını düşürdüğünü ortaya koymaktadır.

Toplu pazarlık düzeyinde son yıllarda görülen söz konusu bu eğilim üç temel nedene dayanmaktadır. Bunlar; işverenlerin artan pazarlık gücü, işyeri organizasyonunda yeniden yapılanma süreci ve işletme yapılarında ademi merkeziyetçiliğin artmasıdır (Kurtulmuş, 1995).

Birincisi, artan uluslararası rekabet ve teknolojik yeniliklerin getirdiği yeni ekonomik şartların işçi sendikalarının güç ve etkilerini azaltırken; işverenlerin pazarlık güçlerini arttırmasıdır. Söz konusu bu şartlar altında işverenler pazarlık bakımından kendine avantaj sağlamak için, toplu pazarlık sisteminin işyeri düzeyine indirilmesini istemektedirler. Bu nedenle, ulusal ve sektörel düzeyde örgütlenmiş güçlü sendikaların lokal temsilcileri yerine, kendi işletmelerine özgü işyeri sendikalarını tercih etmektedirler.

İkinci olarak, yeni teknoloji ve rekabet şartlarının işyerinin yeniden organizasyonu ve işyeri düzeyinde mikro sorunların önemini arttırmakta oluşu, toplu pazarlık düzeyinde ademi-merkeziyetçi eğilimi arttırmaktadır. Post endüstriyel ekonomilere geçiş sürecinde gözlenen ekonomik, yapısal ve teknolojik değişimler, yönetim ve karar süreçlerine çalışanların daha aktif katılımı gibi birçok yeniliğin işyerinde uygulanmasını gerektirmektedir. Bu açıdan, söz konusu yeniliklerin işletme bünyesine adaptasyonu sürecinde işveren sendikaları, işyeri sürecindeki sendikalarla uyumlu ortak bir çalışma içine girmektedirler. Firmalar, kendilerine özgü koşulları daha çabuk değerlendirebilmek ve daha hızlı karar verebilmek için işletme düzeyinde toplu pazarlığı tercih etmektedirler. Üretim teknolojilerinde ve yönetim tekniklerinde yaşanan değişimler, görüldüğü üzere, toplu pazarlığın işyeri düzeyine yönelmesine neden olmaktadır. Nitekim, artan rekabet ortamında hata, işçilik, fire, müşteri memnuniyetsizliği gibi unsurları en aza indirgeyen yalın üretim sistemi yeni bir model olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda, işyerinin yeniden yapılanma sürecinde, yönetim ve karar aşamalarına işçilerin daha aktif katılımı sağlanmıştır. Bu değişimler, işyeri odaklı sorunların önemini arttırmaktadır. Bu bağlamda, işyerinin şartlarına ve işverenin ödeme gücüne uygun bir sözleşmenin ancak işyeri düzeyinde yapılacak pazarlık ile sağlanabileceği ve söz konusu yeniliklerin adaptasyonunda işyeri düzeyindeki sendikaların işverenle uyumlu

çalışabileceği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu düşünce, toplu pazarlıkların merkezden uzaklaşarak işyeri düzeyine kaymasına neden olmaktadır.

Toplu pazarlık düzeyinin değişmesine yol açan üçüncü faktör ise, işletme yapılarındaki ademi-merkeziyetçi yapının ve kurum kültürünün artmakta oluşudur. Son yıllarda teknoloji ve rekabet şartlarındaki değişiklikler, firmaların yönetim açısından daha küçük ve birbirinden bağımsız ünitelere bölünmesine yol açmıştır. Böylece, işletme içinde endüstri ilişkilerine ait kararlar daha alt kademeler tarafından alınabilecektir (Baydur, 1996).

Çok Uluslu Ortaklıkların Güç Kazanması

Çok uluslu ortaklıklar günümüzde çok tartışılan bir kavramdır. Çok uluslu ortaklıkların genel merkezi belli bir ülkede olduğu halde, işlevlerini bir veya birden fazla ülkede kendi tarafından koordine edilen şubeler, yavru şirketler veya bağlı şirketler aracılığıyla ve genel merkez tarafından kararlaştırılan bir işletme politikasına uygun olarak yürüten büyük şirketlerdir. Bu şirketlerin yatırım, üretim, araştırma işlevi ve personel politikası ile ilgili stratejik kararları, ana merkezin bulunduğu genel merkezde alınmaktadır (Tokol, 2001).

Çok uluslu ortaklıkların geçmişi oldukça eskidir. Genelde bu ortaklıkların XIX. yüzyılın ortalarında çıktıkları ve II. Dünya Savaşına kadar kurumsallaştıkları kabul edilmektedir.

Çok uluslu ortaklıklar, özellikle ileri teknoloji ve sermaye yoğun sektörlerde faaliyet göstermektedir. Çok uluslu ortaklıkların coğrafi dağılımları farklıdır. Küçük ve orta ölçekli çok uluslu ortaklıklar, genellikle ana ülkeye yakın gelişmiş ülkelere gitmişlerdir. Buna karşın, büyük ölçekli çok uluslu ortaklıklar gelişmekte olan ülkelere yatırım yapmışlardır.

Çok uluslu ortaklıkların endüstri ilişkileri üzerine etkileri ülkelere göre farklılık göstermekle birlikte sendikacılık, toplu pazarlık, işyerinde kontrol ve yönetime katılma programlarında standart uygulamalar göze çarpmaktadır. Çok uluslu ortaklıklar bir ülkeden diğerine endüstri ilişkilerini kontrol etmektedir. Çok uluslu ortaklıkların merkezinde farklı ülkelerdeki şirketlerin gelişme ve performansları izlenmektedir. Zaman zaman başarısız işletmelerin kapatılarak, yatırımların başka ülkelere kaydırılması söz konusu olmakta, bu durum ülke ekonomisini olduğu kadar işçileri ve sendikaları da olumsuz etkilemektedir (Tokol, 2001).

Günümüzde çok uluslu ortaklıklar, daha ucuz işgücü bulabildikleri ve hammadde ya da pazar faktörlerine yakınlığıyla ön plana çıkan ülkelerde

yatırımı tercih etmektedir. Bu ise, üretimin dış ülkelere kayıp ana ülkedeki istihdamı daraltması sonucunu yaratmaktadır.

Giderek değişik ülkelerde aynı malı üreten çok uluslu ortaklıklar, ana ülkedeki sendikaların taleplerine karşı pazarlık güçlerini arttırabilmektedir. Özellikle, diğer ülkelerde çok uluslu ortaklıkların stoklara sahip bulunmaları, ana ülkedeki sendikaların grev tehdidinin aşılmasında etkili olmaktadır. Bunun gibi, çok uluslu ortaklıkların, sendikal taleplere karşı yatırımları dış ülkelere kaydıracaklarına ilişkin talepleri de sendikaların önüne dikilmektedir (Koray, 1996). Bu nedenle, tüm ülkelerde hükümetler, işveren kesimi ve hatta birçok ülkede işçi kesimi, kendi coğrafyalarına yeterli sermaye çekebilmek için ulusal sistemlerini gözden geçirme ve girişimciliğe zemin hazırlama çabasına girmiştir.

Çok uluslu ortaklıklar, esnek ya da yalın üretim tarzını benimsemelerinden dolayı, endüstri ilişkilerinde izledikleri politikalar oldukça esnek bir yapılanmaya sahiptir. Çok uluslu ortaklıkların bu şekilde standart dışı çalışma şekillerini yoğun biçimde kullanmaları, merkezde çalışan çekirdek işgücü ile özellikle yan sanayide çalışan standart dışı işgücü arasında çalışma koşulları açısından sorunların doğmasına yol açmaktadır. Ayrıca bu işgücünün örgütlenmesinin güç olması sendikaların gücünü zayıflatmaktadır (Tokol, 2001). Son yıllarda ortaya çıkan desantralizasyon eğilimleri ve sendikaların gücünün azalması, çok uluslu ortaklıkların arzuladığı endüstriyel ilişki yapılanmasını sağlamasını kolaylaştırmaktadır. İşte bu nedenlerle, çok uluslu ortaklıklar gittikleri ülkelerde işveren sendikalarına üye olmamaktadırlar (Yüksel, 1997).

Çok uluslu ortaklıkların insan kaynakları yönetimi ile işyeri düzeyinde yeni bir sendikal anlayış yerleştirmeye çalıştıkları görülmektedir. Çok uluslu ortaklıklar insan kaynakları tekniklerini, sendikaların işletme içindeki geleneksel rolünü dışlamak ve yerine çalışanlarla doğrudan diyaloga girebilecekleri mekanizmaları hayata geçirmek amacı ile kullanabilmektedir (Tokol, 2001).

Sendikaların Güç Kaybetmesi

"Batı Endüstri İlişkileri Sistemleri"nin, 1970'li yıllarda başlayan ve 1980'li yıllarda giderek belirgin hale gelen yeni bir eğilim içine girdiği ve yeniden yapılandırılmaya çalışıldığı gözlenmektedir. Uluslararası çevre şartlarının değişmesiyle birlikte emek piyasası koşullarının işçiler aleyhine gelişmesi, işverenlerin endüstri ilişkilerindeki insiyatiflerinin artması, ekonomik teoride Neo-liberal eğilimlerin güçlenmesi, sanayileşmiş ülkelerde iş organizasyonlarının değişime uğraması ve esnek üretim ve yönetim tekniklerinin uygulanmaya başlanması endüstri ilişkilerinde yeniden yapılanmayı gündeme getirmiştir.

Üretim yöntemlerinde özellikle 1945 sonrası ortaya çıkan değişmeler sonucu, işçi sendikaları önce güçlenmiş ancak Post-Fordist üretime geçişle birlikte bu sendikalar güç kaybetmiş, bunun sonrasında toplu pazarlık sistemi de değişime uğramıştır (Yüksel, 1997).

Post-Fordist ya da esnek üretim sisteminde beyaz yakalı işçiler, hedef üretim nedeni ile mavi yakalı işçilerin yerini almaktadır. Teknolojik gelişme ile, vasıflı işgücü içinde beyaz yakalı işçilerin oranı giderek artmaktadır. Bu işgücü niteliği itibariyle, "İstihdam ilişkilerinde kendi ayakları üzerinde durabilen, kendi adlarına pazarlık yapabilen ve haklarını elde etmek için sendikaya gerek duymayan bireylerdir" (Kurtulmuş, 1995). Bu dönüşüm doğal olarak, işçi ve işçi sendikası ile işveren ve işçi sendikası arasındaki ilişkiyi farklılaştırmıştır. Esnek üretim tarzının doğal bir sonucu olarak kitlesel üretimin parçalanıp daha küçük birimler haline dönüşmesi, bir anlamda "taşeronlaşmanın" gelişmesi ve küreselleşmeyle beraber sermaye dolaşımı üzerindeki baskıların ortadan kalkması; üretimi farklı bölgelere kaydırmış bu da doğal olarak sendikaların merkezi gücünün giderek azalmasına yol açmıştır.

Ayrıca, Japon tipi üretim ve yönetim anlayışı ile gündeme gelen toplam kalite, hatasız, stoksuz ve tam zamanında talebe yönelik üretim yaklaşımı, klasik işçi-işveren ilişkilerinin ve sendikal faaliyetin önemini zayıflatmıştır. Yeni üretim anlayışıyla birlikte işçi tipi de yenilenmiştir. Belirli bir parçanın üretiminden sorumlu ve üretim sürecinin bütününe yabancılaşmış işçi tipinin yerini vasıflı, üretim sürecini bilen ve bu sürece katkıda bulunan işgücü tipi almıştır (Selamoğlu, 1995).

Sendikalar yalın üretim modellerinin uygulanmasına şüpheli yaklaşmaktadırlar. Yalın üretimin temel faktörleri olan toplam kalite, tam zamanında üretim ve kalite çemberleri gibi uygulamalara üyelerinin katılmalarını istememekte veya üyelerini katılmaya teşvik etmemektedirler. Uygulanan yeni üretim tekniklerinin işletmelerde sendikaların yerini alabileceği endişesini taşımaktadırlar.

Bir taraftan, gelişmiş ekonomiler yapısal değişim içine girmekte diğer taraftan işletmedeki yapı değişmektedir. Örneğin, endüstri sektöründe istihdam daralmakta, hizmet sektörü büyümekte, işgücünün yapısı ve nitelikleri değişmektedir. Tüm bunlar, sendika üyeliğini ve geleneksel sendika politikalarını tehdit edici özellikler özellikler taşımaktadır (Koray, 1996).

Günümüzde, bireysel beklentilerin kollektif beklentilerin üzerine çıkması ve sınıf çatışmasına dayanan ideolojik sendikaların önemini yitirmesi, sendikaya üye olma fikrinin eski çekiciliğini kaybettirmektedir.

Teknolojik gelişmelerin çalışanların nitelik düzeyini yükseltmesi, beyaz yakalıların, kadınların, gençlerin istihdamdaki payının artması, part-time çalışma, geçici çalışma, evde çalışma gibi standart dışı istihdam türlerinin gelişmesi ve yeni meslek gruplarının doğması sendikalar bakımından yeni üyelerin kaydedilmesini güçleştirmiş, işgücünün sendikalardan beklentileri de farklılaşmış ve çeşitlenmiştir (Yorgun, 1998).

Teknolojik gelişmeye bağlı olarak işgücünün nitelik düzeyindeki değişme, sendikalaşma oranlarını etkilemektedir. Nitelik düzeyindeki artışlar, çalışanların yüksek gelir elde etmelerini pozitif olarak etkilemiş, buna karşılık vasıf düzeyi düşük işçilerin ise gelirlerinde bir değişiklik olmamıştır. Bu bağlamda, nitelikli işçinin zaten yüksek ücret düzeyi sendikası olmadan da sağlanabilmekte, niteliksiz işçilerin ise sendikalı olmaları yönünde çok önemli engeller bulunmaktadır. Önümüzdeki dönemde, teknolojik gelişmelerin, nitelik sorununu daha fazla arttıracağı tahmin edilmektedir. Eğitim seviyelerindeki artışlar, çalışma yaşının ileri tarihlere ertelenmesi, işbaşında eğitim veren işletmelerin sayıca artışı gibi unsurlar nitelik artışının unsurları olmaktadır. Niteliği yükselen işçilerin bireysel taleplerinin karşılanması, sendika tarafından değil işyeri yönetimince daha kolay sağlanabilmektedir (Lordoğlu, 2000). Sonuçta, küreselleşme bağlamında yaşanan değişimler, işçinin yönetimde söz sahibi olmasını mümkün kılan bireysel insiyatifin geliştirilmesi ile birlikte işçilerin sendikalardan beklentilerini de azaltmıştır.

Sendikaların karşı karşıya olduğu en önemli tehditlerden biri de yeniden yapılanmadır. Yoğun olarak sendikalaşmış, eski imalat sanayilerinin üretimi durdurmaları veya azaltmaları ve hizmet sektörünün gelişmesine paralel olarak, geleneksel olarak sendikalaşması zor olan küçük işletmelerin güçlenmesi, kadın ve göçmen işçilerin kısa ve kısmi süreli istihdamının artması sendikalar için yeniden yapılanmanın bir tehdidi olarak görülmektedir (Paker, 1997).

İstihdamın sektörel değişimi de sendikaların güç kaybetmesine yol açmıştır. Hizmet sektöründe sendikalaşma oranının düşük olmasının en önemli nedeni, bu sektörde sanayi işçisinin toplu davranış biçiminin aksine, bireyci davranışlarının ağır basmasıdır. Sanayi sektöründe çalışanlarda dayanışma ve kader birliği düşüncesi hakimken; hizmet sektöründe çalışanlarda işin niteliği gereği böyle bir düşünce gelişmemektedir.

Ortaya çıkan işsizlik de sendikaları üye kaybına uğratmıştır. Sendikal güç ile işsizlik arasında doğrudan bir ilişki bulunmadığı ileri sürülmekle birlikte, sendika üyeliğinin azalmasında en önemli sebeplerden birinin işsizlik olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Çünkü, istihdamın gerilemesi, işsizlik ve

oranlarının yükselmesiyle işsiz sendika üyelerinin sendikaları terk etmeye başladıkları görülmektedir (Aykaç, 2000, TİSK, 1997).

Son 20 yılda bütün bu gelişmelerin vardığı noktaların başında, sendikaların üye kaybına uğraması ve insan kaynakları yönetimi yaklaşımlarının güçlenmesi gelmektedir (Yorgun, 1998).

İleri sürülen görüşlere göre, endüstri ilişkilerinin post-endüstriyel dönüşüm sürecinin başlamasıyla ne tür bir yapıya kavuşacağı konusu, büyük oranda yeni sistem içinde sendikaların durumu ne olacaktır? sorusuyla yakından ilişkili bulunmaktadır (Şenkal, 1999)

Bazı yazarlara göre bu durumda, "ya sendikasız endüstri ilişkileri" sistemi gelişebilir ya da "insan kaynakları yönetimi" endüstri ilişkilerinin yerini alabilir (Kurtulmuş, 1995; Şenkal, 1999).

Batı'da yeni gelişmeler içinde, sendikasız endüstri ilişkilerine kadar giden senaryolar üretilmiş ve tartışmalar yapılmaya başlanmıştır. Sendikal hareketin dünyası içinde, uzunca bir süredir temel yönelimlerden bir tanesi sendikalı-sendikasız ayrımından oluşmakta ve gelişmektedir. Ekonomik ve sosyal alandaki gelişmelere paralel olarak ileri sürülen senaryolarda, sendikalara ya hiç yer verilmemekte ya da sınırlı bir rol öngörülmektedir. Çünkü, sendikacılığın mevcut modellerinden birinin mevcut gelişmeler ve şartlar için yeterli olmadığı kabul edilmektedir. Son yirmi yılda yaşanan teknolojik gelişmeler ve artan uluslararası rekabet sendikasızlığı ciddi şekilde zorlamaktadır (Kutal, 1995).

Günümüzde işletmelerin, hızlı bir şekilde değişen teknolojik ve pazar koşullarına uyum sağlamalarına yardım edecek, onları aynı alanda faaliyet gösteren diğer işletmelerden farklılaştıracak, rekabet güçlerini arttıracak insan kaynakları süreçleri ön plana çıkmıştır. Personel yönetiminin, insan kaynakları yönetimi adını alarak son yıllarda yeni bir yaklaşım ve anlayışla uygulanmasının temelinde de bu değişim yatmaktadır (Çelik, 1997).

Son zamanlarda, "İnsan Kaynakları Yönetimi" ön plana çıkarılarak, sendikaların fonksiyonlarını üstlenmesine çalışılmaktadır. Artık sendikaların rolü endüstri ilişkilerinde azalmaya başlarken, işletmelerin ve işyeri düzeyinde yöneticilerin rolü güçlenmiştir. Özellikle işyeri düzeyinde yeniden yapılanma, üretimin, kalitenin ve verimliliğin arttırılması yönündeki istekler, yeni yönetim teknikleri, insan kaynağının yeniden organizasyonunu ve yapılanmasını gündeme getirmiş ve insan kaynakları yönetimi gibi işçilerle doğrudan diyalogu sağlayabilecek ve işyerinde çalışanların katılımını gerçekleştirecek mekanizmalar uygulamada görülmeye başlanmıştır (Aydın, 2000, TİSK, 1995).

Yeni yapılanmada amaç, işçi ve işveren arasında işbirliğini gerçekleştirmek, çatışma yerine uyumlu bir endüstri ilişkileri yaratmak ve piyasa şartlarına işletmelerin kolayca uyum sağlamalarını gerçekleştirmektir (Ekin, 1996)

İnsan kaynakları yönetiminin temel amacı, "iyi seçilmiş, motive edilmiş" bir insan gücü yaratmak ve insan kaynağından mümkün olan azami faydayı sağlamaktır (Şenkal, 1999). Çalışanların eğitim ihtiyaçlarının belirlenerek, uygun eğitimlerin verilmesi de insan kaynakları yönetiminin sorumluluğundadır (Ekin, 1997).

İnsan kaynakları yönetimi, sendikacılığı zayıflatacak bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir (Selamoğlu, 1995). Bunun nedeni ise, insan kaynakları yönetimi uygulamalarının, bireysel teşvikleri ve ödül sistemlerini geliştirmek ve eleman seçiminde kontrolü sağlamak üzere iletişim kanallarını geliştirmesi ve sendikaları bu sürecin dışında tutmaya çalışması olabilir.

Gerçekten, insan kaynakları yönetimi, işçi sendikalarını aradan çıkarabilmekte veya bunların önemini ikinci plana itip çalışanlarla doğrudan ilişkiler kurabilmektedir. Bilindiği üzere, personel yönetimi, firma içinde genelde tüm çalışanları kapsamamakta sadece vasıf seviyesi yüksek ve idari görev alan elemanlarla ilgilenmektedir. İşçilerle ilgili politikaların belirlenmesi ise, daha çok sendikal ortamda gerçekleşmektedir. Fakat son 20 yılda işgücünün nitelik yapısında meydana gelen değişmeler, işçilerin de nitelikli işgücü kapsamına girmesine yol açmıştır. Bunun sonucu olarak, sendikaların geleneksel ilgi alanına giren çalışan sayısı, 1970'lerden sonra sürekli azalmıştır. Eskiden mavi yakalılar çoğunlukta buna karşılık beyaz yakalılar az bir kısmı teşkil ediyordu. Günümüzde ise durum tersine dönmüştür. Böylece, geleneksel personel yönetiminin ilgi alanı genişlemiştir. Bu yüzden, personel yönetiminden daha geniş bir kavram olan insan kaynakları yönetimi gelişmiştir. İnsan kaynakları yönetiminin önemini arttıran diğer bir neden ise, çalışmanın emek yoğun bir yapıdan bilgi yoğun bir yapıya geçişidir.

İnsan kaynakları yönetimi, sendikalardan kaçınmaya çalışan işletmeler için maliyetli bir sendika ikame stratejisi olarak görülmektedir. Çünkü, sendikadan kurtulmak isteyen işletme yönetimlerinin bunu sağlamak için birçok hizmeti işçilere sunması gerekli hale gelmektedir (Aykaç, 2000, Kurtulmuş, 1995).

SONUÇ

20. yy'ın son çeyreğinde uluslar arası çevre koşullarının değişmesiyle birlikte geleneksel endüstri ilişkileri sistemi de yeni bir gelişim trendi içine girmiştir. 1980'lerde hızlanan bu değişim ekonomik hayatı etkilediği gibi sosyal, siyasi ve çalışma hayatını da etkilemiş ve klasik endüstri ilişkileri sisteminde çok önemli bir yapı değişikliğine neden olmuştur. Özellikle bu değişimden endüstri ilişkileri sisteminde önemli bir role sahip olan sendikalar etkilenmektedir.

Bilgisayar, enformasyon ve ulaşım başta olmak üzere pek çok alanda yaşanan teknolojik gelişmeler, vasıfsız işgücü yerine, kendi başına karar verebilen, bilgiye sahip vasıflı işgücünü ortaya çıkarmıştır. Kol gücüne dayalı sanayi sektörünün yerine hizmet sektörü ön plana çıkmıştır. Part-time çalışma, esnek zamanlı çalışma, tele çalışma, çağrı üzerine çalışma, evde çalışma gibi esnek çalışma biçimlerinin ekonomik yapıda ağırlık kazanması sonucunda da kadın işgücünün yeni işgücü içindeki payı artmıştır. Mavi yakalı işgücünün yerine beyaz yakalı ve altın yakalı işgücü ortaya çıkmıştır. İşçiler arasındaki sınıflaşma bilinci azalmakta, bireyselleşme eğilimi artmakta, buna bağlı alarak da sendikasızlaşmaya doğru bir eğilim başlamaktadır.

Yaşanan bütün bu küresel dönüşümler, rekabet gücü olan işyerlerinin yaratılmasından endüstri ilişkilerinde yeniden yapılanmaya, tavizci pazarlıklardan ortak çıkarlara, sendika-işveren işbirliği ve diyaloguna, sendikalar dışında insan kaynakları yönetimine bir dönüşüm eğilimi ortaya çıkarmıştır.

Yeni teknolojilerin ve küreselleşmenin giderek daha fazla etkisinde kalan ülkemizde de çalışma hayatının belirtilen gelişmelerin ışığında yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Adams, J. Roy. (1995). "*Küreselleşme ve Endüstri İlişkileri Sistemlerinin Dönüşümü"*. Çev., Toker Dereli, IV. Uluslararası Endüstri İlişkileri Kongresi 24-25 Kasım 1994. KAMU-İŞ Ya.. Ankara.

Aktan Can, (1997). *"Bilgi Çağında Yönetim"*. Değişim 97. MESS. Ya. No. 262. Ankara. 282-283.

Akgeyik, Tekin. (1998). *Stratejik Üretim Yönetim,* İstanbul.

Altan Ö. Zühtü, (1996), *Sosyal Politika,* C.I, A.Ü.Ya. No.886, Eskişehir.

Aydın, Ufuk. (2000). *"İnsan Kaynakları Yönetimi, İş Hukuku ve İşçi Sendikaları"*. Prof. Dr. Nusret Ekin'e Armağan. TÜHİS Ya.. Ankara.

Aykaç, Mustafa, (2000). *"Sendikaların Geleceği. Küreselleşme ve Yapısal Değişiklikler Açısından Bir Analiz"*. Prof. Dr. Nusret Ekin'e Armağan. TÜHİS Ya. Ankara.

Baydur, Refik. (1996). *"Değişim ve Sendikalar"*. Mercek. S.2.

Veysel, Bozkurt (2003). "Bilgi Toplumunun Getirdikleri ve Türkiye", http://www.isguc.org/arc_view.php?ex=141, (01. 07. 2004).

Bozkurt,Veysel. (2000). *Küreselleşmenin İnsani Yüzü*. İstanbul.

Büyükuslu, Rıza Ali. (1998). *"Sendikalar Küreselleşmeye Direnebilir mi?*".İktisat Dergisi. S.379.

Centel, Tankut. (1996). *"Değişim İçinde Sendikalar"*. Mercek, C.1, S.2.

Çelik, Y. (1997). *"Hizmet İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetiminin Rolü"*. İşveren Gazetesi. MESS Ya. S.689.

Dereli, Toker. (1993). *"Batı Dünyasında Sendikaların Durumu ve Geleceğin Çeşitli Açılardan İrdelenmesi"*. Sendikal Arayışlar Konferansı. İstanbul Mülkiyeliler Vakfı. İstanbul.

Dereli, Toker. (1994*)."Globalleşen Dünya'da Sosyal Politika ve Toplu Sözleşme Düzeninde Yeni Arayışlar"*. 2000'li Yıllarda Endüstri İlişkilerine Bakış Semineri, MESS Ya., İstanbul.

Dereli, Toker. (1997). *"Üçüncü Bin Yıla Girerken Değişim"*. Değişim 97. MESS. Ya. No.; 262. Ankara.

Ekin, Nusret, (1998). *"Çalışma Yaşamında Dönüşüm"*. Mercek. C.III, S.9.

Ekin, Nusret. (1996). *"Değişim Sürecinde Sendikaların Geleceği"*. Mercek. S.2.

Ekin, Nusret. (1997). *Küresel Bilgi Çağında Eğitim-Verimlilik-İstihdam,* İstanbul Ticaret Odası Ya. No., 1997-43, İstanbul.

Erbesler, A. (1987). *"İstanbul İmalat Sanayiinde İşgücünün Eğitim Yapısı ve Teknolojik Değişmeye Uyum Sorunları"*. MPM. Ankara. 22.

Erdut, T. (1997), *"Yeni Teknolojilerin İş İlişkilerinin Yapısı Üzerindeki Etkisi"*. Çimento İşveren, C.II. S.5.

Friedrich Elbert Vakfı. (1996). *Küreselleşme Sürecinde ve Değişen Koşullarda Türk Sendikacılık Hareketi: Fırsatlar ve Riskler.* İstanbul.

George, Susan. (1997). *"Küreselleşme, Güç ve Sendikaların Rolü",* Küreselleşmeye Karşı Sosyal Devletin Yeniden Yapılandırılmasında Sendikaların Toplumsal Görevi. HARB-İŞ Konferansları-2. Ankara. 20-31.

Gerek, Nüvit. (1990). *"Kısmi Süreli Çalışmaların Bireysel İş Hukukumuzda Yarattığı Sorunlar",* TÜHİS. C.XII. S.2. 3.

Karakaş Şahsenem. (2004). *"İleri İmalat Teknolojileri",* http//www.bilgiyonetim.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=128

Kılkış, İlknur. (2000). *"Küreselleşme ve Değişen Endüstri İlişkileri",* Prof. Dr. Nurhan Akçaylı'ya Armağan, Bursa.

Koray, Meryem. (1996). *"Değişen Bir Dünya ve Sendikalar İçin Bazı Tartışma Noktaları",* Mercek.

Kurtulmuş, Numan. (1995). *"Post-Endüstriyel Dönüşüm Sürecinde Geleneksel Endüstri İlişkilerinde Kriz ve Yeni Arayışlar"*. Çimento İşveren. C.9. S.6.

Kurtulmuş, Numan. (1995). *Sanayi Ötesi Dönüşüm,* İstanbul.

Kutal, Metin. (1995). *"Küreselleşme Sürecinin Türk Sendikacılığı Üzerindeki Olası Etkileri"*. MESS Sempozyumu. 2.

Lordoğlu, Kuvvet. (1993). *"Bir Özelleştirme Hikayesi Üstüne",* İktisat Dergisi. C.XXIX. S.344. 80.

Mutuer, Şener. (1997). *"Küreselleşme ve Endüstri İlişkileri"*. IV. Uluslararası Endüstri İlişkileri Kongresi. Mercek. 22.

Özkaplan, Nurcan. (1994*). Sendikalar ve Ekonomik Etkileri.* İstanbul.

Paker, Can. (1997). *"Üçüncü Bin Yıla Girerken Değişim",* Değişim 97. MESS.Ya. No., 262, Ankara.

Selamoğlu, Ahmet. (1995). *İşçi Sendikacılığının Gücündeki Değişim, (Gelişmeler, Nedenler, Eğiilimler),* KAMU-İŞ, Ankara.

Şenkal, Abdülkadir. (1999). *Sendikasız Endüstri İlişkileri,* KAMU-İŞ Ya., Ankara.

TİSK (1995), *Dünya'da ve Türkiye'de Endüstri İlişkilerinin Yeni Boyutları Semineri,* TİSK Ya. No., 153, Ankara.

TİSK, (1997), *Küresel Eğilimler ve Türk Çalışma Hayatı,* TİSK. Ya.: No.:164, Ankara.

Tokol, Aysen, (2001)., "Çok Uluslu Şirketler ve Endüstri İlişkilerine Etkileri", http://www.isguc.org/arc_view.php?ex=63, (02. 07. 2004)

Tokol, Aysen. (2002). *"Yeni Teknolojiler ve Değişen Endüstri İlişkileri".* http//www.isguc.org/tokol1.htm. 10.

Tuna, Ender. (1997). *"Yeniden Yapılanma ve Sendikal Politikalar".* İktisat Dergisi, S.370-371. 53.

Yazıcı, Erdinç. (2001). *"Endüstri İlişkileri Sisteminde Değişimi Üreten Temel Dinamikler".* G.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi. C.3., S.1-12. 8.

Yazıcı, Erdinç, (1999), *"Sendikal Hareket ve Yeni Misyon Arayışları",* Şeker-İş Sendikası Yayınları No:96, Ankara.

Yorgun S. (1998). *"Küreselleşme Sürecinde Sendikalar",* Mercek, C.X, S.5. 17.

Yüksel, Nihat. (1997). *Küreselleşme ve Toplu Pazarlıktaki Değişim,* TİSK Ya., No. 166.

OTEL ORGANİZASYONUNDAKİ İŞLERİN YARATICI VE TUTUCU KİŞİLİK BOYUTUNDA DEĞERLENDİRİLMESİNE İLİŞKİN BİR UYGULAMA

C.Gazi UÇKUN [*] **Hasan LATİF** [**]
Seher UÇKUN [***] **Elbeyi PELİT** [****]

ÖZET. - Bir organizasyondaki iş özellikleri ve bu özelliklerin gerektirdiği kişilik niteliklerinin bilinmesi; insan kaynakları birimlerince iş değerleme girdisi olarak da kullanma olanağı bakımdan önem taşımaktadır. Diğer yandan, insanın yaşamında, en önemli karar verme dönemlerinden biri de çalışacağı alanın tercihiyle ilgilidir. Öyle ki, bu karar verme sadece çalışacağı sektör tercihiyle sınırlı kalmayıp, çalışmaya karar verilen sektörde faaliyet gösteren işletme/işletmelerin hangi türü ve/veya birimiyle de ilgilidir. Bu paralelde, otel organizasyonundaki işlerin yaratıcı ve tutucu boyuttaki özelliklerinin neler olduğunu saptayabilmek ve bu doğrultuda otel işletmelerini kendisine istihdam alanı olarak seçecek kişilere yönlendirmeyi kolaylaştıracak bazı öneriler getirilmesi amaçlanan bu araştırmada, konuyla ilgili bir uygulamaya da yer verilmiştir. Araştırmada, bu konuyla ilgili İstabul'da yerleşik 21 tane 5 yıldızlı otel işletmesi insan kaynakları yöneticilerinin görüşlerine başvurulmuştur. Söz konusu yönetici görüşlerinden çıkan sonuçlara göre; özellikle müşteri ile yoğun ilişkilerin yaşandığı ön büro, yiyecek-içecek, animasyon, satış-pazarlama, halkla ilişkiler ve kişinin kendi yaratıcılığını ve el becerilerini ön plana çıkarması gerektiği mutfak departmanları ile iç müşteri olarak kabul edilen ve çalışanların gerek bireysel gerekse kurumsal sorunlarıyla ilgilenmekle yükümlü olan insan kaynakları departmanlarında yer alan işler daha çok yaratıcı karakter taşıyan özellikleri gerektirdiği, buna karşılık müşteri ile pek diyaloğa girmeyi gerektirmeyen; teknik servis, kat hizmetleri, muhasebe vb. departmanlarda yer alan işlerin tutucu özellikleri taşıyan kişiler tarafından tercih edilebileceği üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İş Seçimi, Otel İşletmelerindeki İşler, Yaratıcılık, Tutuculuk

A CASE STUDY ON APPRECIATION OF JOBS ACCORDING TO DIMENSION OF CREATIVE AND CONSERVATIVE

ABSTRACT. - Anywork in an organisation contains many importance about its specialities, the quality of personality that's required bythese specialities and it has an importance about the possibility of its usebility as work appraise revenue by human resource units. During human life the most important decission is about the choise of the sector for working. However, this decission is not only limited by the choise of sector but its also about the kind of the business that's in same sector. In this situation to establish the specialities of creativity and conservativity of hotel organisation and to help the people who choosed the hotel busineses as an employement place, a practical research was done. In This research they have applied to the oppinions of human resource manegers; the works that are about front office, F&B, animation, public relation and the kitchen department that contains high density of relationship between the customers and workers requires creative characteristic specialities, oposite of this which are about the departments that doesn't requires diologs with customers are able to be choosen by the people who has conservative specialities.

Key Words: Job choice, jobs in hotel business, creative and conservative jobs.

[*] **Yard.Doç.Dr.;** Sakarya Üniversitesi, İ.İ.B.F. Turizm İşletmeciliği Bölümü
[**] **Yard.Doç.Dr.,** Sakarya Üniversitesi, İ.İ.B.F. Yönetim ve Organizasyon Ana Bilim Dalı
[***] **Yard.Doç.Dr.;** Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli Meslek Yüksekokulu, İşletmecilik Programı
[****] **Araş.Gör.;** Sakarya Üniversitesi, İ.İ.B.F. Turizm İşletmeciliği Bölümü

GİRİŞ

Her alanda yaşanan kıyasıya rekabet, farklılaşan ve sürekli olarak artan müşteri talepleri, dünya şirketlerinin küresel düzeydeki baskıları, günümüzde pek çok işletmeyi doğru işe doğru insanı seçmeye zorunlu hale getirmiştir. Özellikle günümüzde, işletmelerin işgören seçiminde uyguladıkları seçim kriterlerinin çok yönlü olması, işletmelerin söz konusu bu işi ciddiye aldıklarının bir göstergesidir. Diğer taraftan işi tercih edecek kişilerin, işlerin özellikleri hakkında bilgi sahibi olmaları, onları iş seçerken bazı kararsızlıklardan kurtarabileceği gibi, kendi kişilik ve yeteneklerine uygun işleri seçmesinde de büyük avantaj sağlayacaktır.

İş seçimi ve çalışma alanı ile ilgili yapılan çalışmalar, yapılan iş ile kişilik yapısının uyum içerisinde olmasının hem kişisel hem de örgütsel başarıyı olumlu yönde etkilediği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Buna ek olarak yine, özellikle içe dönük tip olarak adlandırılan kişilik yapısına sahip olan kişiler genelde grup çalışmasından hoşlanmayan, kendi başına çalışmaktan zevk alan bir karakter taşıdıkları ve genelde, makine insan ilişkisi, muhasebe, proje mühendisliği gibi mesleklerde daha başarılı olacağı; buna karşılık dışa dönük kişilik özellikleri taşıyanların daha çok duyarlı, yardımsever, konuşkan, etkileyici, sosyal çalışmaları seven, canlı ve girişimci kişiler olduğu ve bu kişilerin halkla ilişkiler, satış-pazarlama, yönetimle ilgili ve gözetim gerektiren mesleklerde daha başarılı olacakları yapılan araştırmaların üzerinde durduğu konulardandır[1].

İş ve çalışma yaşamındaki değişim ve gelişmeler, çalışma koşulları, iş yeri iletişimi vb. konular gerek kişisel düzeyde insanların iş seçimlerinde, gerekse toplumsal düzeydeki ilişki biçimlerinde önemli etkilere sahiptir. Bu yüzden çalışma yaşamı ile ilgili araştırmalar toplum ve sosyal yaşamda önemli bir yer tutmaktadır. Bu noktadan hareketle hizmet sektörü içerisinde önemli bir yer oluşturan otel işletmelerinde çalışmak isteyen kişiler için yönlendirmeyi kolaylaştıracak bir iş haritası çıkarabilmek amacıyla, otel işletmesindeki işlerin taşıdığı özellikler ile kişinin taşıması gereken özelliklerin uyumuna ilişkin (yaratıcı ve tutucu boyutta ele alınarak) öneriler getirmek için İstanbul'da yerleşik 5 yıldızlı otel işletmesi insan kaynakları yöneticilerinin görüşlerine başvurulan bu araştırmada ayrıca; iş seçimi, önemi ve iş seçiminde yönelme güçlükleri üzerinde durulmuştur.

1. İŞ VE SEÇİMİNDE YÖNELME GÜÇLÜKLERİ

İş, bazıları için yükselme, mükemmelleşme dolayısıyla mutluluk aracı olmakla beraber aynı zamanda, kinlerin ve özellikle anlaşmazlıkların

[1] Cavidan Telman, **Başarıya Giden Yolda Meslek Seçimi**, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2000.s. 67

kaynağıdır. Fakat iş alanından oluşan bu yaşam alanı, eski zamanlarda kısmen basit idi ise, zamanımızda son derece karmaşık bir hale gelmiştir. Bu durum, hızla gelişen teknolojiye paralel olarak insan gereksinimlerinde de hızlı bir şekilde değişimi kaçınılmaz kılmaktadır. Bu değişme ayak uydurma uğraşı içerisinde olan işletmelerin başarısı, artık işe alacakları kişilerin örgüt kimliğiyle bütünleştirilmesi çabalarının önemini artırmaktadır[2].

İnsanın yaşamında vereceği kararların en önemlilerinden biri de çeşitli faktörler itibarı ile seçeceği iş yaşamındaki mesleki kararıdır. Bu karar verme, genellikle bireyin en kritik dönemlerine rastlamaktadır. Fakat günümüz iş yaşamında yer alan meslek grupları sayısının özellikle gelişen teknoloji ve bilgi toplumuna paralel olarak artış göstermesi, kişinin hangi alanda çalışmasına yönelik vereceği kararda, önemli ölçüde zorlanmasına neden olmaktadır. Genel olarak, insanın tüm yaşamını etkileyecek bir kararı özellikle gençlik çağında vermek durumunda kalması, yanılma endişesini de beraberinde getirebilmektedir.

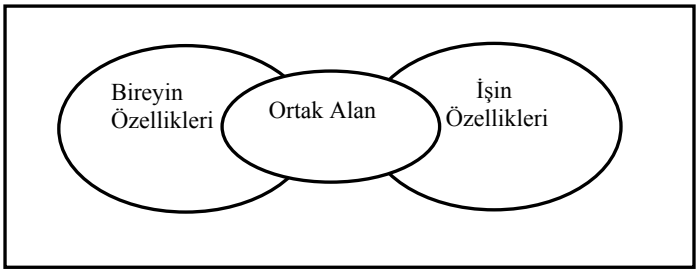
İnsanın, tüm yaşamını etkileyecek söz konusu bu seçimi son anda üzerinde yeterince düşünmeden ve seçenekleri iyice araştırmadan yapması belki de yaşamı boyunca yapacağı yanlışların temelini oluşturacaktır. Bu bakımdan bir meslek olarak işi seçerken özellikle bu seçimde etkili olan faktörlerin iyi analiz edilmesi gerekir ki, bu faktörlerin başında, okul, kendini geliştirme, ailenin tutumu, kişilik ve sosyal çevre önemli yer tutmaktadır[3]. Özellikle bireyin kişiliği ile iş yaşamı arasında uyum olduğu taktirde, bireyin içinde yer aldığı örgüt üyeleri ile bütünleşmesi, örgüte bağlılığı artacak ve kişinin davranışları ile örgüt üyelerinin davranışları benzer amaçlı olmaya başlayacaktır. Böylece işletmenin amaçları doğrultusunda etkinlik sağlanacak, bireyin zihinsel ve bedensel özelliklerinden en iyi şekilde yararlanma olanağı elde edilmiş olacaktır[4].

Bunun yanında özellikle o meslekle ilgili özelliklerin iyi analiz edilmesi gerekmektedir. O halde kişinin seçeceği meslekte söz konusu bu özellikleri dikkate alması ve her iki açıdan (kendi ve iş-mesleksel özellikler) değerlendirerek, her iki tarafın kesişim alanını iyi belirlemesi gerekmektedir. Çünkü her bireyin söz konusu bu kesişim alanı farklılık gösterebilmektedir. Aşağıdaki şekilde de görüleceği üzere, bireyin özellikleri ile işin özelliklerinin kesişim alanının genişliği, ortak uyum alanını göstermektedir. Bu alanın genişliği uyum derecesinin artırmaktadır[5].

---

[2] Cavidan Telman, A.g.e, s. 25
[3] Cavidan Telman, A.g.e, s. 34
[4] İlhan Erdoğan, **İşletmelerde Davranış**, Beta Yayınları, İstanbul. 1994, s. 266
[5] Cavidan Telman, A.g.e, s. 47

Şekil -1 : İş ve Birey Özellikleri Alanı

İşletmelerde davranış konularıyla ilgilenen yazarlar özellikle, davranışları etkileyen bazı temel kişilik özelliklerine dikkat çekmektedirler. Bunlar genelde başarıya yönelim, otoriter olmak, Makyavelizm, kendine güven, kendini yansıtma, risk alma, ve kendini kontrol eğilimleridir[6].

Söz konusu bu eğilimlerin her biri, iş yaşamında önemli rollere sahiptir. Bu yönelimlerden biri olan başarı yöneliminin yüksek olduğu kişiler işlerini daha iyi yapmak için çaba sarf edici bir tempo izlerler. Bunlar, başarılarını engelleyen her şeyi ortadan kaldırmak ve bunu da kendi çabalarıyla yapmak isterler. Başarı ya da başarısızlıklarını kendilerinden bilirler, bu nedenle fazla zorlamayan ya da çok kolay olmayan orta güçlükteki işleri yapma eğilimindedirler. Bu kişiler rekabetçi, geri bildirimi yüksek, sorumluluğu olan işlere verilirse bu tür kişilik yapısı iş performansını da olumlu yönde etkileyecektir[7].

Otoriter kişiliğe sahip olan insanlar ise, genelde örgüt içinde çalışan insanlar arasında statü ve güç farklılığının olması gerekliliğine inanırlar. Bu tip insanlar, katı kuralları olan, insanları yargılayan ve herkese tepeden bakan, altındakileri ezen, güvenilir olmayan, gücünü otoritesinden alan bireylerdir. Çalışanların iş kurallarına aşırı uyumlu davranmalarını gerektiren basamaksal bir yapıya sahip olan örgütlerde otoriter yapıdaki kişiler başarılı olabilir. Makyavelizm özelliğine sahip kişiler, diğer insanlarla arasına mesafe koyar ve sonuçlarına göre hareket ederler. Başkalarını kullanmasını severler. İçinde bulundukları duruma göre hareket ederler. Pazarlık durumunda son derece başarılıdırlar. Kendini yansıtma eğiliminde bir özellik gösteren birey, başkalarının davranışlarını gözleyerek, onlara benzer davranış gösterir. Kendini yansıtma gücü yüksek olan kişiler davranışlarını çevresine göre düzenleyebilir. Bu insanların uyum gücü yüksektir. Risk alma eğiliminde olan kişiler bazı mesleklerde son derece başarılı olabilirler. Örneğin, yöneticilik ve borsacılık mesleği bu kişilere uygun olup, ani kararlar verilmesi gereken bazı durumlarda yöneticilere ve işletmeye önemli

[6] Enver Özkalp ve Çiğdem Kırel, **Örgütsel Davranış**, Anadolu Üniversitesi Yayınlaı, Yayın no: 111, Eskişehir, 1998, s. 77

[7] Enver Özkalp ve Çiğdem Kırel, A.g.e., s. 77-78

yarar ve avantajlar sağlayabilir Kendi kendini kontrol yeterliliğine sahip kişilik eğilimde olan kişiler ise, ortaya çıkan olaylarda kendilerinin katkısı olduğuna inanır. Bu insanlar içsel açıdan kendini kontrol edebilen insanlardır. İşyerlerinde yöneticilerinden kendileri hakkında olumlu veya olumsuz sözler duymak isterler[8].

Kendine güven eğilimi özelliğinde olan kişiler ise, başkalarını memnun etmek isteyen, başarı için yeteneklerin varlığına inanan ve yaptıkları işten genelde memnun olan insanlardır. Bunlar risk almayı severler. Öz güveni düşük olanlar ise, etrafına karşı şüpheci, başkalarına bağımlı olan ve tatmin düzeyi son derece düşük insanlardır[9]-[10].

Diğer yandan, bir işletmenin herhangi bir pozisyonu için iş başvurusunda bulunan bir kişinin söz konusu pozisyona uygunluğunun analizi de işletmeler açısından son derece önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yöndeki işletmeler özellikle; iş için müracaat edenlerin okul notları, geçmiş iş yaşamlarının incelenmesi gibi konuları dikkate alarak işin özellikleri ile kişinin özellikleri arasındaki uyuma ilişkin bir fikir elde edebilirler[11].

2. İŞLERİN YARATICI VE TUTUCU BOYUTTA DEĞERLENDİRİLMESİ

Bireyin kendisine uygun meslek seçiminin önemini vurgularken, unutulmaması gereken husus, bireyin kendisini iyi tanıyabilmesi gerçeğidir. Birey, kişilik yapısı, ilgi alanları ve yeteneklerini de dikkate alarak bir mesleğe yönelimde bulunmalıdır[12]. Örneğin beşeri ilişkileri oldukça iyi olan bireyin halkla ilişkiler, insan kaynakları, öğretmenlik gibi alanlara yönelmesi, teknik yeteneği yüksek olan kişinin mühendislik, sanatsal yetenekleri ağır basan bireyin de konservatuar ve bunun gibi ilgili bölümlerine yönelmeleri uygun olacaktır.

Kişinin, yetenek ve ilgisine uygun bir meslek seçmemesi durumunda, kendini geliştirmesi ve yaratıcı olması beklenemez. Böyle bir durumda kişinin, kendini motive etmesi, ruhsal bakımdan sağlıklı olması, zorlaşır.

---

[8] Serpil Aytaç, **Örgütsel Davranış Açısından Kişiliğin Önemi**, İşgüç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt:3 Sayı:1, 2001 [http://www.isguc.org/saytac2.htm]

[9] Stephen Robbıns P., **Organizational Behaviour**, Concepts, Controveries and Applications, Prentice Hall, Englewood Cliffs, Newyork, 1996, s. 25-27

[10] Robert c. Solomon and Fernando Flores, **Building Trust in Business, Politics, Relationshipps and Life**, Oxford University Press, Newyork, 2001, s. 144,145

[11] Erdal Tekarslan**, AR-GE Bölümlerinde Çalışacakların Seçiminde Dikkate Alınacak Özellikler**, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Dergisi, Yönetim, Yıl: 5 Sayı: 17 Ocak 1994, İstanbul s.55

[12] Hasan Latif, **İş Bulmak İçin Ne yapmalı, Avantajlı Stratejiler,** Ozan yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 9

Unutmamalıdır ki, bir işe karşı ilgi ve motivasyon verimi ne kadar artırırsa, ilgisizlik de motivasyonu o ölçüde düşürecektir.

Kişilik özellikleri ile meslek seçimi konusu arasındaki ilişkiyi araştıran bilimsel çalışmalar meslek seçiminde insanlara yön verebilmektedir. Bu konuda kişilik kavramını dikkate alan en önemli teorik yaklaşım; Holland' ın "mesleki tercih modeli" dir. Holland' ın söz konusu bu modeli üç temel özelliği içermektedir[13]. Buna göre;

- İnsanlar farklı meslek tercihlerinde bulunmaktadır.

- Kişilikleriyle uygun işlerde çalışanlar, uygun olmayan işlerde çalışanlara göre daha başarılı ve daha mutludurlar.

- İnsanlar arasında doğuştan gelen kişilik farklılıkları mesleki ilgilerini belirlemektedir.

Holland' ın geliştirdiği bu modele göre; bireyler kişilik özelliklerine göre farklı mesleki ilgi alanlarına yönelebilmektedirler. Bu açıdan Holland, gerçekçi, araştırmacı, sanata eğimli, girişimci, sosyal ve geleneksel özellikleri içeren altı değişik kişilik tipi ve mesleki eğilimden bahsetmektedir.

Böylelikle Holland; her bir mesleğin yukarıdaki altı kişilik özelliğinden birisine mutlaka uyduğunu ileri sürmektedir. Kişilik özelliklerine yönelik meslekleri örneklendirmek gerekirse sırasıyla; Gerçekçi bir kişilik yapısına sahip bireylerin, mekanik ilgileri olduğu, somut işlere değer verdiği için mühendislik gibi alanlara, araştırmacı yapıdaki bireyin, bilim adamlığı, kimyagerlik gibi alanlara ilgi duyduğu, sanata eğilimli bireyin, müzik, tiyatro, reklam, tasarım gibi alanlara, sosyal eğilimli bireylerin, sosyal çalışma, insan kaynakları uzmanlığı ve öğretmenlik gibi alanlara, girişimci kişiliğe sahip bireyin, işletme yöneticiliği, hukuk, politika gibi alanlara ve son olarak geleneksel yapıdaki bireyin de bankacılık, büro işleri ve muhasebe gibi kurallı ve düzenli iş alanlarına yöneldikleri ileri sürülmektedir[14].

Kişilik özelliklerine uygun işlere yönelen bireylerin başarısının yüksek olacağı üzerinde duran Holland, gerek iş gerekse kişisel özelliklerin ortak noktasında hareket eden kişilerin başarısının yüksek olacağını belirtmektedir. Holland'ın söz konusu modeli üzerinde yapılan araştırmalar, kişilik yöneliminin meslek veya iş seçiminin yalnız en iyi belirleyicisi olmayıp, aynı zamanda kişilik türü ile iş arasında iyi bir uyumun bulunması

---

[14] S.A. Carless**,** Career assessment: **Holland's vocational interests, personality characteristics, and abilities**. Journal of Career Assessment, 7 (2), Ohio, 1999, s. 137

durumunda kariyerlerini değiştirme olasılığının çok düşük olduğunu da doğrulamıştır. Örneğin girişimci kişilik tipinin hem yönetsel işlere girme, hem de bu görevde uzun süre kalma olasılığı, yüksek olacaktır[15].

Kişinin yaşamını bir bütün olarak etkileyeceği iş ve çevresine önem vermesi ve bu doğrultuda söz konusu bu işi seçerken yukarıda açıklanan özellikleri ve aşağıda verilecek iş özelliklerinin genelde hangi tür yetenek-özellikleri gerektirdiği hususlarını dikkate alması gerek iş gerekse kişisel yaşamdaki verimin, mutluluğun kaynağı olacaktır. Kaldı ki, özellikle turizm sektöründe çalışan/çalışacak olanların sosyal konumlarını belirlemede kamuoyunun büyük etkisi vardır. Örneğin bir çok ülkede, otel ya da yiyecek-içecek işletmelerinde bulunan işlerin büyük bir bölümü pek saygın olmayan işler olarak kabul edilmekte ve bu mesleklere sosyal küçümsemeyle bakılabilmektedir. Ayrıca bu sektördeki işler, geçici, daha iyisi bulununcaya kadar, belirli bir süre için yapılan işler olarak kabul görmektedir[16]. Bu çalışmanın da ana konusunu oluşturan iş özelliklerinin genelde hangi tür yetenek-özellikleri gerektirdiğine ilişkin hususların açıklığa kavuşturulması iş seçiminden önce adaylara bilgi vermek açısından yarar sağlayacaktır. Çalışmanın uygulama kısmındaki anketteki soruların da temelini oluşturan söz konusu bu işler, yaratıcı ve tutucu boyutta ele alınarak kişinin sahip olduğu kişilik-karakter yapısına uygun olarak, bir işletmedeki işler; aşağıdaki şekilde tutucu (geleneksel iş yapış biçimleri, statükodan yana olma, kural bağımlı, eski, yavaş, otokratik) ve yaratıcı (yenilikçi, değişimci, serbest yapı, yeni, hızlı, demokratik) tarzları gerektirebilmektedir. Bu yaratıcı ve tutucu boyutlar ile meslek dalları arasındaki ilişki biçimi şekil - 2' de verilmiştir[17].

Şekil – 2' de iş dünyası genel haritası kapsamında işler yaratıcı ve tutucu boyutta ele alınarak mesleklerin hangi tür kişilik özellikleri gerektirdiği gösterilmiştir. Şekli insan ilişkilerinin yoğun olarak yaşandığı ve işlerin büyük bir çoğunluğunda otomasyona gitme olanağı kısıtlı olan turizm sektöründe faaliyet gösteren otel işletmeleri için düşünüldüğünde, aynı boyutlar kapsamında kişide gerekli olan nitelikler önem taşımaktadır. Bu paralelde ilk olarak bir otel organizasyonunda yer alan/alabilecek departmanlar kapsamında işlerin (görevler) ve genel olarak gerektirdiği nitelikleri belirtmek, otel organizasyonunda yer alan herhangi bir işi tercih edecek adaylara bilgi vermesi bakımından önem taşımaktadır. Şekil - 2' den

---

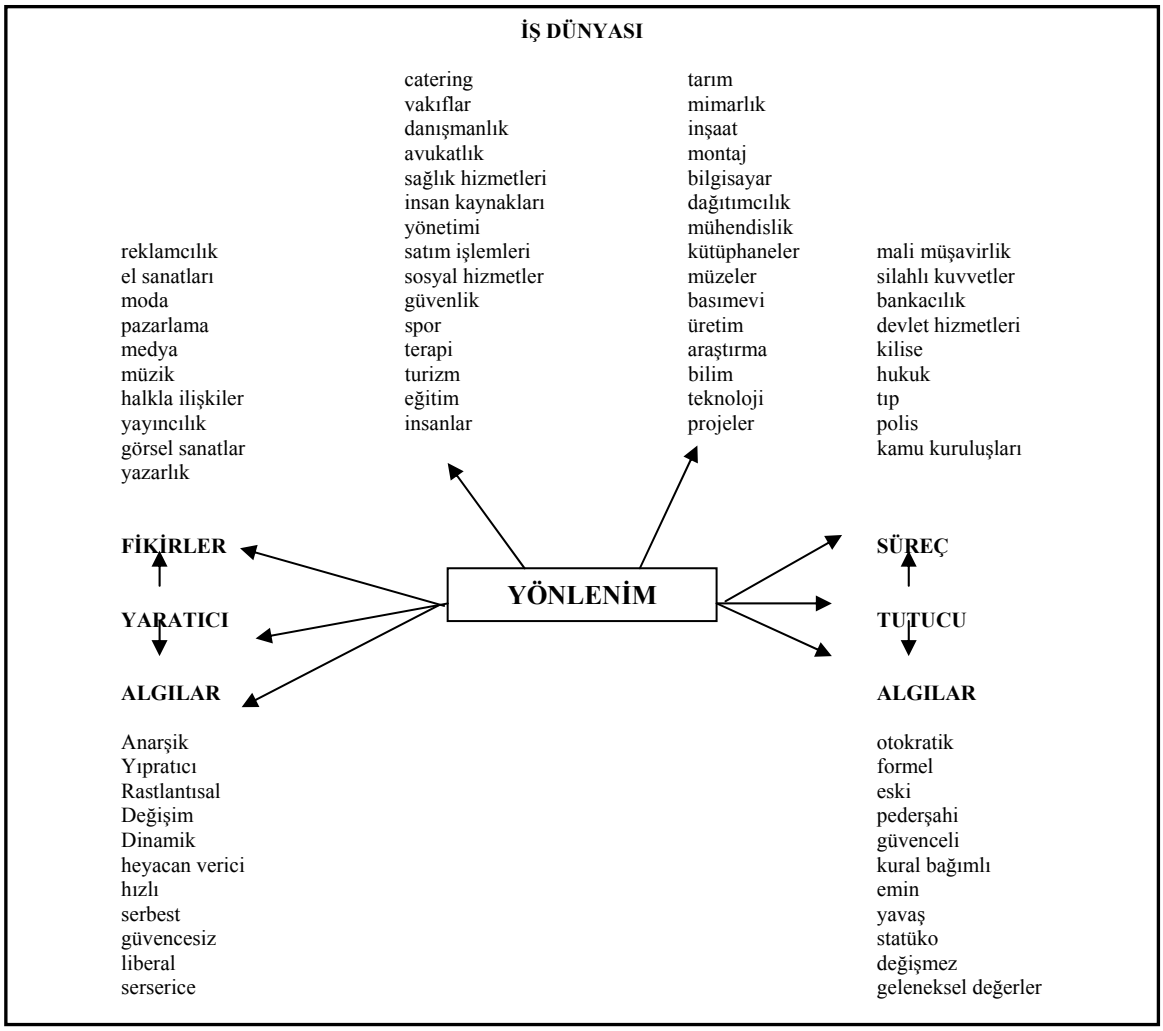
[15] Halil Can ve Diğ. **, Kamu ve Özel Kesimde Personel Yönetimi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1995, s. 116

[16] İrfan Mısırlı, **Turizm Sektöründe Meslek Standartları ve Mesleki Belgelendirme Sistemi (Sertifikasyon)**, Anatolia: Turizm araştırmaları Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 1 Bahar, 2002, s. 42

[17] Eleri Sampson**, İmaj Faktörü**, Çev: Hakan İlgün, Rota Yayın Yapım Tanıtım Tic.Ltd.Şti. İstanbul, 1995, s. 8

de anlaşılacağı üzere, tutucu boyutta ele alınan işler daha ziyade kişide, geleneksel iş yapış biçimlerine paralel özellikleri içerirken; yaratıcı boyutta ele alınan işler ise kişide daha çok, esnek ve değişimci kişilik özelliklerini gerektiren özellikleri içermektedir[18]-[19]-[20].

Şekil – 2: İş Dünyası Haritası[21]

[18] Ned Herrmann, **The Whole Brain Business Book**, Mc Graw - Hill, Newyork, 1996, s. 34, 40

[19] Robert J. Sternberg, **The Role of Creativity in the Dialectical Evolution of İdeas**; American Psychological Association-Div 10 The Society for the Psychology of Aesthetics, Creativity and the Arts; http://www.apa.org/divisions/div10/articles/stenberg.html; 2004

[20] Nicole Cournoyer, **Integrer la creativite au sein de l'entreprise**, www.perspectives.qc.ca/frcentre-de-documentation/textes/innover_creativite_cie.html, 2004, Montreal/Quebec

[21] Eleri Sampson, A.g.e., s. 9

Otel organizasyonunda yer alan/alabilecek iş veya görevler otelin türü ve büyüklüğüne göre çeşitlilik taşısa da ILO' nun bir otel organizasyonu itibarı ile genel hatları ile belirlemiş olduğu söz konusu bu işleri yapacak kişilerde bulunması gereken beceri bilgi ve tutumlar bölümler bazında genel olarak şöyle açıklanabilir[22].

Tablo - 1: Önbüro Departmanı İçin Bilgi - Beceri ve Tutumlar

Bilgi ve beceri	Tutum
Anlama, Okuma, Yazma, Hesaplama, Yazışma; Dosyalama ve kontrol etme, diğer departmanlarla işbirliği yapma, Yeterli düzeyde yabancı dil, Rezervasyon işlem ve sistemlerini, kayıt işlemlerini, Şartlara uygun satış teknikleri, Düzgün ve akıcı konuşabilme, Şirket politikası hakkında bilgi, Sistematik ve özenli çalışabilme yeteneği, İnsan (müşteri) psikolojisini anlayabilme vs.	Titizlik, Dikkat, Cana yakın olma, El çabukluğu, İsteklilik, Güleryüzlülük, nezaket sözlerini kullanabilme, Dostane bir tavır, Dışa dönüklük, Yardımseverlik, İnisiyatif kullanabilmek, Dürüstlük, Tetikte olma, İşbirliğine yatkın olma, Sorumluluk duygusu gelişkin, Anında yaratıcılık, Kibarlık vs.

Tablo - 2: Servis (Restaurant-Bar) Departmanı İçin Bilgi - Beceri ve Tutumlar

Bilgi ve beceri	Tutum
Servis teçhizatını tanıma, Hijyen ve güvenlik standartlarını bilme, Teçhizat temizlemeyi bilme, servis usullerini bilme, Yiyecek-içecekler ve onların sunumu hakkında bilgi sahibi olma, Masa düzen ve standartlarını bilme, Çeşitli kuver açma yöntemlerini bilme, İnsan (müşteri) psikolojisini anlayabilme vs.	Özen, Tertiplilik, İsteklilik, Güleryüzlülük, Dışa dönüklük, Entellektüel bilgi birikimi, Uyumluluk, Etkinlik, Hoş bir kişiliğe sahip olma, Beceriklilik, Nezaket, Problem çözme yeteneği gelişkin, Satıcılık yeteneği, Hayal gücü, Sohbet etmekten hoşlanma, Anında yaratıcılık, Kibarlık vs.

Tablo - 3: Mutfak Departmanı İçin Bilgi - Beceri ve Tutumlar

Bilgi ve beceri	Tutum
Anlama, Okuma yazma, hesaplama, İletişim kurma, Çalışma alanlarını düzenleme, Temizlik ve dezenfeksiyon yöntemlerini uygulama, Güvenlik ve hijyen standartlarını bilmek, Mutfak alet ve techizatı ve temizliği hakkında bilgi sahibi olma, El yeteneği, Yiyeceklerin pişirme ve muhafaza edileme süresi hakkında bilgi sahibi olma, Çalışma araç ve teçhizatını seçebilme vs.	Etkinlik, Verimlilik, Motivasyon, Tertiplilik, İsteklilik, Sorumluluk duygusu, Çabukluk, Özen, Beceriklilik, İşbirliği, Sanatçı ruhu, Temizlik vs.

Tablo - 4: Kat Hizmetleri Departmanı İçin Bilgi - Beceri ve Tutumlar

[22] TUGEV**, İş ve Görev Tanımları (Otelcilik Mesleklerine İlişkin Modüller Bir Sistemin Geliştirilmesi)**, Turizm Geliştirme ve Eğitim Vakfı, İstanbul, 1998, s. 30, 164

Bilgi ve beceri	Tutum
Kullanılan temizlik malzeme ve maddeleri hakkında bilgi sahibi olma, Hijyen koşullarını bilme, Rapor verebilme yeteneği, Çeşitli kimyasal ilaçlama (temizlik) yöntemleri hakkında bilgi sahibi olma, Oda tertip planlarını bilme, Haşarat türlerini tanıma vs.	Kendiliğinden harekete geçebilme, Özen, Gözlem gücü yüksek, Dikkat, Çabukluk (pratiklik), Titizlik, İşbirliği vs.

Tablo - 5: Çamaşırhane Departmanı İçin Bilgi - Beceri ve Tutumlar

Bilgi ve beceri	Tutum
Kullanılan temizlik malzeme ve maddeleri hakkında bilgi sahibi olma, Hijyen koşullarını bilme, Hangi tür çamaşırların hangi koşullarda temizlenmesi (yıkanması-kurulanması) hakkında bilgi sahibi olma, Ütü yapabilme, , Haşarat türlerini tanıma vs.	Kendiliğinde harekete geçebilme, Özen, Dikkat, Özen, Çabukluk (pratiklik), Titizlik, İşbirliği vs.

Tablo - 6: Güvenlik Departmanı İçin Bilgi - Beceri ve Tutumlar

Bilgi ve beceri	Tutum
Güvenlik sistemleri hakkında bilgi sahibi olma, İşletmenin tüm birimleriyle iletişim kurabilecek bir diyalog yeteneğine sahip olma vs.	Kendiliğinde harekete geçebilme, Gözlem gücü yüksek, Dikkat, Özen, Çabukluk (pratiklik), Uyanıklık, Anında harekete geçebilme vs.

Tablo-7: İnsan Kaynakları Departmanı İçin Bilgi - Beceri ve Tutumlar

Bilgi ve beceri	Tutum
Çalışma yaşamıyla ilgili kamu ve özel hukuk kurallarını bilme, Performans değerlendirme kriterlerini bilmek, İş analizleri (iş-görev tanımları) hakkında detaylı bilgi sahibi olma, Yönlendirme becerisine sahip olma, Davranış bilgisi, Eleman seçimi, İş değerleme, kariyer yönetimi, Ücret yönetimi, Değişim yönetimi konularda bilgi sahibi olma vs.	Verimlilik, Motivasyon, Tertiplilik, İsteklilik, Sorumluluk duygusu, Özen, İşbirliği, güleryüzlülük, vs.

Tablo - 8: Satış-Pazarlama Departmanı İçin Bilgi - Beceri ve Tutumlar

Bilgi ve beceri	Tutum
Satış ve pazarlama tekniklerini bilme, İşletmenin tüm birimleriyle iletişim kurabilecek bir diyalog yeteneğine sahip olma vs.	Kendiliğinden harekete geçebilme, Özen, gözlem gücü yüksek, Dikkat, Çabukluk, İşbirliği, Dışa dönüklük, Girişimci, İkna kabiliyeti yüksek vs.

Tablo - 9: Animasyon Departmanı İçin Bilgi - Beceri ve Tutumlar

Bilgi ve beceri	Tutum
Birkaç dil bilmek, Ulusal ve yerel kültür etkinliklerini temsili canlandırabilme yeteneğinde olmak vs.	Özen, Gözlem gücü yüksek, Dışa dönüklük, Neşeli, Nazik, Özen, Çabukluk vs.

3. OTEL ORGANİZASYONUNUNDAKİ İŞLERİN YARATICI VE TUTUCU KİŞİLİK BOYUTUNDA DEĞERLENDİRİLMESİNE İLİŞKİN BİR UYGULAMA

3.1. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmayla, turizm sektöründe önemli bir yeri olan otel işletmelerini tercih edecek adaylar için, yönlendirmeyi kolaylaştıracak öneriler getirilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca araştırma sonuçlarını insan kaynakları yönetimlerinin, iş değerleme girdisi olarak kullanılabilme olanağına sahip olmaları araştırmayı önemli kılan bir etkendir.

3.2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAPSAMI

3.2.1.Yöntem

3.2.1.1.Bilgi Toplama Yöntemi

Turizm sektöründe önemli bir yeri olan otel işletmelerini tercih edecek adaylar için yönlendirmeyi kolaylaştıracak bir iş haritası çıkarabilmek için öneriler getirmeyi amaçlayan bu araştırmada, öncelikle iş ve özellikleri, iş-meslek seçimi ve iş seçiminde yönelme güçlüklerine ilişkin literatür taraması yapılmış, ve otel işletmelerindeki işlerin yaratıcı ve tutucu boyutta değerlendirilmesi kapsamında oluşturulan anket, İstanbul'da yerleşik 5 yıldızlı otel işletmeleri insan kaynakları yöneticileriyle bizzat görüşmek suretiyle doldurtulmuştur.

Anket Formu ve Niteliği

Otel işletmelerindeki işlerin yaratıcı ve tutucu boyutta değerlendirilmesine ilişkin otel işletmesi insan kaynakları yöneticilerinin görüşlerine başvurulmak için hazırlanan anketin oluşturulmasında izlenen yol şöyledir: Öncelikle, otel organizasyonunda yer alan işler listelenmiş ve bu işlere ilişkin bazı özellikler verilerek işlerin bu özellikleri ne derecede (az - çok) gösterdiğini, insan kaynakları yöneticilerinin belirtmeleri istenmiştir. Söz konusu bu özellikler listesi hazırlanırken otel işletmelerinde yapılan işler; Sampson (1995) tarafından geliştirilen iş dünyası haritası baz alınarak tutucu ve yaratıcı boyutta değerlendirilmiş ve her bir boyutta ayrı alt özellikler şeklinde verilmiştir. Verilen bu özelliklere ilişkin açıklamalar da; anketi

cevaplayan yöneticilerin, ankete daha sağlıklı bir şekilde cevap verebilmesi için ayrıca anket ekinde açıklamalı olarak verilmiştir. Araştırmanın ana konusunu da oluşturan, otel işletmelerindeki işlerin yaratıcı ve tutucu boyutta ele alınmasına ilişkin faktörler ve açıklamaları tablo 10' da verilmiştir.

Bu paralelde yöneticilerden, otel organizasyonunda yer alan işlerin ve bu işlerin yaratıcı ve tutucu boyuttaki özellikleri ne derecede gösterip-göstermediğini ankette verilen beşli azlık - çokluk ölçeği (çok fazla, fazla, biraz, az, hiç) üzerinde işaretlemeleri istenmiştir. Söz konusu bilgilerin elde edilmesi için insan kaynakları yöneticilerinin seçilmesindeki neden; insan kaynakları yöneticilerinin konumları gereği bir organizasyondaki iş ve işleyişi hakkında en detaylı ve sağlıklı bilgilere sahip olma yeterliliği taşımaları gereği varsayımından kaynaklanmaktadır.

3.2.1.2.Bilgi Çözümleme Yöntemi

Yaratıcı ve tutucu boyutlarda ele alınan ilgili işlerin gerektirdiği niteliklere ait yönetici görüşlerinin beşli ölçek üzerindeki önem derecelerine ilişkin yoğunlaşmanın hangi aralıkta olduğunu anlamak amacıyla, her özelliğe ve genel olarak boyutlara (yaratıcı-tutucu) ilişkin aritmetik ortalama sonuçları Tablo 11 ve 12' de verilerek özellikle dikkat çeken hususlar yorumlanmıştır.

3.2.2. Kapsam

Bu araştırma, otel işletmelerinde gerçekleştirilen işlerin yaratıcı ve tutucu boyutta değerlendirilmesine ilişkin İstanbul'da yerleşik 5 yıldızlı otel işletmeleri insan kaynakları yönetici görüşleri ile sınırlıdır. İstanbul'da yerleşik 5 yıldızlı otel işletme sayısı Nisan 2003 itibarı ile 29 dur[23]-[24]. Bu paralelde, İstanbul'da yerleşik 5 yıldızlı otel işletmelerinin insan kaynakları departman müdürlerine doldurtulması amaçlanan anket formları, otel işletme sayısı kadar çoğaltılarak ilgili yöneticilere görüşme yoluyla uygulanmaya çalışılmıştır. Fakat bir kısım otel işletmesinden anketlerin geri dönüşünün sağlanamaması üzerine araştırma İstanbul'da yerleşik 5 yıldızlı 21 otel işletmesi (Akgün İstanbul Hotel, Golden Tulip Eresin Hotel, Merit Antique Hotel, Ceylan İntercontinental İstanbul, The Ritz-Carlton İstanbul, Conrad İstanbul, Divan İstanbul, Grand Cevahir Hotel&Convention Center, Hotel Dedeman İstanbul, İstanbul Princess, Mövenpick Hotel İstanbul, Ortaköy Princess Hotel, Sürmeli İstanbul, Swissotel İstanbul-The Bosphorus, Crowne Plaza İstanbul, Çınar Hotel, Kaya Ramada Plaza İstanbul, Polat Renaissance İstanbul Hotel, Klassis Resort Hotel, Kumburgaz

[23] Hotel&Travel Guide.; **Hotel &Travel Guide Otel ve Tatil Rehberi**, Boyut Yayın Grubu, www.travelguide.gen.tr/main_liste.asp., (Erişim: 01.04.2003)
[24] TURİZM BAKANLIĞI., http://www.turizm.gov.tr/turizm.tb?app=tesisler&tur=1&ilbos=&lng=&tesisad=&ilkod=6&ilcekod (Erişim: 01.04.2003)

Marin Princess Hotel, Green Park Hotel) insan kaynakları yöneticisi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Anketlerin geri dönüş oranı % 79 olarak gerçekleşmiş ve geri dönen 21 anket formu değerlendirmeye alınarak yorumlanmıştır.

Tablo -10 Yaratıcı Ve Tutucu Özellik Taşıyan İşlerin Gerektirdiği Kişilik Özellikleri

YARATICI	**TUTUCU**
1.Yıpratıcı Yaratıcı özellik gösteren işler, genelde hareketli, seri çalışma temposu ve yoğun entelektüel çaba vb. gibi özellikler taşıdığından genel olarak yıpratıcı bir özellik gösterirler.	**1.Ataerkil** Tutucu özellik taşıyan işler, genelde eski iş yapış biçim ve yollarının kullanıldığı özellikler taşırlar.
2.Dinamik Yaratıcı özellik gösteren işler, genelde çok yönlü iletişime açık olabilme karakteristiği gösterirler. Bu da bu tür işlerin hareket ve dinamizm gerektiren özellikler gösterme olasılığını artırmaktadır.	**2.Otokratik** Tutucu özellik gösteren işler; çalışanların, işlerini katı hiyararşik düzende yerine getirmeleri sonucunu doğurur.
3.Değişimci Yaratıcı özellik gösteren işler, genel olarak durağanlıktan uzak yeni ve farklı alternatiflerin sık sık üretildiği, değişime açık olan özellikler gösterirler.	**3.Formel** Tutucu özellik taşıyan işler, genelde biçimsel kuralları ve iş yapış biçimlerini yoğun olarak bünyelerinde taşırlar.
4.Hızlı Yaratıcı özellik gösteren işler, farklı ve değişik yol ve yöntemlerle görülebileceğinden seri çalışma temposu gerektiren özellikler taşıyabilmektedirler.	**4.Eski** Tutucu özellik taşıyan işler, genelde alışılagelmiş, geleneksel iş yapış biçimlerini yoğun olarak bünyelerinde barındırırlar.
5.Heyacan Verici Yaratıcı özellik gösteren işler, genelde beklenmeyen, sürpriz sonuç olasılıklarını içinde barındırdığından heyecan verici özellik taşıyabilmektedirler.	**5.Yavaş** Tutucu özellik taşıyan işler, genel olarak alışılagelmiş yöntemlerle sonuca ulaştıracak, seri olmayan bir çalışma biçimi taşıyan özellik gösterirler.
6.Liberal Yaratıcı özellik gösteren işler, genel olarak değişik görüşlere açık ve özgürlükçü ortamları gerektiren özellikler taşırlar.	**6.Statükocu** Tutucu özellik taşıyan işler, genelde statükoya sıkı sıkıya bağlı koşulları bünyelerinde barındıran bir özellik gösterirler.
7.Serbest Yaratıcı özellik gösteren işler, genelde bireysel/grup fikir ve çabalarının ön planda tutulduğu, faaliyet alanının olabildiğince geniş hareket imkanı sağlayan bir özellik taşır.	**7.Kural Bağımlı** Tutucu özellik taşıyan işler, genel olarak kurallara bağlı olmayı gerektiren özellikler gösterirler.
8.Anarşik Yaratıcı özellik gösteren işler, farklı türden görüşleri gerektirir. Farklı görüşleri kabul ettirebilme çabası, meydan okuma ve çatışmalara da zemin hazırlayacağından adeta örgütte olumlu bir anarşik iklim estirebilir.	**8.Değişmez** Tutucu özellik taşıyan işler, genel olarak geleneksel değerlere fazlasıyla bağlı olan ve değişime karşı direncin yoğun olarak yaşandığı bir özellik gösterirler.
9. Sentezci Yaratıcı özellik gösteren işler, olay-olgular arasındaki ilişkilere ve bütünselliğe neden sonuç ilişkisi içerisinde farklı bağlantı yollarını dikkate alabilme gibi özellikler gösterirler.	**9.Analizci** Tutucu özellik taşıyan işler, olay ve olgular arasındaki ilişki ve bağlantı süreçlerini araştırmadan ziyade genelde parça üzerinde yoğunlaşan bütünleştiricilikten uzak parselci eğilim gösteren bir özellik taşırlar.
10.Güvencesiz Yaratıcı özellik gösteren işler, genel olarak istihdam süreleri, sosyal güvence vb. gibi imkanlar bakımından fazla olanakları olmayan özellikler gösterirler.	**10.Güvenceli** Tutucu özellik taşıyan işler, genel olarak istihdam süreleri, sosyal güvence vb. gibi imkanları bünyelerinde barındıran bir özellik gösterirler.
11. Rastlantısal Yaratıcı özellik gösteren işler, genelde beklenmeyen sürpriz sonuçları gösterebildiğinden rastlantısal (tesadüfi veya kendiliğinden meydana gelebilme/ihtimali) bir özellik gösterebilirler.	**11.Emin** Tutucu özellik taşıyan işler, hedeflenen sonuçları, beklenildiği gibi ortaya çıkarma olasılığı yüksek özellik gösterirler.
	12.Katı Tutucu özellik taşıyan işler, genelde ilişki düzeyinin katı bir hiyerarşik düzlem içerisinde işletildiği süreçlerin ağırlıklı olarak görüldüğü bir özellik taşırlar.

3.3. BULGULAR

Tablo-11 ve 12'de, anket uygulanan otel işletmesi insan kaynakları yöneticilerinin otel işletmelerindeki (tabloda verilen) işlerin yaratıcı ve tutucu boyutta ele alarak verilen özellikleri ne derecede gösterdiklerine ilişkin vermiş oldukları puanların aritmetik ortalaması yer almaktadır.

İlgili tablolara göre, anketi cevaplayan insan kaynakları yöneticileri, bir otelde genel müdürlük pozisyonunun özellikle dinamik (4,2), değişimci (4,1), hızlı(4,3), heyecan verici (4,2) gibi yaratıcı nitelik taşıyan özellikleri fazla düzeyde gerektirdiklerini belirtmişlerdir. Söz konusu görevin tutucu boyutta verilen özelliklerine ilişkin olarak hesaplanan aritmetik ortalama 2,6 iken; yaratıcı boyutta verilen özelliklere ilişkin genel ortalama ise 3,7' dir.

Önbüro müdürü için yaratıcı boyuta ilişkin olarak hesaplanan aritmetik ortalama 3,7 iken tutucu boyuta ilişkin hesaplanan genel aritmetik ortalama 2,7'dir. Buna göre insan kaynakları yönetici görüşlerinin önbüro müdürü pozisyonundaki bir kişi için yaratıcı boyutta özellikle dinamik (4,0), değişimci (4,7), heyecan verici (4,2) özellikleri fazla düzeyde gerektirdiği üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Resepsiyon şefi pozisyonunun yaratıcı kişilik özelliği gerektirdiğine ilişkin insan kaynakları yönetici görüşlerinin hesaplanan aritmetik ortalamaları 3,5; tutucu özellik gerektiren niteliklere ilişkin olarak hesaplanan genel aritmetik ortalama ise 3,2'dir. Buna göre insan kaynakları yönetici görüşleri, resepsiyon şefliğinin yaratıcı boyutta özellikle; yıpratıcı (4,1), hızlı (4,0) heyecan verici (4,1), liberal (4,0) gibi özellikler üzerinde yüksek düzeyde yoğunlaştığını göstermektedir.

Yine tablo-11'de, ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde, insan kaynakları yönetici görüşlerinin; genel müdür yardımcısı, yiyecek-içecek müdürü, Maitre d'hotel, kaptan, restoran şefi, bar şefi ve personeli, halkla ilişkiler müdürü ve personeli, insan kaynakları müdürü ve personeli, animatör ve ahçıbaşı pozisyonlarının daha çok yaratıcı nitelikteki özellikleri gerektirdiği üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Tablo -11 ve 12'deki verilerden de anlaşılacağı üzere, genelde müşteri ile temasın yoğun olarak yaşandığı, önbüro, yiyecek-içecek, halkla ilişkiler ve bireysel yeteneğin işe yansıtılmasının ön plana çıktığı mutfak, animasyon vb. birimlerdeki görevlerin diğer görevlere oranla, daha yaratıcı özellikleri içerdiği anlaşılmaktadır. Verilen puanların aritmetik ortalamalarının diğer görevlere oranla daha yüksek olması da bu gerçeği ortaya koymaktadır.

Araştırmadan elde edilen bulgular; otel işletmelerindeki işlerin, görev-pozisyon itibarı ile, tek bir boyuttan ibaret olamayan değişik kişilik ve nitelik

özelliklerine sahip kişiler için bir istihdam alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma sonuçlarına da yansıdığı üzere, yaratıcı ve tutucu gibi farklı kişisel özellikler gösteren bireyler, otel bünyesi altında aynı amaca hizmet etmek için çalışabilmektedir. Burada dikkate alınması gereken, çalışmak için otel işletmesini tercih eden/edecek kişilerin, söz konusu bu otel işletmelerindeki işlerin kendi kişisel özellikleriyle uyuşup-uyuşmadığının analizini iyi yapmalarıdır. Bu, kişinin bireysel yetkinlik alanı içerinde olacağı gibi, özellikle bu sektöre yönelik eğitim veren kurumların da dikkate almaları gereken hususlar arasındadır. Çünkü bu eğitim kurumları veya personel seçiminde görevli olan işletme yöneticilerinin bu konudaki yönlendirmeleri, kişinin yapmayı düşündüğü işle bütünleşmesinin ana temasıdır.

Tablo -11: Otel Organizasyonunda Yer Alan İşlerin Yaratıcı Boyutta Değerlendirilmesine İlişkin İnsan Kaynakları Yönetici Görüşlerinin Aritmetik Ortalamaları

Özellikler Görevler (İşler)	Yıpratıcı	Dinamik	Değişimci	Hızlı	Heyecan Verici	Liberal	Serbest	Anarşik	Sentezci	Güvencesiz	Rastlantısal	Yaratıcı Boyuta İlişkin Genel Ortalama
Genel Müdür	3,9	4,2	4,1	4,3	4,2	3,7	3,9	2,6	3,9	3,0	3,3	**3,7**
Gen.Müd.Yrd.	4,2	3,6	4,0	3,7	3,7	3,1	3,0	2,8	2,8	3,3	2,5	**3,3**
Önbüro Müdürü	3,9	4,0	4,7	3,9	4,2	3,4	3,9	3,1	3,7	2,8	3,1	**3,7**
Resepsiyon Şefi	4,1	3,9	3,4	4,0	4,1	4,0	3,6	2,0	3,6	2,9	2,7	**3,5**
Resepsiyon Memuru	3,5	3,1	2,5	4,0	3,2	3,8	2,9	2,9	3,1	3,6	2,4	**3,2**
Kasiyer	2,9	3,1	2,4	3,2	2,9	3,5	2,6	3,1	3,4	2,9	2,6	**3**
Rezervasyon Müdürü	3,9	3,4	3,6	3,4	3,9	3,7	2,8	2,7	3,7	2,4	3,0	**3,3**
Rezervasyon Memuru	3,1	2,9	3,2	3,1	3,9	3,9	2,7	3,0	3,6	3,6	2,5	**3,2**
Bell Kaptan	2,7	2,4	3,2	3,7	3,2	3,5	2,5	2,8	3,5	3,1	2,4	**3**
Bell Boy	3,1	2,3	3,0	2,6	3,7	3,7	2,8	3,1	3,6	2,6	3,2	**3,1**
Santral Görevlisi	3,0	3,1	2,8	3,6	3,9	3,9	2,8	2,1	3,3	3,1	2,7	**3,1**
Gece Müdürü	3,6	3,9	3,7	3,1	3,9	4,2	2,8	3,6	3,7	3,0	2,6	**3,5**
Consiyerj	2,6	2,4	3,4	3,7	2,9	4,4	2,4	3,9	2,7	2,3	3,0	**3,1**
Kapıcı/lar	2,4	2,7	2,7	2,4	2,3	3,2	2,3	2,3	2,9	3,2	2,6	**2,6**
Kat Hizmt. Müdürü	3,6	3,1	2,6	2,3	3,9	4,2	3,3	2,9	3,1	2,6	2,5	**3,1**
Kat Şefi	3,5	3,4	3,0	3,1	3,7	4,4	3,2	2,6	3,4	1,9	3,3	**3,2**
Temizlik Şefi	4,0	2,9	2,8	3,8	2,2	4,4	3,1	2,5	3,7	2,9	3,0	**3,2**
Oda Hizmetlileri	2,6	2,6	3,1	3,5	2,9	3,8	2,8	3,1	3,0	3,0	2,4	**3**
Çamaşırhane Sorumlusu	2,9	2,8	3,3	3,5	3,2	4,4	2,3	2,7	3,0	3,1	2,9	**3,1**
Çamaşırhane görevlileri	2,6	2,1	2,7	3,5	2,4	3,9	1,8	3,1	2,6	3,2	2,7	**2,8**
Terzi	2,4	3,4	2,5	2,6	2,6	2,7	2,4	3,1	3,2	2,3	2,6	**2,7**
Meydancı	2,6	2,5	2,8	2,9	2,5	3,1	3,4	3,2	2,1	2,5	2,3	**2,7**
Havuz Sorumlusu	3,2	3,5	3,8	3,9	3,6	3,2	2,4	2,9	2,8	3,5	3,0	**3,3**
Yiyecek-İçecek Müdürü	3,4	2,9	3,9	3,8	3,5	3,6	4,3	4,5	4,4	3,6	3,8	**3,8**
Maitre d' Hotel	3,8	4,5	4,3	3,4	3,9	4,2	4,2	3,5	3,6	2,9	4,2	**3,9**
Kaptan	4,1	4,3	4,2	2,9	3,5	3,6	4,1	3,5	4,5	3,7	2,8	**3,7**
Restoran Şefi	3,8	3,9	3,8	3,8	4,5	4,2	3,2	4,1	4,2	4,2	4,1	**4**
Şef Garson	3,2	3,6	3,5	4,2	3,8	3,4	2,9	4,2	4,3	3,3	3,7	**3,6**

Garson	2,9	3,5	3,6	3,2	2,8	2,6	3,4	4,1	2,9	3,8	3,9	**3,3**
Komi	3,1	2,4	3,1	2,5	3,1	2,5	2,5	2,6	2,1	3,5	2,7	**2,7**
Oda Servisi Garsonu	2,6	2,3	3,1	3,5	2,6	2,1	2,5	2,5	2,4	3,5	3,2	**2,8**
Bar Şefi	3,6	3,5	2,9	4,5	4,2	3,8	4,5	4,6	3,7	4,7	3,5	**4**
Bar Personeli (garson vs)	4,0	2,6	3,9	3,5	2,8	4,3	4,2	3,6	3,7	3,2	3,9	**3,6**
Ziyafet Müdürü	2,6	3,0	3,5	3,5	3,5	3,7	2,4	2,9	3,8	2,8	3,9	**3,2**
Ziyafet Garsonları	3,2	3,4	2,5	2,9	3,0	2,4	2,2	2,3	3,3	3,2	2,3	**2,8**
Mini Bar Şefi	2,1	2,1	2,5	2,4	2,8	2,7	3,0	3,5	3,2	2,2	3,4	**2,7**
Minibar Görevlileri	2,5	3,0	2,3	3,2	3,6	2,5	2,5	2,5	3,1	2,0	2,6	**2,7**
Banket Görevlileri	2,5	3,5	3,3	2,3	2,4	2,1	3,2	2,2	2,8	3,4	2,9	**2,8**
Ahçıbaşı	2,8	3,5	3,9	4,2	3,8	4,3	4,1	4,2	3,6	3,9	4,6	**3,9**
Sıcakçı	3,4	2,5	2,2	2,3	3,2	2,1	2,3	2,4	2,5	2,8	3,0	**2,6**
Soğukçu	2,0	2,3	2,5	2,7	2,6	3,0	2,4	3,1	3,5	3,2	2,4	**2,7**
Pastacı	3,1	2,8	2,5	3,2	2,0	2,0	3,2	3,5	2,5	3,4	2,5	**2,8**
Mezeci	2,5	3,2	2,4	2,9	3,1	2,2	3,3	2,0	3,0	2,8	2,8	**2,7**
Bulaşıkçı	3,1	2,0	2,1	2,5	2,2	2,3	3,3	3,5	2,1	3,1	3,1	**2,7**
Satış ve Paz. Müdürü	3,8	3,5	2,5	4,2	4,6	2,8	3,7	4,3	3,4	4,4	3,7	**3,7**
Satış Temsilcisi	2,5	3,8	3,8	3,0	2,9	3,7	3,9	4,3	3,5	2,9	3,8	**3,5**
Depo (ambar) Görevlisi	3,2	2,8	2,5	2,2	3,6	3,6	3,5	2,5	2,8	2,0	3,0	**2,9**
Satın Alma Sorumlusu	3,5	3,2	2,3	3,2	3,0	2,5	2,5	2,9	3,5	3,1	2,7	**2,9**
Tesellüm Memuru	3,5	3,6	3,2	2,5	2,4	3,6	3,7	2,0	3,9	3,7	4,3	**3,3**
Halkla İlişkiler Müdürü	3,5	2,9	3,7	4,3	4,3	3,4	4,2	3,5	2,8	3,8	3,8	**3,7**
Halkla İlişkiler Personeli	3,4	2,7	4,2	3,8	3,7	3,8	3,8	3,0	4,5	4,2	3,5	**3,7**
Muhasebe Müdürü	2,5	2,6	2,2	3,0	3,2	3,1	2,0	2,1	2,4	3,2	2,5	**2,6**
Muhasebe Görevlileri	3,1	3,3	2,2	2,3	3,2	2,1	2,5	3,0	2,4	2,5	3,2	**2,7**
Cost Kontrolör	2,8	3,4	3,8	3,8	3,5	2,4	2,4	2,3	2,1	2,1	2,4	**2,8**
Güvenlik Müdürü	3,3	2,5	2,4	2,4	2,0	3,1	3,5	2,2	2,2	3,1	2,7	**2,7**
Koruma ve Güv. Görevlil.	2,1	2,4	2,5	2,4	2,3	3,2	2,3	3,4	3,1	3,0	3,0	**2,7**
Otopark Görevlileri	2,5	2,6	2,2	2,3	3,2	2,1	3,1	3,2	3,5	2,8	2,7	**2,7**
Park-Bahçe Görevlileri	3,5	2,4	3,5	2,1	2,1	2,1	2,0	3,0	3,4	2,8	3,7	**2,8**
İnsan Kaynakları Müdürü	3,8	3,6	4,2	4,5	3,4	3,7	2,9	4,7	4,1	3,5	3,4	**3,8**
İnsan Kaynak. Personeli	2,9	3,4	3,8	4,5	4,3	3,8	3,8	3,9	3,7	2,8	4,2	**3,7**

Teknik Servis Müdürü	3,1	2,5	2,5	2,0	3,1	3,2	2,2	3,1	2,4	2,4	3,2	**2,7**
Teknik Servis Elamanları	3,9	2,5	2,6	3,6	2,4	3,3	2,2	2,4	3,1	3,0	2,8	**2,9**
Bilgi İşlem Sorumlusu	2,0	2,6	2,6	2,0	3,1	3,2	3,2	2,3	3,7	2,8	2,4	**2,7**
Bilgi İşlem Elamanları	3,1	2,3	2,4	2,4	2,0	3,4	3,6	2,0	2,1	2,4	2,0	**2,5**
Animasyon Müdürü	3,2	3,5	2,8	4,1	4,6	3,4	4,5	3,8	4,5	3,7	3,8	**3,8**
Animatör	4,6	4,2	3,3	4,4	3,1	2,9	3,5	4,3	3,4	4,2	3,8	**3,8**

1=Çok Az 2= Az 3=Biraz 4=Fazla 5=Çok Fazla

Tablo -12 : Otel Organizasyonunda Yer Alan İşlerin Tutucu Boyutta Değerlendirilmesine İlişkin İnsan Kaynakları

Yönetici Görüşlerinin Aritmetik Ortalamaları

Özellikler Görevler (İşler)	**Ataerkil**	**Otokratik**	**Formel**	**Eski**	**Yavaş**	**Statüko**	**Kural Bağımlı**	**Değişmez**	**Analizci**	**Güvenceli**	**Emin**	**Katı**	**Tutucu Boyuta İlişkin Genel Ortalama**
Genel Müdür	3,7	1,3	3,1	1,1	2,2	1,9	2,4	2,5	3,8	3,1	2,2	3,9	**2,6**
Gen.Müd.Yrd.	3,2	3,0	3,5	2,4	3,3	2,9	3,9	2,8	3,3	3,4	3,9	3,0	**3,2**
Önbüro Müdürü	3,1	2,5	3,2	3,1	2,2	2,4	2,5	2,2	3,2	2,3	2,8	2,4	**2,7**
Resepsiyon Şefi	3,4	2,4	3,4	3,3	2,9	2,9	3,0	3,2	3,8	3,2	3,1	3,4	**3,2**
Resepsiyon Memuru	3,7	3,1	3,4	3,1	2,8	3,1	3,3	3,0	3,0	3,4	3,3	3,1	**3,2**
Kasiyer	3,1	2,9	3,7	2,9	2,6	2,9	3,1	3,1	3,5	2,7	3,5	3,3	**3,1**
Rezervasyon Müdürü	3,5	2,9	3,2	2,8	2,3	2,9	3,2	2,7	4,0	3,3	3,9	3,3	**3,2**
Rezervasyon Memuru	3,4	2,9	3,7	3,4	2,9	2,6	3,5	3,0	3,2	3,9	3,1	3,0	**3,2**
Bell Kaptan	3,0	3,3	3,7	3,9	2,8	2,8	3,5	3,7	3,4	3,2	3,1	2,8	**3,3**
Bell Boy	3,1	3,3	3,9	3,7	2,8	3,3	3,5	3,1	2,9	3,8	3,1	2,3	**3,2**
Santral Görevlisi	2,3	2,2	3,1	3,1	2,7	3,1	3,6	2,6	3,0	3,3	2,9	2,5	**2,9**
Gece Müdürü	3,0	2,8	4,1	3,3	3,0	3,0	3,6	2,5	3,3	3,6	3,7	3,3	**3,3**
Consiyerj	2,0	3,6	2,7	2,6	2,8	2,5	2,8	2,5	2,8	2,5	3,4	3,0	**2,8**
Kapıcı/lar	2,8	2,5	3,2	2,8	3,2	2,5	2,4	3,2	3,7	3,1	3,0	3,0	**3**
Kat Hizmt. Müdürü	3,2	2,5	3,2	3,2	3,0	2,8	3,5	2,9	3,4	3,4	3,8	2,7	**3,1**
Kat Şefi	3,5	2,7	3,4	3,6	2,9	2,2	3,4	3,3	3,8	3,1	3,7	3,3	**3,2**
Temizlik Şefi	2,9	2,7	3,9	3,4	2,7	3,1	3,1	2,9	3,5	3,9	3,5	3,1	**3,2**
Oda Hizmetlileri	2,9	3,1	2,3	2,6	3,0	3,6	2,7	3,7	3,5	3,5	2,8	2,9	**3,1**
Çamaşırhane Sorumlusu	3,5	3,0	3,3	3,4	3,0	3,0	3,2	2,7	2,7	3,6	3,4	3,1	**3,2**

Çamaşırhane görevlileri	3,3	3,1	2,9	3,3	3,1	2,6	3,0	2,5	3,6	3,3	3,4	2,8	**3,1**
Terzi	3,2	4,1	2,4	3,2	4,2	4,3	3,9	3,7	4,5	3,4	3,7	3,5	**3,7**
Meydancı	2,5	3,6	3,8	2,4	3,6	2,4	3,4	,37	3,4	3,6	3,7	3,9	**3,1**
Havuz Sorumlusu	3,8	3,4	3,5	3,9	3,0	3,8	3,4	3,4	3,5	3,6	2,4	4,1	**3,5**
Yiyecek-İçecek Müdürü	3,1	2,1	2,5	3,4	2,6	2,6	2,4	3,4	2,8	2,11	2,1	3,7	**2,7**
Maitre d' Hotel	3,6	2,5	2,5	2,1	2,7	2,1	2,6	2,6	3,5	3,4	2,1	2,1	**2,7**
Kaptan	3,4	2,4	3,1	2,4	2,5	2,4	2,4	2,6	3,5	3,1	3,4	2,1	**2,8**
Restoran Şefi	2,9	2,5	2,5	2,5	2,3	3,4	2,6	2,4	3,2	3,7	2,1	2,2	**2,7**
Şef Garson	3,4	3,1	2,5	2,5	2,1	3,6	3,1	2,4	2,8	3,4	2,4	2,1	**2,8**
Garson	2,4	3,1	2,5	2,9	2,1	2,1	2,2	2,4	3,8	2,6	2,7	3,1	**2,7**
Komi	3,4	3,5	3,2	2,4	2,3	2,3	2,3	3,5	2,1	2,2	2,8	2,4	**2,7**
Oda Servisi Garsonu	3,5	2,6	2,8	3,7	3,5	2,4	2,1	2,3	2,3	2,5	3,0	2,0	**2,7**
Bar Şefi	3,2	3,8	2,1	2,0	3,5	2,4	3,0	2,6	3,0	3,2	3,2	2,5	**2,9**
Bar Personeli (garson vs)	3,5	3,5	2,0	3,4	3,5	2,5	2,8	3,0	3,5	2,4	2,1	2,1	**2,9**
Ziyafet Müdürü	2,0	2,5	3,4	3,5	2,6	3,0	2,4	2,8	2,4	3,8	3,5	2,0	**2,8**
Ziyafet Garsonları	3,1	2,0	2,2	3,2	2,8	3,4	3,3	2,0	3,7	2,0	2,5	3,1	**2,8**
Mini Bar Şefi	2,1	2,3	3,2	2,4	2,5	2,7	3,3	2,1	2,4	3,1	2,0	2,3	**2,5**
Minibar Görevlileri	3,2	2,5	3,4	2,5	3,4	2,4	3,2	2,2	2,2	2,7	3,3	3,0	**2,8**
Banket Görevlileri	3,1	2,2	2,1	2,2	2,1	2,6	3,2	3,0	2,8	2,5	3,1	2,6	**2,6**
Ahçıbaşı	2,6	2,2	2,3	3,2	2,1	2,1	3,0	3,5	2,2	2,1	2,1	2,4	**2,5**
Sıcakçı	3,0	3,5	3,4	2,5	2,1	3,2	2,0	2,1	2,0	3,2	3,0	2,4	**2,7**
Soğukçu	2,5	3,6	3,8	3,4	2,1	3,2	2,3	3,5	3,9	3,7	2,6	2,9	**3,1**
Pastacı	3,1	2,3	2,3	3,2	2,5	3,4	3,5	3,4	2,5	2,4	2,4	3,1	**2,8**
Mezeci	2,1	3,5	3,4	2,6	3,8	3,9	3,5	3,0	2,4	2,7	2,2	3,9	**3,1**
Bulaşıkçı	3,1	2,5	3,9	3,9	3,0	2,8	3,7	3,8	3,9	2,5	3,4	4,1	**3,4**
Satış ve Paz. Müdürü	2,5	3,1	1,2	3,2	3,2	2,2	2,2	3,5	2,1	2,1	3,5	2,2	**2,6**
Satış Temsilcisi	2,5	2,5	2,5	2,3	3,2	2,2	2,5	3,3	3,4	2,1	2,0	3,1	**2,6**
Depo (ambar) Görevlisi	3,2	2,3	3,8	3,8	3,4	2,5	2,3	3,7	3,6	3,4	3,3	3,0	**3,2**
Satın Alma Sorumlusu	2,8	2,6	3,0	2,3	2,0	3,7	3,5	3,8	3,8	2,9	3,7	2,5	**3,1**
Tesellüm Memuru	2,4	3,5	3,4	3,8	2,7	3,8	3,9	3,0	3,9	2,8	3,7	3,0	**3,3**

Halkla İlişkiler Müdürü	3,4	3,2	2,5	3,4	2,2	2,2	3,0	3,1	2,0	2,3	3,2	2,4	**2,7**
Halkla İlişkiler Personeli	3,1	2,4	2,2	3,2	2,4	2,8	3,7	2,0	3,4	2,6	2,1	2,1	**2,7**
Muhasebe Müdürü	2,5	3,5	3,0	2,3	3,4	3,9	3,9	3,7	3,6	3,1	2,8	3,8	**3,3**
Muhasebe Görevlileri	3,4	2,5	2,8	2,8	3,4	3,2	2,9	3,6	3,1	4,1	2,7	2,7	**3,1**
Cost Kontrolör	3,5	3,5	2,8	3,7	2,6	2,3	3,5	3,7	3,4	3,4	2,8	3,9	**3,3**
Güvenlik Müdürü	2,5	3,4	4,3	2,9	4,2	3,8	3,7	3,0	3,9	2,7	3,5	2,8	**3,4**
Koruma ve Güv. Görevlil.	2,4	3,7	2,6	2,9	3,5	3,7	3,7	3,8	2,9	3,4	3,9	3,7	**3,4**
Otopark Görevlileri	3,5	4,4	3,8	3,7	3,4	2,6	3,6	3,7	3,9	3,4	3,4	2,6	**3,5**
Park-Bahçe Görevlileri	3,4	3,5	3,5	3,2	2,9	2,8	2,4	2,4	2,9	3,7	3,8	3,8	**3,2**
İnsan Kaynakları Müdürü	3,1	2,0	2,1	2,3	3,2	2,4	2,5	2,7	3,4	1,2	3,4	2,2	**2,5**
İnsan Kaynak. Personeli	2,4	2,4	2,0	3,1	3,4	2,1	2,3	2,0	2,2	3,2	2,3	3,0	**2,5**
Teknik Servis Müdürü	3,5	3,5	2,0	3,9	3,8	3,8	3,5	2,7	2,4	3,4	4,2	3,4	**3,3**
Teknik Servis Elamanları	3,5	3,6	3,4	3,5	3,5	3,0	2,4	2,8	2,9	2,9	2,0	3,1	**3,1**
Bilgi İşlem Sorumlusu	2,7	2,8	2,8	2,6	2,3	3,2	3,0	2,5	3,5	2,4	2,3	3,7	**2,8**
Bilgi İşlem Elamanları	2,5	3,1	3,2	2,8	2,8	3,4	3,8	3,7	3,4	2,5	2,6	2,6	**3**
Animasyon Müdürü	3,1	2,4	2,1	2,0	2,2	2,2	2,3	3,0	3,1	3,4	2,4	2,1	**2,5**
Animatör	3,4	3,5	2,2	2,1	2,0	3,3	2,3	3,1	2,4	2,0	3,4	2,2	**2,7**

1=Çok Az 2= Az 3=Biraz 4=Fazla 5=Çok Fazla

SONUÇ VE ÖNERİLER

Modern örgütler artık, istihdam ettiği personel niteliklerinin, iş gereklerine uymasına oldukça büyük hassasiyet göstermektedir. Çünkü işletmede çalışacak olan personelin yapılan işin gerektirdiği özelliklere uyum sağlayacak kriterleri taşıması, işin kısa sürede, daha az hata ile yapılması, personel yetiştirme ile ilgili olarak fazla zaman harcamanın önlenmesi açısından oldukça önemlidir.

Bu konu konaklama sektöründe hizmet veren otel işletmeleri için düşünüldüğünde, ayrı bir önem gerektirmektedir. Çünkü, bir otel yapısı gereği bir çok farklı departmanı (önbüro, kat hizmetleri, yiyecek-içecek, satış-pazarlama, insan kaynakları, animasyon, güvenlik, muhasebe vs..) bünyesinde barındırmaktadır. Söz konusu bu departmanlar, çalışacak kişilerde, belki de birbiriyle ilgisi olmayan nitelik-yetenek ve özellik

gerektirmektedir. Bu durum, otel işletmelerini, kendine çalışma sahası olarak seçecek kişilerce de dikkate alınması gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü genelde turizm sektöründe çalışmak, geleneksel toplum yapımızda mesleksel boyutta tam yerini bulamamış, bir olgu olarak algılanmakta ve bu sektörde çalışanlara karşı pek de iyimser düşünce taşınmamaktadır. Bu da, otel işletmelerinde çalışan tüm bireylerin sanki aynı tip kişilik özelliklerine sahip olması sayıltısını ön plana çıkarmaktadır. Oysa ki, yukarıda da belirtildiği üzere, bir otel organizasyonundaki işlerin başarılı bir sonuç olarak çıktı verebilmesi için birbiri arasındaki etkileşim ve iletişimin oldukça olumlu ve yüksek olmasını gerektirmesine rağmen, söz konusu bu işlerin yerine getirildiği departman-birimler, kişilerin aynı tip kişisel özellikler göstermesi gerekliliği sayıtlısını çürütmektedir.

Nitekim, bu çalışmadan da çıkan sonuçlara da yansıdığı üzere, genelde müşteri ile yoğun ilişkilerin yaşandığı; ön büro, yiyecek-içecek, animasyon, satış-pazarlama, halkla ilişkiler ve kişinin kendi yaratıcılığını ve el becerilerini ön plana çıkarması gerektiği mutfak departmanlarını ile iç müşteri olarak kabul edilen çalışanların gerek bireysel gerekse kurumsal sorunlarıyla ilgilenmekle yükümlü olan insan kaynakları departmanlarında yer alan işler daha çok yaratıcı kişilik taşıyan (yıpratıcı, dinamik, değişimci, hızlı, heyecan verici, serbest, anarşik, sentezci, güvencesiz, rastlantısal) özellikler gerektirirken, müşteri ile pek diyaloğa girmeyi gerektirmeyen; teknik servis, kat hizmetleri vs. departmanlarında yer alan işler kişide daha çok tutucu (ataerkil, otokratik, formel, eski, yavaş, statüko, kural bağımlı, değişmez, analizci, güvenceli, emin, katı) özellikler gerektirmektedir.

Bu sonuçların, otel işletmelerini istihdam alanı olarak tercih edecek adaylar tarafından dikkate alınması, onların yapacakları işle kendi kişisel özellikleri arasındaki uyumun sağlanmasında, sonuçta da işin sağlıklı bir şekilde yerine getirilmesi, müşteri memnuniyetinin sağlanması ve örgüt başarısında oldukça büyük katkılar sağlayacaktır. Söz konusu bu duruma yönelik olarak, bu işletmeleri tercih edecek adaylara yönlendirici bilgilerin verilmesinde; özellikle turizm eğitim kurumların ve bu sektördeki işletmelere; büyük görevler düşmektedir.

Ayrıca bu tip çalışmaların, insan kaynakları yönetiminin bir bileşeni olan iş değerleme sisteminin girdisi olarak yararlanılacak bilgiler olarak kullanılabilirlik alanını artırmak, gerek personel alımında gereken özenin gösterilmesinde, gerekse bireylerin kendi kişisel özellikleriyle uyumlu işlerde çalıştırılmasında büyük katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

AYTAÇ Serpil, **Örgütsel Davranış Açısından Kişiliğin Önemi**, İşgücü Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt:3 Sayı:1, 2001 [http://www.isguc.org/saytac2.htm]

CAN Halil - AKGÜN Ahmet - KAVUNCUBAŞI Şahin, **Personel Yönetimi**, Siyasal kitabevi, Ankara, 1998

CARLESS, S.A., Career assessment: **Holland's vocational interests, personality characteristics, and abilities**, Journal of Career Assessment, 7 (2), Ohio, 1999

COURNOYER Nicole, **Integrer la Creativite au Sein de l'Entreprise**, www.perspectives.qc.ca/frcentre-de-documentation/textes/innover_creativite_cie.html, 2004, Montreal/Quebec

ERDOĞAN İlhan, **İşletmelerde Davranış**, Beta Yayınları, İstanbul. 1994

HERRMANN Ned, **The Whole Brain Business Book**, Mc Graw - Hill, Newyork, 1996, s. 34, 40

HOTEL GUİDE 2003, **Hotel Guide Türkiye Otel Rehberi 2003**, Ekin Yazım Grubu, İstanbul, 2003. ss.950-1000

HOTEL&TRAVEL GUİDE; **Hotel & Travel Guide Otel ve Tatil Rehberi**, Boyut Yayın Grubu, www.travelguide.gen.tr/main_liste.asp. (Erişim: 01.04.2003).

LATİF Hasan, **İş Bulmak İçin Ne yapmalı. Avantajlı Stratejiler**, Ozan yayıncılık, İstanbul, 1997

MISIRLI İrfan, **Turizm Sektöründe Meslek Standartları ve Mesleki Belgelendirme Sistemi (Sertifikasyon)**, Anatolia: Turizm araştırmaları Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 1 Bahar, 2002

ÖZKALP Enver - KIREL Çiğdem, **Örgütsel Davranış**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın no: 111, Eskişehir, 1998.

ROBBINS P. Stephen, **Organizational Behaviour, Concepts, Controveries and Applications**, Prentice Hall, Englewood Cliffs, Newyork, 1996.

SAMPSON Eleri, **İmaj Faktörü**, Çev: Hakan İLGÜN, Rota Yayın Yapım Tanıtım Tic.Ltd.Şti. İstanbul, 1995

SOLOMON Robert C. and FLORES Fernando, **Building Trust in Business, Politics, Relationshipps and Life**, Oxford University Press, Newyork, 2001, s. 144,145

STERNBERG Robert J., **The Role of Creativity in the Dialectical Evolution of İdeas**; American Psychological Association-Div 10 The Society for the Psychology of Aesthetics, Creativity and the Arts; http://www.apa.org/divisions/div10/articles/stenberg.html; 2004

TEKARSLAN Erdal, **AR-GE Bölümlerinde Çalışacakların Seçiminde Dikkate Alınacak Özellikler**, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Dergisi, Yönetim, Yıl: 5 Sayı: 17 Ocak 1994, İstanbul s.55.

TELMAN Cavidan**, Başarıya Giden Yolda Meslek Seçimi**, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2000.

TUGEV**, İş ve Görev Tanımları (Otelcilik Mesleklerine İlişkin Modüller Bir Sistemin Geliştirilmesi**, Turizm Geliştirme ve Eğitim Vakfı, İstanbul, 1998

TURİZMBAKANLIĞI,http://www.turizm.gov.tr/turizm.tb?app=tesisler&tur = 1&ilbos=&lng=&tesisad=&ilkod=6&ilcekod (Erişim: 01.04.2003)

KÜTAHYA İLİNDE OKUL ÖNCESİ, İLKÖĞRETİM VE ORTAÖĞRETİME GENEL BİR BAKIŞ

Ali ÖZEL[*]

Özet. - Kütahya ili, Ege Bölgesi ile İç Anadolu Bölgesi arasında İç Batı Anadolu bölümü içinde yer alır. İlin 2000 yılı nüfus sayımına göre nüfus miktarı 656903 dür. İldeki okur – yazar oranı % 83.64 tür.Kütahya ilinde okulöncesi eğitime bakıldığında okul sayısı 92, öğrenci sayısı 2113, öğretmen sayısı ise 101 dir. Bu öğrencilerin %85'i şehirde, % 15'i ise köylerdedir. İlçe merkezlerindeki okulların fiziki kapasiteleri yetersizdir. Anasınıfları için okullara gerekli mali kaynak sağlanmamaktadır.İl genelinde ilköğretimde 360 okul, 73 767 öğrenci ve 3512 öğretmen bulunmaktadır. 155 okul birleştirilmiş sınıfta eğitim yapmaktadır. 32 okulda ikili eğitim yapılmaktadır. 528 yerleşim biriminden 12 bin öğrenci şehir merkezlerindeki 101 okula taşınmaktadır.İlde ortaöğretimde 74 okul, 21 bin öğrenci ve 1441 öğretmen görev yapmaktadır. Öğrencilerin % 55'i Genel Ortaöğretimde % 45'i ise Mesleki Ortaöğretimdedir. İlköğretimden ortaöğretime geçişteki oran % 79 olup, erkeklerin oranı, kızların oranından oldukça fazladır .Bu makalemizde okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretime Kütahya ilinde genel bir bakış yapıp sorunlarını ortaya koyup, çözüm yolları sunmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Okul öncesi – ilköğretim – ortaöğretim – Kütahya

ON OWERVIEW OF PRE – SCHOOL, PRIMARY AND SECONDARY EDUCATION in the CITY KUTAHYA

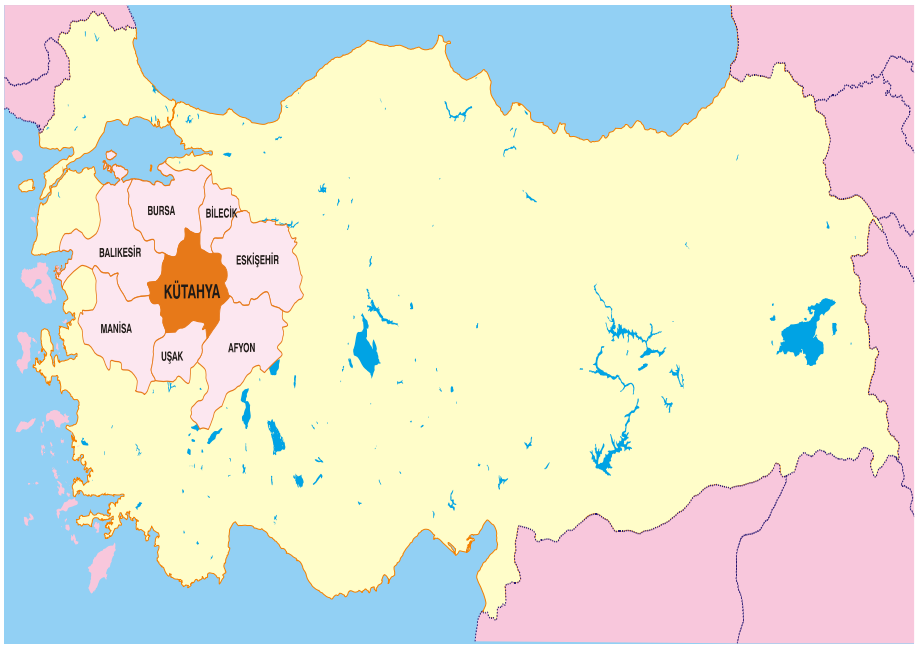
Abstract. - Kütahya is between Ageon Region and Middle Anatolian Region, in Internal Western Anatolian Part. According to the census of population done in the year 2000, the population of the city is 656.903, 83.64% of which is literate. In pre – school education, there are 92 schools, 2113 students, 101 teachers in the city Kütahya. 85 % of them are in the villages. Physical capacity of the schools in the towns are insufficient. Kindergartens are not provided with enough financial support. In primary education, there are 360 schools, 73.767 students and 3512 teachers in the whole city. In 155 schools, education is done in classrooms with students from different classes. In 32 schools, half of the students go to the school in the morning and half of them in the afternoon. 12.000 students in 528 villages attend 101 different schools in the towns. In secondary education, there are 74 schools, 24.000 student and 1441 teachers. 55% of the students attend general high schools and 45% of them attend technical vocational high schools. 79% of the students continue their education after eight year – primary education. The number of the male students who continue their education is much more greater than that of females. In this article, we will have a general look at pre – school, primary and secondary education in Kütahya, present the related problems and suggest some solutions to these problems.

Key Words: pre – school education, primary education, secondary education, Kütahya

[*] Yrd. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi

GİRİŞ

Kütahya ili, İç Anadolu Bölgesi ile Ege Bölgesi arasında bir eşik durumundaki İç Batı Anadolu bölümünün kuzeydoğu kesiminde yer alır. Güney Marmara havzalarından İç Anadolu'ya geçerken veya İç Anadolu çanağından Eğe ovalarına geçişler bu eşik aşılarak gerçekleşir. Eşikten kastedilen 1200 m. civarındaki yaylalardır. İlin %75' den fazlasını 1000 – 1500 m. yükseltiler arasındaki yaylalar oluşturmaktadır. Bu yüzden saha coğrafya dilinde "Kütahya Yaylaları" diye anılır. (Darkot, 1938) 38°70′ ve 39°80′ kuzey enlemleri ile 29°00′ ve 30°30′ doğu boylamları arasında kalan il, 11.875 km^2 lik yüz ölçümü ile Türkiye topraklarının % 1.5 ini kaplamaktadır.

Kütahya ili, kuzeyden ve kuzeybatıdan Bursa'nın İnegöl Keles ve Orhaneli; kuzeydoğudan Bilecik'in Bozüyük; doğudan Eskişehir'in Merkez ve Seyitgazi; güneydoğudan Afyon'un İhsaniye merkez ve Sincanlı; güneyden Uşak'ın Banaz ve Merkez; güneybatıdan Manisa'nın Demirci ve Selendi; batıdan ise Balıkesir'in Dursunbey ve Sındırgı ilçeleri ile çevrilidir.

Kütahya ilinin merkez ilçe (il Merkezi), Altıntaş, Aslanapa, Çavdarhisar, Domaniç, Dumlupınar, Emet, Gediz, Hisarcık, Pazarlar, Simav, Şaphane ve Tavşanlı olmak üzere toplam 13 ilçesi vardır.

Kütahya ili; kuzeydoğusunda Türkmen Dağı, batısında Karlık Tepe, kuzeybatısında Eğrigöz Dağı, güneybatısında Şaphane Dağı, güneyinde Murat Dağı ile çevrilidir.

İlin Önemli Ovalarını; Kütahya ovası, Yoncalı ovası, Köprüören ovası, Aslanapa ovası, Altıntas ovası, Tavşanlı ovası, Örencik ovası ve Simav ovası oluşturur.

Akarsuları; Felent çayı, Porsuk çayı, Murat çayı, Kureyşler deresi, Kokar çayı, Avşar deresi, Gediz çayı, Emet çayı, Bedir deresi, Tavşanlı çayı, Simav çayı ve Koca çaydır. İlin tek doğal gölü Simav gölü, baraj gölleri ise Porsuk, Enne, Kayaboğazı, Söğüt ve Çavdarhisardır.

Araştırmamızın amacı, Kütahya ilindeki okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretimin durumunu ortaya koyup, problemlerine çözüm üretmektir. Eğitim kısmına geçmeden önce ilin bazı nüfus özelliklerinin ortaya konulmasının konuya yararlı olacağı kanaatindeyim.

NÜFUS ÖZELLİKLERİ

Kütahya şehri kuruluş tarihi kesin olarak tespit edilememekle beraber, ilin tarihi MÖ.6. yüzyıla kadar dayanmaktadır. İl toprakları içine yerleşen en eski halk Friğler'dir.

Kütahya ili, Selçuklular devrinde Konya'ya bağlı bir uç sancağı iken Germiyan Beyliğinin kurulmasıyla bu beyliğin başkenti olmuştur. (Bu devirlere ait nüfus bilgileri mevcut değildir.)

Germiyanlılardan sonra Osmanlı topraklarına katılan Kütahya 1451 yılında Anadolu Beylerbeyliğinin merkezi olmuştur. Aydın, Manisa, Kastamonu, Muğla, Bolu, Ankara, Afyon, Çankırı, Antalya, Isparta, Eskişehir, Balıkesir, Bursa sancakları kasaba ve köyleri ile birlikte merkezi Kütahya olan Anadolu Beylerbeyliğine bağlı olup Anadolu Beylerbeyliğinin, o zamanki yüzölçümü 240.000 km^2 ve eyalet nüfusu 5.410.000 islam, 65.000 Hıristiyan olmak üzere toplam 5.455.000 kişi olduğu ve o tarihlerde Kütahya merkezi nüfusunun da 570.000 olduğu anlaşılmaktadır. (kütahya il yıllığı, 1973-2002, sayfa 43-87)

Daha sonra Osmanlılar döneminde Tanzimata kadar elde edilen rakamlara göre Kütahya merkez nüfusunun 1650 yılında 70.000, 1667 yılında 110.000, 1825 yılında 85.000 ve 1950 yılında 95.000 olduğu tahmin edilmektedir.

Kütahya 08.10.1923 tarihinde Uşak, Emet, Gediz, Simav ve Tavşanlı ilçelerinden oluşan bir il haline getirilmiştir. 15 Temmuz 1953'te Uşak il olarak Kütahya'dan ayrılmıştır. En son 1991 yılında Kütahya'nın ilçe sayısı 12'ye çıkarılmıştır.

NÜFUS MİKTARI VE ARTIŞI

İl merkezi nüfusunda 1953 yılına kadar büyük bir değişiklik görülmemiş, bu yıldan sonra kurulan Azot sanayi fabrikası, Şeker fabrikası, Termik santralı, Seyit Ömer Kömür işletmeleri, Kiremit ve Tuğla fabrikaları, Hava Er Eğitim Tugayı, özel ve resmi sektörlere ait işletmeler ekonomik ve sosyal yönden büyük gelişmeler sağlamıştır. Bundan dolayı şehrin nüfusunda süratli bir artış görülmüştür.

Tablo 1: Kütahya İlinde sayım yıllarına göre nüfusun gidişi (1927–2000) ve hızı (% 0)

Yıllar	Kütahya İli Nüfus Miktar	Kütahya ili Artış Hızı	Türkiye Artış Hızı
1927	303.641	Dipnot * †	
1935	347.682	16,93	21,10
1940	359.890	06,90	19,59
1945	384.625	13,29	10,59
1950	422.815	18,93	21,73
1955	330.978	-48,98	27,75
1960	367.753	21,07	28,53
1965	398.081	15,85	24,63
1970	439.967	20,01	25,19
1975	470.423	13,39	25,01
1980	497.089	11,03	20,65
1985	543.384	17,81	24,88
1990	578.020	12,36	21,71
2000	656.903	12,81	18,28

Kaynak: DİE verilerinden faydalanılarak hesaplanmıştır.

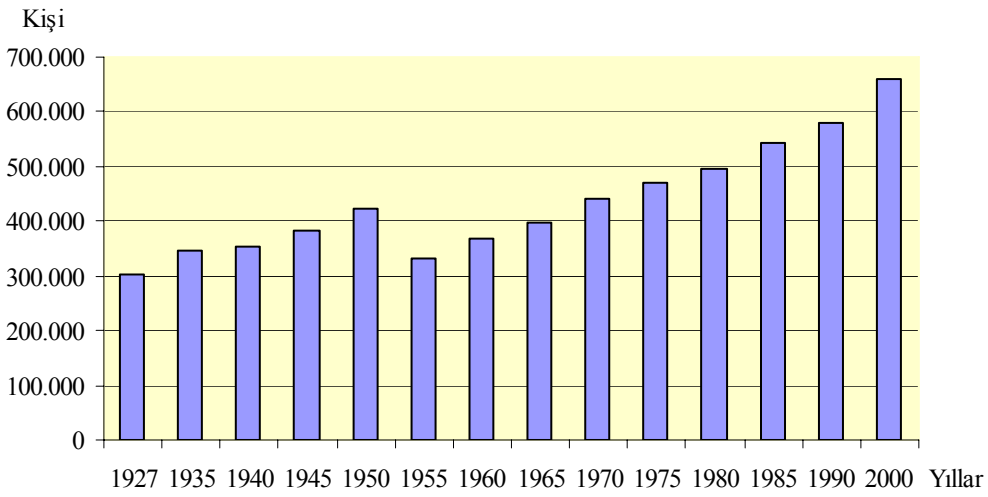
Diğer yerleşim yerlerinden gelen işçi ve diğer vatandaşların göçleri şehrin büyümesine ve konut sorununa neden olurken, ticaret ve ekonominin gelişmesine ise olumlu yönde katkı sağlamışlardır.

† Beşer yıllık artış yüzdelerinin ortalamasıdır.

1945 yılında 93.900 olan Kütahya merkez nüfusu 1947 yılında Altıntaş'ın ilçe olarak ayrılmasından dolayı 1950 nüfus sayımında 76.128'e düşmüştür.

İl genelinin nüfusu 1950 yılında 422.815 iken Uşak'ın il olarak ayrılmasından dolayı 1955 sayımında 330.978'e düşmüştür.

Şekil 1: Kütahya ili toplam nüfusunun sayım yıllarına göre gidişi grafiği (1927-2000)

Kütahya ilindeki nüfus hakkında ilk sağlıklı bilgilerimiz 1927 yılında yapılan genel nüfus sayımına dayanır. Bu yıldan günümüze (2003) kadar 15 genel nüfus sayımı yapılmıştır. Tabloda görüldüğü gibi Kütahya ilindeki nüfus artış oranı Türkiye ortalaması ile karşılaştırıldığında 1945 yılı dışında sürekli Türkiye ortalamasının altında kalmıştır.

Kütahya'daki nüfusun geçmişten günümüze kadar kent ve köylere dağılımını incelediğimizde şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır: 1927 yılında köyde yaşayan nüfus % 82.73 iken bu oran 1950 yılında %85.22'ye ulaşmıştır. 1955 yılından itibaren kırsal nüfus hızla gerilemeye başlamıştır. 1990 Genel nüfus sayımında il nüfusunun % 41.87'si şehirlerde % 58.13'ü köylerde yaşadığı, 2000 yılında yapılan Genel nüfus sayımı sonuçlarına göre ise nüfusun %48'i şehirlerde %52'sininde köylerde yaşadığı görülmektedir. Bu sonuçlardan da görüldüğü gibi köyden kente göçün hızla devam ettiği görülmektedir. Son on yılda Kütahya'da şehirleşen nüfus oranı ise % 6.49'dur.

NÜFUSUN EĞİTİM DURUMU

Kütahya ilindeki Eğitimin bugünkü durumunu incelemeden önce geçmişten günümüze kadar nasıl bir gelişme gösterdiğini incelemenin yararlı olacağı kanaatindeyim.

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerindeki eğitimin temel yapısını medrese sistemi oluşturur. Medreseler zamanında dini eğitim yapmaya başlayınca 1944'de Tıphane, Mühendishane-i Bahr-i Hümayun gibi teknik okullar kurulmuş olup, bunlara kaynak teşkil etmek içinde yeni orta öğretim kurumları (Rüştiye mektepleri) kurulmuştur. Kütahya ilinde de Medrese ve Rüştiye mektepleri mevcuttur. 1890 yılındaki Hüdavendigar Salnamesine göre Kütahya sancağında 438 okul, Kütahya şehrinde ise 20 okul ve 2311 öğrenci bulunuyordu. Gene 1888 devlet salnamesine göre Kütahya merkez, Gediz ve Simav kazalarında 1'er Rüştiye (ortaokul) bulunmaktadır.

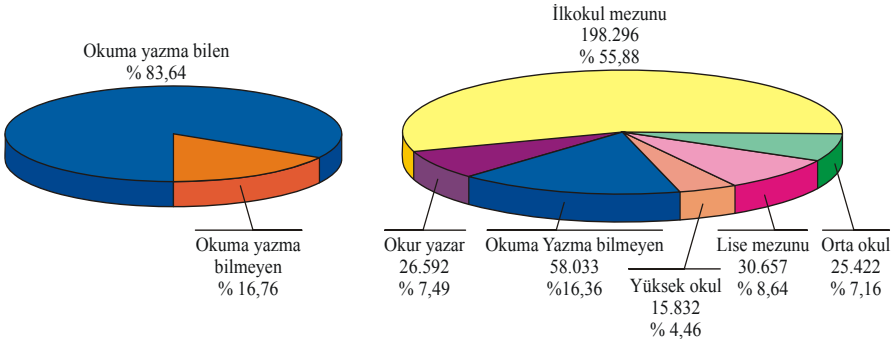
Cumhuriyetin ilanından sonra diğer alanlarda olduğu gibi eğitim yönetim alanında da büyük hamleler yapılmıştır. (Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Ders programlarının çağdaşlaştırılması, Türk harflerinin kabulü vs.) Büyük Önder Atatürk'ün yol göstermesi ile "iki orduya ihtiyaç vardır. Biri vatanın hayatını kurtaran asker ordusu, diğeri milletin geleceğini yoğuran irfan ordusu...." eğitim kurumları hızla açılmaya başlamıştır. 1997 – 1998 eğitim – öğretim döneminde ilköğretim 8 yıla çıkarılmış olup, köylerdeki ilkokulların çoğu kapatılarak daha büyük merkezlere taşımalı eğitime geçilmiştir.

Tablo 2: Kütahya il genelinin 6 yaş ve üstündeki nüfusun eğitim durumu (2000)

	Toplam Nüfus	Okuma Yazma bilmeyen	Okuma yazma bilen	Okur yazar	İlkokul mezunu	Orta okul	Lise mezunu	Yüksek okul
Erkek	176.035	12.822	163.213	11.998	96.667	19.684	23.075	11.784
Kadın	178.823	45.211	133.612	14.594	101.629	5.738	7.582	4.048
Toplam	354.858	58.033	296.825	26.592	198.296	25.422	30.657	15.832
Y. Oranı	%100	%16,36	%83,64	%7,49	%55,88	%7,16	%8,64	%4,46

Kaynak: D.İ.E. 2000, Genel Nüfus Sayımı – Kütahya, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri s.49.

Şekil 2: Kütahya ili 6 yaş ve üzeri eğitim durumu grafiği

Kütahya ilinin eğitim düzeyini ölçebilmek için okullaşma oranı, okul çağındaki nüfusun eğitim kademeleri arasındaki öğrenci akışı, okul öğretmen – öğrenci sayısı dengesi, yükseköğretim okulu gibi kriterleri de dikkate almak gerekir. (Doğanay, 1997)

Kütahya ili genelinde 2000 yılında 6 yaş ve üzerindeki nüfusun % 16.36 sı okuma yazma bilmeyendir. Bu durum kadın nüfus içinde % 25 lere kadar çıkmaktadır. Buda kız çocuklarının günümüzde fazla görülmese de eskiden okula gönderilmemesinin sonucudur.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde ilkokuldan mezun olanların oranının % 55 ler civarında olduğu görülecektir. Yüksek öğretime doğru gidildikçe bu oran düşmektedir. Bunun en önemli sebebi ilin kalkınmamış olması ve ekonomik yetersizliklerdir.

Kütahya'daki Eğitimi üç aşamada inceleyebiliriz.

Okul Öncesi Eğitim

İnsanın zeka gelişiminin, öğrenme ve temel alışkanlıklar kazanımının en yüksek düzeyde gerçekleştiği yaş grubu 0 – 6 yaş arasını kapsayan okul öncesi dönemdir. Bu dönemde alacakları iyi bir eğitim, onların bedensel ve fiziksel açıdan sağlıklı ve nitelikli bireyler olarak yetişmelerini sağlayacaktır. Bu dönem insanın tüm eğitim sürecinin temelini oluşturmaktadır.

Bu eğitim dönemi ülkemizde büyük ölçüde ailelerin sorumluluğunda bulunmaktadır. Fakat toplumların gelişmişlik seviyeleri sahip oldukları eğitimli bireylerin sayısıyla ölçülmektedir. Bundan dolayı böyle çok önemli bir dönemin sadece ailelere bırakılması uygun değildir. Bunun farkına varan devlet, 1992 yılında MEB bünyesinde okul öncesi Eğitim Genel Müdürlüğü'nü

kurmuştur ve okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması için gayret etmiş, yeni anaokulları ve anasınıfları açmıştır. Gelişmiş ülkelerde okul öncesi eğitimde okullaşma oranı % 36 – 100 iken bu oran MEB 2002 yılı verilerine göre Türkiye genelinde % 11 seviyesindedir. 10 yılda ancak bu seviyeye ulaşılabilmiştir. (1992 – 2002 arası öğretmen sayısı % 243, eğitim alan çocuk sayısı % 244 artmıştır.) Bu oran 2003 – 2004 eğitim - öğretim yılında % 25 olarak hedeflenmektedir.

Okul Öncesi Eğitimde amaç; Türk Milli Eğitiminin Genel Amaç ve İlkelerine de Uygun Olarak Şöyledir;

1. Çocukların beden, zihin ve duygu gelişmesini ve iyi alışkanlıklar kazanmasını sağlamak.

2. Onları ilköğretime hazırlamak

3. Şartları elverişsiz evlerden ve ailelerden gelen çocuklar için ortak bir yetiştirme ortamı sağlamak

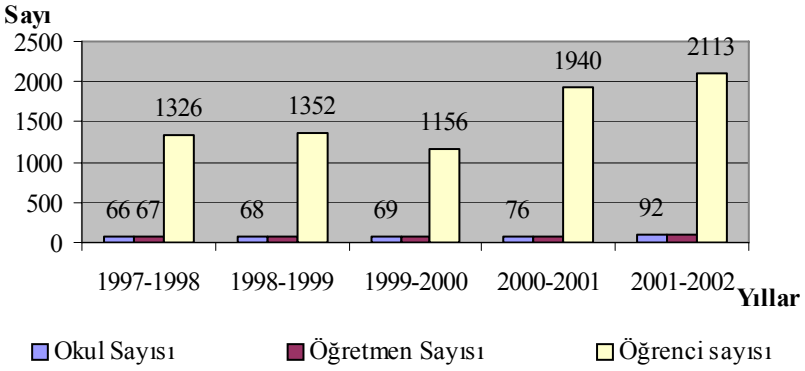
4. Türkçe'yi doğru ve güzel konuşmalarını sağlamaktır.

Tablo 3: Kütahya İli Genelinde Okulöncesi Eğitimde Okul, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları ve Artış Oranı

Yıllar	Okul Sayısı	Artış Oranı %	Öğrenci sayısı	Artış Oranı %	Öğretmen Sayısı	Artış Oranı %
1997-1998	66	—	1326	—	67	—
1998-1999	68	2,94	1352	1,92	70	4,48
1999-2000	69	1,47	1156	-14,50	70	0,00
2000-2001	76	10,14	1940	67,82	72	2,86
2001-2002	92	21,05	2113	8,92	101	40,28

Kaynak: İl Milli Eğitim Müdürlü'gü kayıtlarından derlenmiştir.

Şekil 3: Kütahya İli Genelinde Okulöncesi Eğitimde Okul, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları ve Artış Oranı

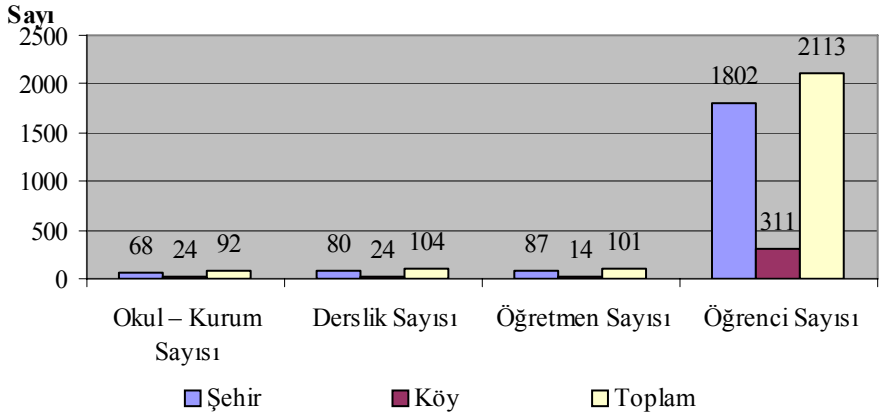
Yukarıdaki grafikte de görüleceği gibi 2001 – 2002 yılında okul öğrenci ve öğretmen artışında oldukça ümit verici bir gelişme görülmektedir.

Tablo 4: Kütahya İli Genelinde Okul Öncesi Eğitimde Yerleşim Yerine Göre Okul, Öğrenci, Öğretmen ve Derslik sayıları ve Oransal Dağılımı

Okul Öncesi Eğitimde	Yerleşim Yeri					
	Şehir	%	Köy	%	Toplam	%
Okul – Kurum Sayısı	68	73,9	24	26,1	92	100
Öğrenci Sayısı	1802	85,3	311	14,7	2113	100
Öğretmen Sayısı	87	86,1	14	13,9	101	100
Derslik Sayısı	80	76,9	24	23,1	104	100

Kaynak: İl Milli Eğitim müdürlüğü kayıtlarından derlenmiştir.

Şekil 4: Kütahya İli Genelinde Okul Öncesi Eğitimde Yerleşim Yerine Göre Okul, Öğrenci, Öğretmen ve Derslik Sayıları ve Oransal Dağılımı Grafiği

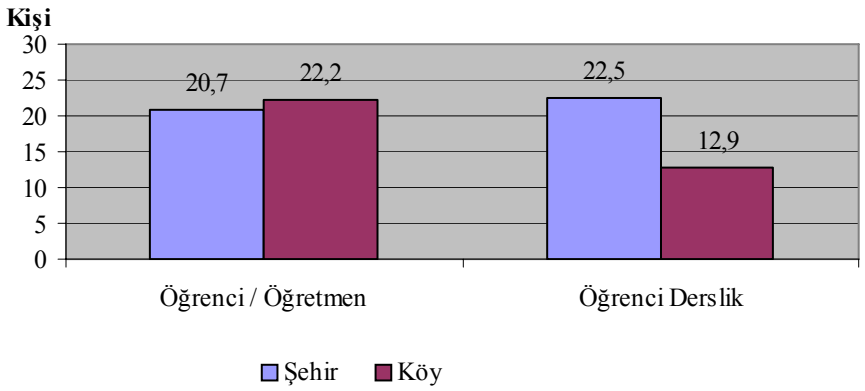

Tablo 5: Kütahya İli Genelinde Okul Öncesi Eğitimde Yerleşim Yerine Göre Öğretmen ve Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayıları (2001-2002)

Okul Öncesi Eğitimde	Yerleşim Yeri	
	Şehir	Köy
Öğrenci / Öğretmen	20,7	22,2
Öğrenci Derslik	22,5	12,9

Kaynak: İl Milli Eğitim müdürlüğü kayıtlarından derlenmiştir.

Şekil 5: Kütahya İli Genelinde Okul Öncesi Eğitimde Yerleşim Yerine Göre Öğretmen ve Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayıları Grafiği (2001-2002)

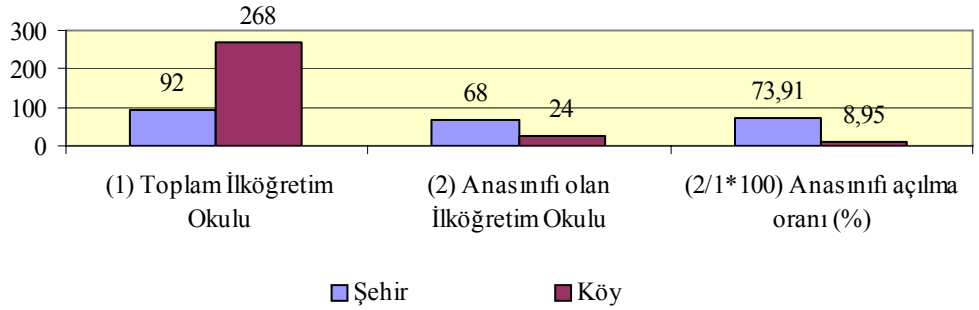

Tablo 6: Kütahya İli Genelinde Yerleşim Yerine Göre İlköğretim Okullarında Okul Öncesi Eğitim Kapasitesi ve anasınıfı Açılma Oranı (2001-2002)

	Yerleşim Yeri		
	Şehir	Köy	Toplam
(1) Toplam İlköğretim Okulu	92	268	360
(2) Anasınıfı olan İlköğretim Okulu	68	24	92
(2/1*100) Anasınıfı açılma oranı %	73,91	8,95	25,55

Kaynak: İl Milli Eğitim müdürlüğü kayıtlarından derlenmiştir.

Şekil 6: Kütahya İli Genelinde Yerleşim Yerine Göre İlköğretim Okullarında Okul Öncesi Eğitim Kapasitesi ve anasınıfı Açılma Oranı Grafiği (2001-2002)

Köylerdeki ilköğretim okullarında Anasınıfı açılma oranı çok düşüktür. (% 8.95) bu oran şehirlerde artmaktadır (% 73,91). Köylerde bu oranın acilen arttırılması gerekmektedir. Köylülerin bu konuda bilinçlendirilmesi gerekir.

Kütahya ilinde 1997 – 1998 öğretim yılında 66 olan Anasınıfı sayısı, 2001 – 2002 eğitim öğretim yılı itibariyle 92' ye ulaşmıştır. Ancak, bu sayı öğrencisi bulunan Anasınıfları için geçerlidir. Anasınıfı açık olup da öğrencisi ve öğretmeni olmayan Anasınıflarımız da bulunmaktadır. Acilen bu anasınıflarının içlerinin öğretmen ve öğrenci ile doldurulması gerekmektedir.

Tablo 7: Kütahya ili Okul Öncesi öğrenci ve öğretmen sayıları

İlçenin Adı	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı
	T	E	K	
Merkez	1044	534	510	45
Altıntaş	43	24	19	1
Aslanapa	19	12	7	1
Çavdarhisar	24	14	10	1
Domaniç	37	21	16	1
Dumlupınar	17	10	7	1
Emet	79	39	40	5
Gediz	200	114	86	4
Hisarcık	23	13	10	1
Pazarlar	31	17	14	2
Simav	329	168	161	5
Şaphane	21	11	10	1
Tavşanlı	248	121	127	7
TOPLAM	2115	1098	1017	75*

Kaynak: İl Milli Eğitim Müdürlüğü kayıtlarından derlenmiştir.

* 26 tanede kadrosuz usta öğretici görev yapmaktadır.

Öğrenci sayısı da sınıf sayısına paralel olarak artış göstererek 5 yıl içinde 1326' dan 2113'e yükselmiştir. Öğretmen sayısı ise 67'den 101'e yükselmiş olup, bunun 75'i Anasınıfı öğretmeni, 26'sı Kadrosuz usta öğreticidir.

Okulöncesi eğitimde en fazla artış merkez ilçede gerçekleşmiş olup, sırasıyla Simav, Tavşanlı ve Gediz ilçelerinde artış olmuştur. 2001 – 2002 eğitim öğretim yılı itibariyle Anasınıfı açılamayan tek ilçe pazarlar ilçesidir. Bunların dışındaki ilçeler ise il ortalamasının altındadır.

Okulöncesi eğitimde 2001 – 2002 eğitim öğretim yılında geçen yıla göre Anasınıfı sayısı % 21.5, öğrenci sayısı % 8.92, öğretmen sayısı ise % 40.28 artış göstermiştir.

Okulöncesi eğitimde Anasınıflarının %73.9'u şehirlerde% 26.1'i köylerde bulunmakta olup, buna paralel olarak yine öğrencilerin % 86.1'i şehirlerde, % 13.9'u köylerde bulunmaktadır. Köylerdeki sayı düşük olup, okul ve öğrenci sayısının artırılması gerekmektedir.

İl genelinde okulöncesi eğitimde öğrenci / öğretmen durumuna bakacak olursak şehirlerde 1 öğretmene 20 öğrenci, köylerde ise 22 öğrenci düşmekte olup, Öğrenci / Derslik durumunda ise şehirlerde 1 dersliğe 22 öğrenci, köylerde 13 öğrenci düşmektedir. Bu sayılar yeterli gibi gözükse de bazı yerleşim alanları ortalamanın üstündedir.

Yerleşim yerine göre ilköğretim Okullarında Anasınıfı açılma oranlarına bakacak olursak şehir merkezlerinde anasınıfı açılma oranı % 74, köylerde ise % 9 dur. Ortalama olarak ilde ilköğretim okulları bünyesinde Anasınıfı açılma oranı % 25 tir. Ancak bu rakamlar Birleştirilmiş sınıflı ilköğretim okulları toplamdan çıkarılırsa % 45' lere çıkacaktır.

Kütahya ilinde okulöncesi eğitimde karşılaşılan sorunlar şöyledir:

- Özellikle ilçe merkezlerindeki okulların fiziki kapasitesinin yetersiz olması,

- Kırsal kesimden şehir merkezlerine göç eden ailelerin, çocuklarını Anasınıfına göndermek istememeleri, (bu ailelere okul öncesi eğitimin öneminin anlatılması ve bu konuda bilinçlendirilmeleri gerekmektedir.)

- MEB ile YÖK işbirliği yaparak ülkenin ihtiyacı olan okulöncesi öğretmenlerinin yetiştirilmesi gerekmektedir.

Anasınıfları için okullara gerekli mali kaynak sağlanamadığından ve bundan dolayı okullar anasınıfı öğrencileri için katkı payı istediklerinden veliler

çocuklarını okula göndermemektedir. Devletin diğer sınıflara sağladığı mali kaynağı acilen ana sınıflarına da sağlayarak okul öncesi eğitime verdiği önemi göstermesi gerekmektedir.

İlköğretim Eğitimi

Bir ülkenin kalkınması için eğitime önem verilmesi gerekir. Gelişmiş ülkelere bakıldığında bu ülkelerin eğitimlerini etkili ve verimli kılacak yolları bulup, bunu sürdürme ve daha da etkili kılma çabaları içinde oldukları görülecektir. Ülkemizde de eğitime verilen önem giderek artmakta ve bireylerin eğitim düzeyini yükseltmeye yönelik etkinlikler devam ettirilmektedir. İlköğretimde, eğitim sistemimizde birey ve toplum açısından önemli bir düzeyi oluşturmaktadır.

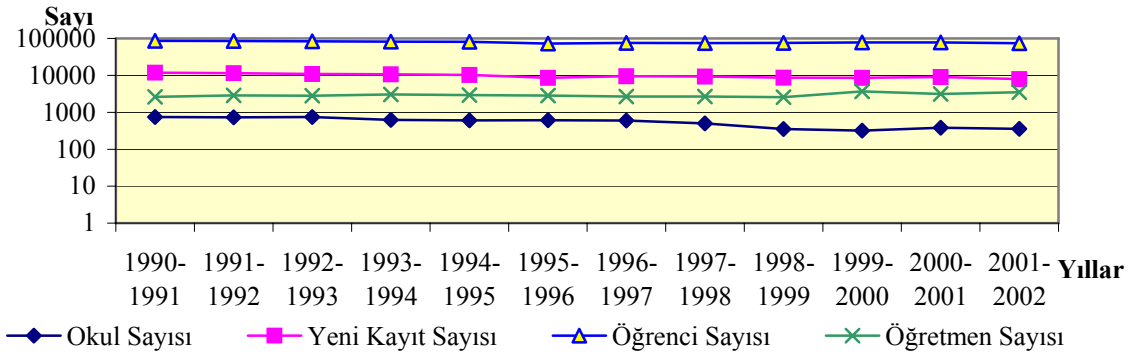
Ulusal kalkınma planlarının birinci hedefi toplumdaki bireylere daha fazla eğitim sağlamaktır. İlköğretim eğitimi öğrencilere toplumun amaçlarını değer ve sembollerini kazandırır. İlköğretim okulları 8 yıllık bir eğitimden oluşur. 1 ve 2 kademe olarak kesintisiz eğitim yapılır. Zorunlu ilköğretim sistemi yoluyla öğrencileri yaşama hazırlamak, bilgi ve beceriler kazandırmak, kendisini tanıma olanağı vermek iyi bir vatandaş nitelikleriyle donatmak, ve üst eğitim kurumlarına hazır duruma getirmek amaçlanmaktadır.

Tablo 8: Kütahya İli İlköğretimde Okul, Yeni Kayıt, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları ile Artış Oranı (%)

Yıllar	Okul Sayısı	Artış Oranı (%)	Yeni Kayıt Sayısı	Artış Oranı (%)	Öğrenci Sayısı	Artış Oranı (%)	Öğretmen Sayısı	Artış Oranı (%)
1990-1991	749		11780		85815		2645	
1991-1992	732	-2.26	11450	-2.8	85031	-0.91	2875	8
1992-1993	749	2.26	10854	-5.2	83170	-2.18	2841	-1.18
1993-1994	629	-16.02	10649	-1.88	82023	-1.37	3067	7.36
1994-1995	606	3.65	10219	-4.03	80968	-1.28	2945	-3.97
1995-1996	612	0.98	8613	-15.71	72592	-10.34	2868	-2.61
1996-1997	600	-1.96	9483	9.17	75985	4.46	2699	-5.89
1997-1998	502	-16.33	9284	-2.09	74896	-1.43	2689	-0.37
1998-1999	356	-33.58	8677	-6.53	75888	1.3	2589	-3.71
1999-2000	322	-9.55	8540	-0.015	77545	2.18	3722	43.76
2000-2001	384	16.14	9043	5.88	77715	-1.86	3152	-15.31
2001-2002	360	-6.25	7933	-12.27	73767	-5.08	3512	11.92

Kaynak: İl Milli Eğitim Müdürlüğü Kayıtlarından derlenmiştir.

Şekil 7: Kütahya İli İlköğretimde Okul, Yeni Kayıt, Öğrenci ve Öğretmen Sayılarının Yıllara Göre Gidişi Grafiği

Köylerdeki okul ve derslik sayıları şehirlerdekinden daha fazla olmasına rağmen öğrenci sayıları şehirlerde daha fazladır. Yani okul ve derslik başına düşen öğrenci sayıları şehirlerde daha fazladır. Şehirlerdeki okul ve derslik başına düşen öğrenci sayısının da aşağıya çekilmesi gerekmektedir.

Tablo 9: İlköğretimde Okul Türü ve Yerleşim Yerine Göre Öğretmen ve Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayıları (2001-2002)

	Öğrenci / Öğretmen		Öğrenci / Derslik	
	Şehir	Köy	Şehir	Köy
Birleştirilmiş Sınıflı İlköğretim Okulu	21,3	18,9	21,3	13,5
İlköğretim Okulu	23,1	18,5	36,7	20,7
Yatılı İlköğretim Bölge Okulu	0,0	0,0	0,0	0,0
Pansiyonlu İlköğretim Okulu	17,1		34,1	
İlköğretim Toplam	22,9	18,6	36,5	18,9

Kaynak: İl Milli Eğitim Müdürlüğü kayıtlarından derlenmiştir.

Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı şehir ve köy ilköğretim okullarında yeterli olup, derslik başına düşen öğrenci sayısı şehirlerde biraz fazladır. Bu

ortalamanın 30 un altına çekilmesi gerekmektedir. Birleştirilmiş sınıflı ilköğretim okullarının köylerde oldukça fazla olduğu görülmektedir. Bununda eğitimin kalitesini yükseltmek için acilen aşağı çekilmesi gerekmektedir.

Kütahya ilinde 1997 – 1998 eğitim öğretim yılında 502 olan ilköğretim okulu sayısı 1998 – 1999 öğretim yılında taşımalı eğitime daha fazla okulun katılımı ile 389'a 19999 – 2000 öğretim yılında 333'e inmiş olup, 2000 – 2001 eğitim öğretim yılında 386'ya çıkmış ve 2001 – 2002 öğretim yılında 360 ilköğretim okulu eğitim öğretime devam etmiştir.

İl genelinde 2001 – 2002 öğretim yılında 155 adet birleştirilmiş sınıflı ilköğretim okulu, 195 ilköğretim okulu, 1 pansiyonlu ilköğretim okulu, 1 işitme engelliler ilköğretim okulu, 1 zihinsel engelliler ilköğretim okulu ve 6 özel ilköğretim okulu olmak üzere toplam 360 ilköğretim okulu, 73.767 öğrenci, 2759 derslik ve 3512 öğretmen ile eğitim öğretim yapılmaktadır.

Birleştirilmiş sınıflı ilköğretim okul sayısının acilen aşağılara çekilmesi gerekmektedir. Bunun içinde 154 köyde ve 1 şehirde olmak üzere 155 adet birleştirilmiş sınıflı ilköğretim okulunun, tamamının taşımalı sisteme alınması ya da bölgeler belirlenip okul yapılması suretiyle 8 sınıflı ilköğretim okuluna dönüştürülmesi için 187 dersliğe ihtiyaç bulunmaktadır.

Yine ilçe merkezlerinde 44695 öğrenci ve 1222 derslik bulunmakta olup, derslik başına ortalama 37 öğrenci düşmektedir. Bu rakamın 30'a indirilmesi için 267 derslik ilavesi gerekmektedir.

İlköğretimde öğrenci sayısının en yüksek olduğu sınıf 10203 öğrenci ile 8. sınıflardır. 1. sınıflarda 8195 öğrenci bulunmaktadır.

İlde 1997 – 1998 eğitim öğretim yılında 74.896 ilköğretim okulu öğrencisi bulunmakta iken bu sayı 1998 – 1999 öğretim yılında 75.888, 1999 – 2000 öğretim yılında 77545, 2000 – 2001 öğretim yılında 77715 olup, 2001 – 2002 öğretim yılında bu sayı 73767'ye gerilemiştir. Bunun da sebebi ekonomik kriz ile birlikte ildeki işyerlerinden çıkarılan işçiler ile kamu kurum ve kuruluşlarından zorunlu emekliye ayrılanların il dışına göç etmeleri ve ildeki nüfus artış hızının önemli ölçüde düşmesi sebebiyle meydana gelmiştir.

Taşımalı eğitimde 2001 – 2002 eğitim öğretim yılı başı itibariyle 101 merkez okula 528 yerleşim biriminden 12.031 öğrenci taşıması yapılmakta olup, taşımalı eğitim kapsamındaki öğrencilerin oranı % 16.3 tür.

2000 – 2001 öğretim yılında 77715 toplam öğrenciden 77.209'u sınıfını geçmiş, 434 öğrenci sınıfta kalmış ve 72 öğrenci de okuldan ayrılmıştır. 10239 öğrenci de 8. sınıftan mezun olmuştur. Mezun olan öğrencilerin 4592'si Genel liselere, 3461'i de Mesleki ve Teknik liselere olmak üzere toplam 8053 öğrenci kayıt yaptırmıştır. Bu durumda ilde ilköğretimden orta-öğretime geçiş oranı % 78.65 dir.

MEB Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğünce ildeki 33 ilköğretim okuluna bilgi teknoloji sınıfı kurulmuş ve 65 okulda planlamaya alınmıştır.

Kütahya ili merkez ve ilçelerinde 29'u şehirde olmak üzere 32 okulda ikili eğitim yapılmaktadır. Söz konusu okulların normal eğitim yapabilmesi için 342 derslik ilavesi yapılması gerekmektedir. Ancak şehir merkezlerindeki okullara alınan öğrenci sayısında bölgeler itibariyle daha titiz bir planlama yapıldığında bu rakam 267'ye düşmektedir.

İldeki ilköğretim okulların tümünün normal eğitim yapması ve birleştirilmiş sınıflı ilköğretim okullarının ilköğretim okuluna (8 sınıflı) dönüştürülmesi için toplam 529 derslik ilavesine ihtiyaç vardır.

İldeki derslik sayısı ihtiyacının yanında ihtiyaç sıralamasına göre iş eğitimi (249) İngilizce (199), Rehber öğretmen (67), Sosyal bilgiler (45), Fen bilgisi (40) Branşlarında öğretmen ihtiyacı bulunmaktadır.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın eğitimde çağı yakalama projesinde öngörülen ilköğretimde % 100 okullaşma oranına ulaşılması, birleştirilmiş sınıf uygulamasına aşamalı olarak son verilmesi, sınıf mevcutlarının 30' a indirilmesi ve ilköğretimde niteliğin yükseltilmesi çalışmalarını acilen neticelendirmesi gerekmektedir.

Ortaöğretim Eğitimi

Tablo 10: Cinsiyete Göre 2000-2001 Öğretim yılında İlköğretimden Mezun Olan Öğrencilerin 2001–2002 Öğretim yılında Ortaöğretime Geçiş Oranları

	Cinsiyet		
	Erkek	Kız	Toplam
2000-2001 Öğretim Yılı İlköğretim Mezun Sayısı	5528	4711	10239
2001-2002 Öğretim Yılı Ortaöğretime Yeni Kayıt Olan Öğrenci Sayısı	5218	2835	8053
İlköğretimden Ortaöğretime Geçiş Oranı %	94,39	60,18	78,65

Kaynak: İl Milli Eğitim Müdürlüğü kayıtlarından derlenmiştir.

İlköğretimden ortaöğretime geçişte kız öğrencilerin oranı erkek öğrencilerin oranından oldukça düşüktür. Bu aslında bütün Türkiye genelinin bir problemidir. Çocukları yetiştiren ve geleceğe hazırlayan annelerdir. Bu yüzden kız öğrencilerin eğitim probleminin bütün Türkiye genelinde çözülmesi gerekmektedir. Bunun içinde ailelerin bilinçlendirilmesi ve bilgilendirilmesi gerekmektedir.

Meslek Liseleri bilindiği gibi ülke ekonomisine ara işgücü elemanı yetiştirirler ve ülkelerin kalkınmasında çok büyük rol oynarlar. Gelişmiş ülkelerde meslek liselerindeki öğrenci oranı % 60'ların üstündedir. Kütahya ilinde ise bu oran % 45 lerde kalmıştır.

Türkiye genelinde de durum çok farklı değildir. Bundan dolayı Türkiye genelinde bu liselerin özendirilmesi gerekmektedir. % 45 lik oranın % 60 ların üstüne çıkarılması sağlanmalıdır.

Tablo 11: Ortaöğretimde Okul türlerine Göre Okul, Öğrenci, Öğretmen ve Derslik Sayıları ve Oransal Dağılımı (%)

Okul Türü	Okul Sayısı	Dağılım %	Öğrenci Sayısı	Dağılım %	Öğretmen Sayısı	Dağılım %	Derslik Sayısı	Dağılım %
1. Lise	15	20,27	7891	37,43	371	25,75	227	27,45
2. Anadolu Lisesi	5	6,76	2026	9,61	125	8,67	106	12,82
3. Özel Lise	3	4,05	448	2,13	28	1,94		
4. Fen Lisesi	1	1,35	136	0,65	12	0,83	8	0,97
5. Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi	1	1,35	127	0,60	10	0,69	32	3,87
6. Anadolu öğretmen Lisesi	3	4,05	1047	4,97	72	5,00	17	2,06
7. Erkek Teknik	16	21,62	4842	22,97	396	27,48	159	19,23
8. Kız Teknik	7	9,46	1125	5,34	107	7,43	57	6,89
9. Ticaret Turizm	11	14,86	1845	8,75	137	9,51	79	9,55
10. Din öğretimi	12	16,22	1595	7,57	183	12,70	142	17,17
11. Diğer	—	—	—	—	—	—	—	—
12. TOPLAM (13+14)	74	100,00	21082	100,00	1441	100,00	827	100,00
13. Genel Ortaöğretim öğrenci Toplamı	28	37,84	11675	55,38	618	42,89	390	47,16
14. Mesleki ve Teknik Orta-öğretim Öğrenci Toplamı	46	62,16	9407	44,62	823	57,11	437	52,84

Kaynak: İl Milli Eğitim Müdürlüğü kayıtlarından derlenmiştir.

Kütahya ilinde 1997 – 1998 öğretim yılında 72 olan ortaöğretim okul sayısı 1998 – 1999 öğretim yılında 74'e, 1999 – 2000 öğretim yılında 75'e çıkmış olup, 2000 – 20001 öğretim yılında Aslanapa İmam Hatip Lisesinin öğrencisi kalmaması nedeniyle kapatılmasıyla 2001 – 2002 öğretim yılında 74 lise ve dengi okul ile eğitim öğretim yapılmaktadır.

2001 – 2002 öğretim yılında 74 lise ve dengi okulda 21.082 öğrenci, 1441 öğretmen ve 827 derslik ile eğitim öğretim yapılmaktadır.

2001 – 2002 öğretim yılında ortaöğretime geçiş oranı ortalama % 78.65 olup, bu oran erkeklerde % 94.39, kızlarda % 60.18 olmuştur.

Ortaöğretimde öğrenci sayısının yaşlara göre dağılımında en fazla öğrenci grubunu 1987 doğumlu öğrenciler oluşturmaktadır. Bu öğrencilerin % 60.62'si erkek, % 39.38'i kız öğrencidir.

Genel ortaöğretimde 28 okul, 11675 öğrenci, 618 öğretmen, 390 derslik bulunmaktadır.

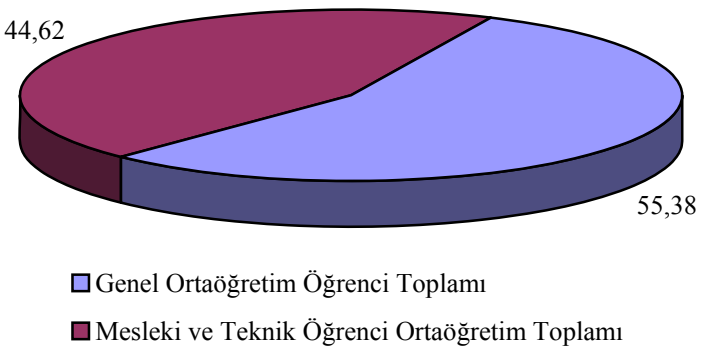
Mesleki teknik ortaöğretimde ise 46 okul, 9407 öğrenci, 823 öğretmen ve 437 derslik bulunmaktadır.

Meslek liselerinin okul sayısı genel ortaöğretimden fazla olmasına rağmen öğrenci sayısı azdır. Bu dengesizliğin ülke ekonomisi için acilen giderilmesi gerekir. 1998 – 1999 öğretim yılında ortaöğretim öğrencilerinin % 65'i Mesleki ve Teknik Okullarda, % 35'i Genel liselerde öğrenim görmekte iken, bu oranlar 1999 – 2000 öğretim yılından itibaren YÖK'ün Üniversiteye giriş şartlarında yaptığı değişiklik sonucu öğrencilerin genel ortaöğretime yönelmesine sebep olmuştur. 2001 – 2002 öğretim yılı itibariyle genel ortaöğretimdeki öğrenci oranı % 55.38 Mesleki Teknik Ortaöğretimde % 44.62 olmuştur.

Ortaöğretimde okul türlerine göre liselerde 7891 öğrenci, Anadolu Liselerinde 2026 öğrenci, Fen Lisesinde 136 öğrenci, Anadolu Güzel sanatlar Lisesinde 127 öğrenci, Özel Liselerde 448 öğrenci, Anadolu Öğretmen Liselerinde 1047 öğrenci, Erkek Teknik Öğretimde 4842 öğrenci, Kız Teknik Öğretimde 1125 öğrenci, Ticaret Turizmde 1845 öğrenci ve Din öğretiminde 1595 öğrenci olmak üzere toplam 21.082 öğrenci bulunmaktadır.

Ortaöğretimde hazırlık sınıfında 1649, 9. sınıfta 8948, 10.sınıfta 5211, 11.sınıfta 5207 ve 12.sınıfta 67 öğrenci bulunmaktadır. 2001 – 2002 öğretim yılında mezun olacak tahmini öğrenci sayısı 4200 civarındadır.

Şekil 8: Ortaöğretimde okullara göre öğrenci dağılımı grafiği (%)

2000 – 2001 öğretim yılında 15478 öğrenci sınıfını geçmiş, 2600 öğrenci sınıfta kalmış ve 4274 öğrenci mezun olmuştur. Sınıf geçme oranı % 85.62 sınıfta kalma oranı ise % 14.38 olup, sınıf geçme ve sınıfta kalma oranları okul türlerine göre farklılıklar göstermektedir. Genel ortaöğretimde sınıf geçme oranı % 86.53 iken bu oran Mesleki ve Teknik Liselerde % 85.53 olarak gerçekleşmiştir.

İlde liselerin 7 sinin bünyesinde Yabancı Dil ağırlıklı lise bulunmaktadır.

İlde genel ortaöğretimde 331 öğrenci, Mesleki Teknik Ortaöğretimde 68 öğrenci olmak üzere toplam 399 öğrenci burs almakta olup, yine genel ortaöğretimde 456 öğrenci, Mesleki ve Teknik ortaöğretimde 934 öğrenci olmak üzere toplam 1390 yatılı öğrenci bulunmaktadır.

Ortaöğretimde liselerde derslik başına 34.76 öğrenci düşmekte olup, il merkezinde yeni yerleşim birimlerinin merkezine bir lise binası yapılması durumunda bu oran daha aşağılara çekilecektir. Ayrıca Anadolu Öğretmen Lisesinin müstakil binası bulunmamaktadır. Merkez ilçede yapılan Anadolu Öğretmen Lisesi binası % 85 oranını da tamamlanmış olup, Bakanlıkça gerekli ödenek sağlandığı takdirde gelecek öğretim yılına hazır hale getirilebilecektir.

Kütahya ili genelinde ortaöğretimde karşılaşılan sorunlardan bir diğeri de branş öğretmeni ihtiyacı olup, ihtiyaç sayısına göre 70 İngilizce, 29 Matematik, 25 Bilgisayar, 24 Rehber Öğretmen ve 22 Edebiyat öğretmenine ihtiyaç bulunmaktadır.

İl genelinde özel eğitimde 1 adet İşitme Engelliler İlköğretim Okulu, 1 adet Zihinsel Engelliler İlköğretim Okulu (45 – 75 Zeka yaşına sahip çocuklar için), 1 adet Eğitim Uygulama Okulu (0 – 45 Zeka yaşına sahip çocuklar için) bulunmaktadır.

İl genelinde merkez ilçede 3 tane, Gediz'de 1 tane ve Tavşanlı'da 2 tane olmak üzere 6 Özel ilköğretim Okulu ile merkez ilçede 2 tane, Tavşanlı'da 1 tane olmak üzere Yabancı Dil ile eğitim yapan Anadolu lisesi statüsünde toplam 3 tane Özel lise bulunmaktadır.

Özel ilköğretim okullarında 1143 öğrenci, Özel liselerde 448 öğrenci eğitim öğretime devam etmektedir.

Merkez ilçede 9 tane, Gediz'de 2 tane, Simav'da 2 tane ve Tavşanlı'da 5 tane olmak üzere toplam 18 tane Özel Dershane,

Merkez ilçede 1 tane Özel bilgisayar Kursu ile 3 tane Özel yabancı Dil Kursu,

Merkez ilçede 7 tane, Altıntaş'ta 1 tane, Çavdarhisar'da 1 tane, Emet'te 1 tane, Gediz'de 3 tane, Pazarlar'da 1 tane, Simav'da 2 tane ve Tavşanlı'da 3 tane olmak üzere toplam 19 adet Motorlu Taşıt sürücüleri Kursu bulunmaktadır.

Kütahya ili genelinde yaygın eğitim olarak 13 ilçede halk eğitimi merkezi, 5 ilçede Mesleki eğitim merkezi bulunmakta olup, 2000 – 2001 öğretim yılı sonunda halk eğitimi merkezlerince açılan mesleki ve teknik, Sosyal ve Kültürel kurslar ile okuma yazıma kurslarına katılan ve belge alanların sayısı 4574'tür.

Mesleki eğitim merkezlerinde çıraklık ve kalfalık eğitimi ile ustalık eğitimine 2685 kişi devam etmektedir.

Kütahya ilinde merkez ilçe haricinde diğer ilçelerde halk eğitimi merkezlerinin hiçbirinin planlı binası bulunmamaktadır.

SONUÇ

Okul öncesi eğitimin önemi gelişmiş ülkelerde çok üst düzeyde kavranmıştır. Ülkemizde ve Kütahya ilinde ise bu dönem genelde ailelerin sorumluluğunda bulunmaktadır. Okul öncesi eğitimde okullaşma oranının % 11 lerden çok daha yukarılara acilen çekilmesi gerekir. İl genelinde özellikle köylerde bu oran % 8.95 dir. Anasınıfları için okullara gerekli mali kaynak sağlana-

madığından okullar Anasınıfı öğrencileri için katkı payı istemektedir. Bu durumda sıkıntı için de olan veliler çocuklarını okula göndermek istememektedir. Devletin acilen diğer sınıflara sağladığı mali kaynağı okul öncesi eğitime de sağlaması gerekir.

İlköğretimde taşımalı sistemle eğitim yapılmakta olup küçük yerleşmelerdeki öğrenciler servislerle büyük yerleşimlere taşınmaktadır. Bu şekilde eğitimin kalitesi yükseltilmekle beraber sınıflar oldukça kalabalıklaşmaktadır. Taşımalı eğitime alternatif ve yardımcı olarak merkezi yerleşmelere tam donanımlı yatılı bölge okulları yapılabilir. İl genelinde 155 adet birleştirilmiş sınıflı ilköğretim okulu bulunmaktadır. Bu okulların acilen ya taşımalı sisteme alınması yada okul yapılması suretiyle 8 sınıflı ilköğretim okuluna dönüştürülmesi gerekmektedir. Derslik başına düşen 37 öğrencinin derslik ilavesi yapılarak 30'un altına indirilmesi gerekir. İl genelinde ilköğretimde 32 okulda ikili eğitim yapılmakta olup, derslik ve öğretmen eksikliklerinin tamamlanıp bu problem çözülmeli ve bu okulların normal eğitime dönmesi sağlanmalıdır. İl genelinde ilköğretimde; İngilizce, rehber öğretmen, sosyal Bilgiler, Fen Bilgisi ve İş eğitimi öğretmeni açığı bulunmaktadır.

Meslek liselerinin okul ve derslik sayısı genel ortaöğretimden daha fazla olmasına rağmen öğrenci sayısı daha azdır. Meslek liseleri ülke ekonomisine ara iş gücü elemanı yetiştirdiğinden öğrenci sayılarının arttırılması için çalışmalar yapılmalıdır. Ortaöğretimde derslik başına 35 öğrenci düşmekte olup yeni derslikler yapmak suretiyle bu sayı aşağılara çekilebilir. Kütahya gibi bir ilde müstakil bir Anadolu öğretmen lisesinin olmaması bir eksiklik olup, inşaat halindeki lisenin biran önce bitirilmesi gerekir. Ortaöğretimde İngilizce, Matematik, Bilgisayar, Edebiyat ve Rehber öğretmen açığı bulunmaktadır. Merkez ilçe haricinde Halk Eğitim merkezlerinin hiçbir ilçede planlı bir binası yoktur.

İlköğretimden ortaöğretime geçişte kız öğrencilerin oranı erkeklerin oranından oldukça düşüktür. (% 94 - % 60) buda halkın sosyal ve kültürel yapısı ile ilgilidir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Darkot, B. ve Tuncel, M. (1995). *Ege Bölgesi Coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayın No: 2365, Coğrafya Enstitüsü Yayın No: 99.

Doğanay, H. (1997). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları 2982.

Dönmez, Y. (1972). *Kütahya Ovası ve çevresinin Fiziki coğrafyası.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayın No: 1759 Coğrafya Enstitüsü Yayın No. 70.

Karal, E. Z. (1831). *Osmanlı İmparatorluğu İlk nüfus sayımı.*

Makaleler

Avcı, S. (1993). "Türkiye'de Şehir ve Şehirli Nüfusun Dağılışı", *Türk Coğrafya Dergisi,* sayı 28: sayfa 255. İstanbul.

Ardel, A. ve Kurter, A. (1958-1959). "Kütahya ve Civarında Coğrafi Müşahedeler" *Türk Coğrafya Dergisi,* sayı 18-19. İstanbul.

Darkot, B. (1938). "Kütahya Yaylalarında Yapılan Coğrafi Seyahate Ait Raporu", *Coğrafi Araştırmalar I*, 53. İstanbul.

Gökbilgin, M. T. (1965). "Kütahya maddesi" *İslam Ansiklopedisi cilt 6.*

Özel, A. (2002). "Yukarı Porsuk Çayı Havzasındaki Nüfusun Eğitim Durumu", *Marmara Coğrafya Dergisi,* sayı 5: sayfa 101. İstanbul.

İstatistikler, Raporlar, Bültenler

D.İ.E., (2000), Genel nüfus sayımı Kütahya nüfusunun sosyal ve ekonomik nitelikleri

D.İ.E., (2000), Genel nüfus sayımı Türkiye, nüfusunun sosyal ve ekonomik nitelikleri

Kütahya İl Yıllığı, (2002), Kütahya Valilik Yayını.

Hüdavendigar Salnamesi, (1890).

Kütahya İli 100. yıl Kutlamaları, (1981-1982), Komisyon, Kütahya.

Kütahya Milli Eğitim Müdürlüğü Verileri, (2001-2002), Kütahya.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Milli Eğitim Sayısal Veriler, (2001-2002), Ankara.

İNDEKS HİSSELER VE İNDEKS ARBİTRAJINA ETKİLERİ

Seyfettin ÜNAL [*]
Mesut KAYALI[**]

ÖZET. - Ucuz alıp pahalı satmak mantığıyla gerçekleştirilen arbitraj işlemleri, aslında piyasalarda gerçek veya adil fiyatın oluşumuna büyük katkı sağlayan önemli bir piyasa mekanizmasıdır. Böylelikle, piyasalar arasındaki dengesizlikleri ve yanlış fiyatlamaları gidererek, bütün bir ekonominin yararına olan etkin ve dengeli kaynak dağılımının gerçekleşmesine yardım etmiş olur. Arbitraj işlemi, transferi mümkün olan her varlık için gerçekleştirilebilir. Finansal piyasalarda da oldukça geniş bir uygulama alanına sahip olup, pek çok araştırmaya konu olmaktadır. Piyasalarda ortaya çıkan gelişmeler ve yaratılan yatırım araçları arbitraj işlemlerine yeni boyutlar kazandırmaktadır. İndeks hisseler henüz on yıldır finansal piyasalarda işlem görmekte olup, yeni bir yatırım enstrümanı olarak arbitraj işlemlerine katkı sağlaması düşünülen bir araçtır. Bu çalışmada, indeks hisselerin piyasaya çıkışının, spot indeks ve indeks futures piyasaları arasındaki arbitraj ilişkisine olan etkisi incelenmektedir

Anahtar Kelimeler: arbitraj, program işlemler, indeks hisse, indeks futures

INDEX SHARES AND THEIR EFFECTS ON INDEX ARBITRAGE

ABSRACT. - While the logic behind arbitrage is to buy cheap and sell for more, it indeed is an important trading mechanism contributing to the innovation of true or fair asset value in the markets. Thus, by eliminating price differentiation and mispricing among the markets, arbitrage helps to achieve an efficiently and evenly distribution of resources which benefit the economy as a whole. An arbitrage position can be created on almost any transferrable assets. Since arbitrage is widely used in financial markets, it has been subject to various studies. Developments and product innovations in these markets provide new dimensions to arbitrage transactions. As a new investment instrument, index shares have been traded in financial markets only for a decade and are expected to contribute to arbitrage transactions. In this context, this paper examines the impact of index shares' inception on the arbitrage relationship between the spot index and the index futures markets.

Keywords: arbitrage, program trading, index shares, index futures

Giriş

Arbitraj, piyasalar arasındaki dengesizliklerin giderilmesinde rol oynayan önemli bir piyasa mekanizmasıdır. Bu sayede aynı veya bir biriyle yakından ilişkili iki varlığın işlem gördüğü farklı piyasalarda farklı fiyatlardan işlem görmesi engellenebilmektedir. Bu ise, piyasadaki herkes için daha adil bir fiyatlama yapılması anlamına gelecektir. Böylelikle ekonomide kaynak

[*] Yrd.Doç.Dr. Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
[**] Yrd.Doç.Dr. Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

dağılımının daha dengeli yapılması ve kıt kaynaklardan maksimum verimliliğin sağlanması mümkün olacaktır.

İlk bakışta yalnızca kendi çıkarları doğrultusunda kâr elde etmek için bekleyen fırsatçılar gibi görünseler de, asılında arbitraj oyuncuları önemli bir piyasa eksikliğini gideren fiyat dengeleyicileridir. Arbitraj mekanizmasının fonksiyonelliğini artırmak anlamında piyasalarda ortaya çıkan yeni mekanizmalar ve yatırım araçları, bu amaca hizmet eden önemli unsurlardır. Bu anlamda finansal piyasalarda meydana gelen gelişmelerden birisi ise, henüz on yıllık bir geçmişe sahip olan indeks hisselerdir.

İNDEKS HİSSELER

AMEX'in öncülüğüyle, çok sayıda hissenin oluşturduğu bir portföy niteliğindeki indeksi temsil eden hisseler sepetinin alım-satımı, Amerika'da ilk olarak 1993 yılında Standard and Poor's'un Katılma Belgeleri üzerine yapılan işlemlerle ortaya çıkmıştır.[1] Bu yatırım aracı Amerikan sermaye piyasalarının en çok bilinen ve benchmark niteliğindeki önemli göstergelerden olan S&P 500 indeksini takip etmektedir. Diğer bir deyişle, bu indekste bulunan 500 hisse senedinden oluşan bir portföyün tek bir yatırım aracı başlığı altında ve tek bir hisse şeklinde alınıp satılabilmesine olanak tanımaktadır. Bugün artık, çok sayıda hisse senedini içeren bir piyasa indeksinden, sektör indeksine, uluslararası indekslere ve tahvillere kadar pek çok indeks hisse, yine pek çok borsa ve yatırım şirketlerince piyasaya çıkartılmış ve alım-satımı yapılmaktadır.

Borsada işlem gören fonlar genel başlığı altında yer alan bu türdeki yatırım araçlarının sayısı bugün itibariyle yüzü aşmış olup, tahminlere göre 2007 yılına kadar BİF (ETF)'lere yapılan yatırımın 500 Milyar dolar ile 1 Trilyon dolar arasında bir seviyeye ulaşması beklenmektedir (http://www.nasdaq.com/econoday/reports/US/EN/New_York/resource_shorttake/year/2002/weekly/21/index.html, 11-9-2002). ETF'ler borsada kote edilmiş olan indeks fonları veya yatırım ortaklıklarıdır ve tek bir hisse gibi borsada işlem görmekte, yatırımcılar tarafından alınıp satılabilmektedir. Böylece, tek bir işlemle yatırımcılar, benchmark niteliğindeki bir indeks portföyü üzerine alım-satım yapmak kolaylığıyla, hisse senedi ve yatırım fonlarının birlikte sağlayabileceği bütün avantajlardan yararlanabilmektedir. En çok bilinen ve işlem görenleri; S&P 500 indeksini takip eden SPDRs (Standard and Poor's Depositary Receipts), 1998 yılında piyasaya çıkan ve Dow Jones Industrial

[1] İndex hisseler ayrıca borsada işlem gören onlar (BİF) veya orijinal adıyla exchange traded funds (ETFs) olarak da bilinirler.

Average indeksini izleyen DIAMONDS ve 1999 yılında piyasaya sunuluş olup, Nasdaq 100 indeksini takip eden CUBEs'tur.

Bunlardan S&P 500 İndeksini takibeden SPDRs, 22 Ocak 1993'te piyasaya çıkmış olup, takip ettiği S&P 500 İndeksinin 1/10 oranı kadar bir değere sahiptir (http://www.nasdaq.com, 19-11-2002). İndeksin birebir performans ve kâr payı getirisini takip etmek üzere oluşturulmuş olup, tıpkı herhangi bir adi hisse senedi gibi borsa ortamında işlem görerek, gün içinde piyasada oluşan fiyat üzerinden alınıp satılmaktadır. Böylelikle, özellikle indeksin performansını elde etmeyi hedefleyen yatırımcılar için cazip bir portföy olma niteliğini taşımaktadır. Çünkü bütün bir indeksi oluşturan 500 adet hisse senedini ya da bunlardan, indeksi temsil edeceği düşünülen belli sayıdaki hisse senedini alıp satmanın zorluk ve maliyetleri, özellikle bireysel yatırımcılar için, azımsanamayacak kadar büyüktür. Fondaki hisse senetlerinin, geçmiş her bir çeyrek için tahakkuk etmiş nakit kâr payları Nisan, Temmuz, Ekim ve Ocak aylarının üçüncü Cuma gününde olmak üzere yılda dört kez yatırımcılara ödenmektedir. Her bir SPDR hissesinin net varlık değeri her iş gününün sonunda hesaplanmaktadır. Hesaplanan net varlık değeri, bir SPDR hissesi başına düşen ve S&P 500 İndeksindeki 500 hisse senedinden oluşan portföyün toplam değerine; tahakkuk etmiş kâr payının ilave edilip, fon giderlerinin düşülmesi ile elde edilir. S&P 500'ı takibeden indeks fonun yanısıra, S&P 400'ı ve seçilmiş teknoloji sektörü hisselerini izleyen indeks hisseler de işlem görmektedir (http://www.nasdaq.com, 19-11-2002).

20 Ocak 1998'de işlem görmeye başlayan DIAMONDs ise, dünyanın en çok bilinen indekslerinden biri olan Dow Jones Industrial Average'ın (DJIA) performansını takip etmek üzere oluşturulmuş bir diğer indeks hisse senedidir. Değeri ise, takip ettiği DJIA'ın 1/100'ü oranındadır (http://www.nasdaq.com, 19-11-2002). SPDRs'ta olduğu gibi, DIAMONDs da AMEX'te işlem görmekte olup; alım-satımıyla yapılan işlem aslında, DJIA'ta yer alan 30 hisse senedinden oluşan bir portföyün alım-satımından farksızdır. Burada da yine, bazı sektörleri (örneğin, enerji veya sağlık gibi) takibeden indeks hisse senedi ürünleri bulunmaktadır.

Nasdaq 100 İndeksini takibeden CUBEs, AMEX'te 10 Mart 1999'da işlem görmeye başlamış olup; değeri, Nasdaq 100 İndeksinin 1/40'ıdır (http://www.nasdaq.com, 19-11-2002). Nasdaq 100 İndeksinde yer alan 100 tane hisse senedinden oluşan bir portföyü temsil etme özelliğine sahiptir. İndeks, niteliği itibariyle yalnızca sanayi firmalarının hisse senetlerini içermekte olup, finans sektörü firmalarının hisse senetlerine yer verilmemektedir. Bir indeks olarak ismi, S&P 500 ve Dow Jones kadar bilinmese de, tanınmış pek çok firmanın hisse senetleri bu indekste yer

almaktadır. Örneğin, Microsoft, Intel, Dell Computers ve Oracle gibi firmaların hisse senetleri bunlardan bazılarıdır. Ağustos 2001 itibariyle, ulaştığı günlük ortalama 2.3 Milyar dolarlık işlem hacmi CUBEs'a, Amerika'da işlem gören bütün hisse senetleri içerisinde, en aktif hisse senedi olma özelliğini kazandırmıştır (Tse ve Erenburg, 2003, 1).

İndeks hisseler, sahip oldukları avantajların daha iyi anlaşılabilmesi için genellikle indeks yatırım fonları ile karşılaştırılmaktadır. Özellikle bireysel yatırımcılar açısından değerlendirilmek üzere, benzerlik ve üstünlükleri dikkate alındığında; indeks yatırım fonlarına karşı önemli bir yatırım alternatifi olma niteliği taşımaları, bu karşılaştırmaları anlamlı kılmaktadır. Örneğin, alım-satım komisyonunun sözkonusu olmasına rağmen, yönetim giderleri geleneksel yatırım fonlarından daha düşüktür. Ayrıca, indeks hisseler için, gün içinde piyasada oluşan fiyat üzerinden sürekli bir alım-satım olanağı mevcuttur. Yatırım fonlarında ise, bu, ancak gün sonunda net varlık değerinin hesaplanması ile bu değer üzerinden mümkün olmaktadır. Bunların yanında, yatırım fonlarında mümkün olmayan açığa satış imkânı, indeks fonlar da gerçekleştirilebilmektedir (http://www.nasdaq.com/ indexshares/index_shares_n100.stm, 6-11-2003). Bu tür özellikleri, indeks fonlara gösterilen ilginin neden şaşırtıcı olmadığını gösterir niteliktedir.

İNDEKS ARBİTRAJI

Kârlı yatırım fırsatlarını bularak değerlendirmeye çalışan arbitraj oyuncuları, finansal piyasalar arasındaki geçişleri artırarak, birbirine bağlayan en önemli faktörlerden birisidir. Aynı veya birbirine çok benzeyen menkul kıymetlerin farklı piyasalarda farklı fiyatlardan işlem görmesinden yararlanarak, fonları bir piyasadan diğerine aktarıp, piyasalar arasındaki fiyat dengesizliklerinden kâr elde etmek, arbitraj olarak bilinmektedir. Böylelikle, arbitraj oyuncuları sayesinde, fiyatlar piyasalar arasında dengeye gelmekte ve aynı zamanda diğer menkul kıymet yatırımcılarının en az çabayla an iyi işlem fiyatını bulma olanakları yaratılmaktadır.

İndeks piyasalarında menkul kıymetler, arbitrajla birbirine bağlıdır ve birden fazla piyasada alınıp satılmaktadır. Genel kabule göre, fiyatlar teorik olan gizli bir etkin fiyatı takip etmektedir. Bu yüzden yatırımcılar; beklentilerini, bir biriyle ilişkili piyasalardaki mevcut bütün bilgileri yansıtan çok sayıda fiyat üzerinden, menkul kıymetin gelecekteki değeriyle oluşturmalıdır. İndeks arbitrajı, her bir piyasadaki fiyatlar üzerinde etkiye sahip olabilir ve bu fiyatları etkin fiyata doğru hareket ettirir. Arbitraj ayrıca, piyasalar arasındaki entegrasyonu ve bilgi akışını kolaylaştırır.

Bilgisayar ortamında ve program alım-satım işlemleri aracılığıyla gerçekleştirilen hisse senedi indeks işlemlerine ise hisse senedi indeks arbitrajı denilmektedir (Chance, 1995). Program işlemcileri, taşıma maliyetinin öngördüğü fiyatlara göre, bir hisse senedi indeksinin değeri ile, aynı indeksin futures kontratının fiyatı arasında ortaya çıkan geçici dengesizliklerden kâr elde etmeye çalışır. Örneğin, indeksin futures piyasa fiyatı, taşıma maliyeti de dikkate alındığında nakit piyasadaki fiyatının üzerine çıkarsa, bu durum program işlemcileri için bir kâr fırsatı yaratacaktır.

İndekste yer alan hisse senetlerini temsil eden hisse senedi sepetini spot piyasada satın alıp, futures piyasada indeksin futures kontratlarını satacaklardır. Spot piyasada hisselerin fiyatı yükselip, futures piyasada kontratların fiyatı olması gereken düzeye gerilediğinde olarak hedeflenen kâr yaratılmış olacaktır. Diğer taraftan taşıma maliyeti dikkate alındığında, indeksin futures kontratlarının değeri geçici olarak olması gerekenin altına düşerse, bu kez spot hisseler satılırken futures kontratlar satın alınacaktır. Bu alım-satım baskısının sonucunda, nakit ve futures piyasalarda fiyatlar, olması gereken düzeye dönecektir.

Futures piyasa ile bağlantılı bu tür program alım-satım stratejilerini kullanan arbitraj oyuncuları, riskten korunmuş (hedged) bir getiri elde ederler. Bu getiri, risksiz bir menkul kıymet portföyünü satın almakla elde edilecek getiriden daha yüksektir. Program yardımıyla oluşturulan işlemler oldukça büyük bir hızla, saniyelerle ifade edilebilecek kadar kısa bir sürede gerçekleştirilmektedir. Çünkü bilgisayar alım-satım emirlerini otomatik olarak vermektedir. Bu durumda, özellikle fiyatlar düşmeye başladığında satış emirlerinin sayısı katlanacaktır. Hisse senedi fiyatları çok kısa bir sürede kolayca düşecek ve piyasa yapıcıları ve uzmanları, artık emir düzenine göre işleyen bir piyasa yapısını koruyamayacaklardır.

Piyasalarda yaşanan 1987 krizinden sonra New York Borsası (NYSE) ve Chicago Ticaret Borsası (CME) işlemlere ilişkin yeni düzenlemelere gitmek suretiyle ‘‘circuit breakers’’ olarak adlandırılan bazı sınırlandırmalar getirmişlerdir. Örneğin, Chicago Ticaret Borsasında işlem gören futures kontratların fiyatı, bir önceki kapanış değerine göre %5, %10, %15 ve %20 düştüğünde, düşüşün gerçekleştiği saate göre, belirli sürelerle işlemler durdurulmaktadır (CME Equity Index Futures & Options 2003 Information Guide). Benzer şekilde New York Borsasında da Dow Jones Industrial Average indeksinde ortaya çıkacak belirli fiyat değişimlerinde program işlemleri kesilerek seans, yarım saatten, bir işlem gününün tamamına kadar varan sürelerle durdurulmaktadır.

Aslında piyasa oyuncuları, eski bir ticaret mantığının öngördüğü gibi ucuz alıp pahalı satma prensibini uygulamaktadır. Bunun sonucunda, piyasadaki bütün katılımcılar için adil ve olması gereken fiyat düzeyinin oluşumunu sağlamaktadırlar. Bunun yanısıra, hisse senedi indeksindeki arbitraj aktivitesi, hem spot hem de futures piyasalarda likidite artışını beraberinde getirmektedir. Öyle ki, artık günümüzde hisse senedi indeks futures kontratlarındaki parasal işlem hacmi New York Borsasındaki işlem hacmini geçmektedir (Chance, 1995).

Circuit breakers ve benzeri işlem kısıtlamaları, araştırmacıları, işlemler üzerindeki bu tür kısıtlamaları incelemeye yöneltmiştir. Bu konuda yapılan çalışmalarda, sözkonusu kısıtlamaların piyasalarda etkin fiyatın oluşumuna olan etkileri incelenmektedir. Çalışmaların sonucunda ulaşılan bulgular alım-satım üzerindeki kısıtlamaların konulma amaçları olan, piyasadaki volatiliteyi azaltmaya ne kadar hizmet ettiğinin yanısıra, piyasa kalitesine olan etkilerini de tartışılır kılmaktadır.

Hisse senedi indeks futures kontratlarının etkileri üzerine yapılan ilk ampirik çalışmalarda, bilgi akışındaki artış nedeniyle, indeks futures işlemlerinin, hisse senedi fiyatlarındaki volatiliteyi azalttığı sonucuna ulaşılmıştır (Fremault, 1991). Son zamanlarda yapılan çalışmalarda indeks arbitrajı tarafından, spot ve futures piyasalar arasında yaratılan bağlantı incelenmektedir. Hisse senedi indeks futures kontratlarına muhalif olanlar, onları önemli fiyat hareketlerinin ve hisse senedi piyasasındaki volatilite artışının kaynağı olarak görmektedir. Onlara göre, indeks futures kontratlarının spekülatif kullanımı futures piyasasında volatiliteyi artırmaktadır. Bu volatilite artışı ise, indeks arbitrajı aracılığıyla hisse senedi piyasasına taşınmaktadır.

Diğer taraftan analitik çalışmaların pek çoğu indeks arbitrajının, spot ve futures fiyatları bir biriyle uyumlu seviyede tutarak adeta tek bir piyasa yarattığına işaret etmektedir. Bunun yanısıra, indeks arbitraj işlemcilerinin likiditeyi artırdığı ifade edilmektedir ki, bunun, hisse senedi fiyatlarındaki volatiliteyi azaltması beklenir (bknz. Grossman, 1988 ve Hill ve Jones, 1988). Yapılan ampirik çalışmalar bu görüşü destekler nitelikte olup; hisse senedi indeks futures işlemlerinin, hisse senedi piyasasının istikrarını olumsuz etkilediğine dair bulgulara rastlanılmamaktadır.

İndeks Arbitrajının Ekonomik Temeli

Eğer piyasalar karşılıklı olarak işlem sınırlamalarına tâbi değil ve bilgi akışı açısından etkinse spot piyasa indeksi ile ona karşılık gelen futures kontratın getirileri eş zamanlı olarak tam bir korelasyona sahip olmalıdır. Piyasalar

gelen yeni bir bilgiyi eş zamanlı olarak yansıtmalıdır. Faiz oranlarının vade yapısının yatay ve sabit olduğu varsayımı altında, spot ve futures fiyatlar arasındaki ilişki taşıma maliyeti modeli ile açıklanabilir. Arbitraj fırsatının ve işlem maliyetlerinin bulunmadığı koşulu altında, sözkonusu model şu şekilde ifade edilmektedir:

$$F_t = S_t e^{(r-\delta)(T-t)}, \qquad (1)$$

burada, F_t futures fiyat, S_t spot fiyat, r risksiz faiz oranı, δ hisse senedinin beklenen kâr payı getirisi ve *(T-t)* futures kontratın vadesine kalan zamandır. Eğer kontrat vadeye kadar elde tutulur ve işlem maliyetlerinin (c) varlığı da dikkate alınırsa; aşağıdaki koşullardan birisinin gerçekleşmesi halinde, arbitraj aktivitesi ortaya çıkacaktır:

$$\frac{F_t}{S_t} e^{(r-\delta)(T-t)} < 1 - c, \qquad (2)$$

$$\frac{F_t}{S_t} e^{(r-\delta)(T-t)} > 1 + c. \qquad (3)$$

Arbitraj işlemcilerinin uygun spot ve futures pozisyonu oluşturmaları zaman aldığı için, bu arbitraj fırsatı *d* zamanı kadar gecikmeli olarak izlenir. Dolayısıyla, işlem maliyetlerinin küçük olduğu kabul edildiğinde, yukarıdaki eşitsizlikler aşağıdaki logaritmik formda ifade edilebilir:

$$\left| z_{t-d} \right| > c, \qquad (4)$$

burada, $z_t = \ln F_t - \ln S_t - (r-\delta)(T-t)$ ve baz yada fiyatlama hatası anlamına gelir; *d* ise arbitraj sürecindeki gecikmedir. Arbitraj işlemcilerinin kontratın vadesinden önce geri dönüşleri beklendiği için, c arbitraj işlemcilerinin yüklendiği çift yönlü toplam işlem maliyetlerinin yaklaşık yarısını temsil etmektedir.

Her ne kadar globalleşen dünya ekonomilerinde, piyasalarda liberal düzenlemelere gidilmekte ise de, gerçekte piyasalarda işlemler üzerinde bir takım sınırlamalar bulunmaktadır. Ayrıca, işlem maliyetleri de bazen hiç de küçümsenmeyecek düzeylerde olabilmektedir.

İndeks Arbitrajının Maliyetleri

Spot ve futures piyasalar arasında geçici fiyat farklılıklarının oluşmasının nedenleri, piyasaya yeni bilgi girişi ve likiditeye yönelik diğer bir deyişle bilgiye dayalı olmayan ve 'gürültü işlemler' olarak da adlandırılan alım-satımlar olabilmektedir. Diğer taraftan, bir ihlal olarak kabul edilen fiyat farklılığının devamlılık göstermesinin nedenleri olarak, açığa satış kısıtlamaları, arbitraj kapitalinin yetersizliği ve işlem maliyetleri sayılabilir.

Arbitraj oyuncuları, işlem gecikmelerinden dolayı, ortaya çıkan fiyat farklılıklarının yarattığı potansiyel kârı her zaman realize edememektedir. İşlem gecikmelerinin kaynağı ise, arbitraj işlemlerinin bilgisayar programları tarafından başlatılmasına rağmen bu işlemlerin sesli açık seans ortamında sonuçlanmasıdır. Çünkü, arbitraj fırsatının ortaya çıkartılması ile arbitraj işleminin gerçekleştirilmesi arasında geçen işlem gecikmesi sırasında, fiyatların ters yönde değişim göstermesi olasıdır (Fremault, 1991).

Temel anlamda potansiyel bir arbitraj kârının varlığından sözedebilmek için iki piyasa arasındaki fiyat farklılığının, bütün maliyetler düşüldükten sonra yatırımcıya pozitif bir değer elde etme olanağı sunması gereklidir. İndeks arbitrajına ilişkin olarak, bir oyuncunun katlanması gereken maliyet unsurları ise, alım-satım fiyat aralığı, her iki piyasada gerçekleştirilen iki işlem turundan oluşan işlem komisyonları ve piyasa etkisinden kaynaklanan maliyetlerdir.

Alım-Satım Fiyat Marjı

Spot piyasadan farklı olarak futures piyasada gerçek anlamda bir piyasa yapıcı yoktur. Pek çok piyasa işlemcisi, özellikle fiyat aralığı üzerine işlem yapanlar ile küçük ve ani fiyat farklılıklarından hızlı kârlar elde etmeye çalışan oyuncular, eş zamanlı olarak, alış fiyatından satın almak ve satış fiyatından satmak üzere fiyat kote ederler (Kumar ve Seppi, 1994). Dolayısıyla, alım-satım marjı, likidite işlemcisi olarak adlandırılan ve bilgiye dayalı alım-satım yapmayan sıradan oyuncular için bir maliyet unsuru olarak ortaya çıkmaktadır.

Alım-satım aralığı, kayıt altına alınıp raporlanamadığı için, büyüklüğüne ilişkin çok az istatistiksel bilgi vardır. Aralık, genellikle minimum fiyat hareketi olarak kabul edilen bir 'tik' ile ifade edilir ve likiditesi daha düşük olan piyasalarda genellikle birden daha büyük bir tik'e eşittir.

İşlem Komisyonları

Futures piyasada, aracı firmalara, sıradan yatırımcılar tarafından ödenen komisyon ücreti, kontrat başına yapılan ödemeden oluşur. Komisyon, ilk emir verilmesi esnasında ödenir ve hem açılış hem de kapanış pozisyonları için olmak üzere iki işlem turu için ödenir. Bu komisyon, yatırımcının vade sonunda kontratı kapatıp kapatmamasına, işleme konu olan varlığı teslim etmesine (ya da almasına) veya nakit anlaşma ile sonuçlandırmasına bakılmaksızın alınmaktadır (Chance, 1995).

İNDEKS HİSSELERİN İNDEKS ARBİTRAJINA ETKİLERİ

Teorik olarak spot ve futures fiyatlar arasında olması gereken ve taşıma maliyeti olarak açıklanan fark ile gözlemlenen fiyatlar arasındaki farkın bir birine her zaman eşit olmadığı görülebilmektedir. Bu farklılık, baz riski olarak açıklanmakta olup, sözkonusu durumun oluşması; arbitraj oyuncularına, tipik piyasa görevlerini yerine getirerek, alacakları pozisyonlarla bu durumdan kâr elde etmeleri için adeta davetiye çıkartılması anlamına gelmektedir.

İndeksin spot ve futures fiyatları arasındaki arbitraj fırsatlarını kollayan bir oyuncu, örneğin S&P 500 indeksi için, indeksteki 500 firmanın kâr payı politikalarını ve tarihlerini taşıma maliyetini hesaplayabilmek için tek tek takip etmek zorundadır. Bu hesaplamalar çok çabuk ve doğru bir biçimde yapılmak zorundadır, çünkü taşıma maliyeti ve baz arasındaki farklılıktan kaynaklanan kârlı alım-satım fırsatları yalnızca kısa bir süre için geçerli olmaktadır (Neal, 1996). İndeks arbitrajının nakit ayağını oluşturmak için alımı-satımı gereken hisse senetleri sepetinin alım-satımını gerçekleştirmek konusunda, hem açık hem de gizli bir takım maliyet unsurları devreye girmektedir. Bu maliyetler ise, önemli ve piyasa koşullarına göre değişken olabilmektedir. Örneğin, alım-satım işlemi sırasında, işlemin büyüklüğünün yaratabileceği piyasa etkisi, görünen arbitraj kârını azaltabileceği gibi tamamen ortadan kalkmasına da neden olabilecektir.

Arbitraj portföyünde yer alan çok sayıda firmayı gözlemlemenin yanında işlem maliyetleri de yüksek olacağı için, yatırımcılar indeksteki 500 hissenin tamamını takip etmez. Bunun yerine bunlardan geçmişte indeksin hareketini yakından takip ettiği bilinen bir grup hisseyi belirlerler. Dolayısıyla yatırımcılar, oluşturulan daha dar bir portföyün S&P İndeksini doğal olarak birebir takip etmeme olasılığından kaynaklanan ilave riskleri almış olurlar. İlave risk, bütün bir indeksin takip edilmesinden kaynaklanan maliyeti azaltmak için üstlenilmektedir (Ackert ve Tian, 2000).

Diğer taraftan S&P 500 İndeksini takip etmek üzere Ocak 1993'te piyasaya çıkan SPDRs, S&P 500 indeksine yönelik olarak indeks arbitrajının

gerçekleştirilmesinde kullanılan diğer nakit enstrümanların üzerinde avantajlara sahiptir (Switzer, Varson ve Zghidi, 2000). İlk olarak, indekste yer alan ve indeksi temsil ettiği düşünülerek arbitrajda esas alınan dar bir hisse grubuna göre, sözkonusu spot indeksi daha yakından takip etmektedir. SPDRs'ın yatırımcılarına her bir çeyrekte ödediği kâr payları dikkate alındıktan sonra, ortalama takip hatası yalnızca % 0.068 dir (Ackert ve Tian, 2000). Dolayısıyla, program işlemlerinin alternatifi olarak indeks hisseler, izleme doğruluğunu geliştirip indeks arbitrajının kârlılığını belli sınırlar içerisinde garanti edebilmektedir.

İkinci nokta, indeks hisseler spot indekste hızlı alım-satımlara olanak tanımak suretiyle, indeks arbitrajındaki işlemin gerçekleşmesinde yaşanan gecikmeleri azaltabilmektedir (Chu ve Hsieh, 2002). Örneğin, Cubes'un işlem görmeye başlamasını takiben, Nasdaq 100'ın spot ve futures piyasalarda, arbitraj fırsatı yaratan fiyatlama farklılıklarının büyük bölümü iki dakikalık bir gecikme süresi içerisinde ortadan kalkmaktadır (Kurov ve Lasser, 2002).

Üçüncü olarak, indeks hisseler, fiyatlar düşerken yatırımcıların açığa satış yapmasını engelleyen yukarı tik kuralından muaftır (Chu ve Hsieh, 2002). S&P 500 üzerinde program işlemleriyle yapılan kısa (satım) arbitrajların yaklaşık %80'inde ortalama 85 hisse senedinden oluşan dar bir hisse grubu kullanılmaktadır (Neal, 1996). Bu durum, yukarı tik kuralının da indeks arbitrajını engellediğinin bir göstergesidir. Fakat, yukarı tik kuralının uygulanmadığı indeks hisselerle gerçekleştirilen arbitrajlarda böyle bir sınırlama ortaya çıkmamaktadır.

Bir diğer konu ise, indeks hisselerin indeks arbitrajı için ihtiyaç duyulan sermaye gereksinimini azaltmasıdır. Tahminlere göre, S&P 500 indeksini oluşturacak olan bir portföy için minimum 25 Milyon dolar sermaye gerekmektedir (Stoll ve Whaley, 1987). Yine indeks arbitrajına ilişkin olarak S&P 500 indeksi üzerinde gerçekleştirilecek bir alım programında, 500 hissenin her birisi için ortalama 653 adet hisse alımı yapılması sözkonusu olmaktadır (Neal, 1996). Diğer taraftan indeks hisselerde ise, tek bir hisse ve sınırlı büyüklükte bir sermaye ile indeks arbitrajını gerçekleştirmek olanaklıdır.

SONUÇ

Piyasalarda sıklıkla karşılaşılan piyasa noksanlarından birisi yanlış fiyatlama veya fiyatlama hatasıdır. Bu eksikliklerin giderilmesine veya en azından azaltılmasına katkıda bulunup doğru fiyatlamanın oluşumuna en büyük katkı yapan piyasa unsurlarından birisi arbitrajdır. Arbitraj oyuncularının piyasalar

arasındaki dengesizlikleri gidererek varlıkların gerçek fiyatının oluşumunu sağlamada yararlandığı bazı mekanizmalar vardır.

Spot ve futures indeks piyasaları arasındaki arbitraj ilişkisi bağlamında uzun yıllardır bilinen en iyi araç, bilgisayar programları aracılığı ile gerçekleştirilen alım-satım işlemleriydi. Fakat bu işlemler özellikle 1987 krizi sonrası getirilen kısıtlamalarla işlerliğini büyük ölçüde yitirmiştir. 90'lı yıllarda piyasaya çıkan yeni bir yatırım aracı bu konudaki önemli bir eksikliği gidermeye başlamıştır. Bu yeni araç kısa zamanda büyük bir ilgiyle karşılaşarak günümüzün en gözde yatırım araçlarından birisi haline gelen indeks hisselerdir.

Program işlemlerinin alternatifi olarak indeks hisseler, izleme doğruluğunu geliştirip indeks arbitrajının kârlılığını belli sınırlar içerisinde garanti edebilmektedir. Bunun yanında, tek bir hisse ve sınırlı büyüklükte bir sermaye ile indeks arbitrajını gerçekleştirmeye olanak tanımaktadırlar. Ayrıca, sahip oldukları açığa satış konusundaki avantajlarına ilave olarak; hızlı alım-satımlara olanak tanımak suretiyle, indeks arbitrajı işleminin gerçekleşmesinde yaşanan gecikmeleri azaltabilme özellikleri ve spot indeksi daha yakından takip etmeleri sayesinde indeks hisseler, indeks arbitrajına yeni bir boyut getirmiştir

KAYNAKÇA

Ackert, L.F. and Tian, Y.S. (2000). ‘‘Arbitrage and valuation in the market for Standard and Poor’s depositary receipts’’, *Financial Management*, 29,3: 71-88.

Chance, D.M. (1995). *An Introduction to Derivatives*, Third Edition,Dryden.

Chu, Q.C. and Hsieh, W.G. (2002). ‘‘Pricing Efficiency of the S&P Index Market: Evidence from the Standard and Poor’s Depositary Receipts’’, *Journal of Futures Markets*, 22: 877-900.

Fremault, A. (1991). ‘‘Stock Index Futures and Index Arbitrage in a Rational Expectations Model’’, *Journal of Business*, 64, 4: 523-547.

Grossman, S.J. (1988). ‘‘An Analysis of the Implications for Stock and Futures Price Volatility of Program Trading and Dynamic Hedging Strategies’’, *Journal of Business*, 61 (July): 275-298.

Hill, J.M. and Jones F.J. (1988). ‘‘Equity Trading, Program Trading, Portfolio Insurance, Computer Trading and All That’’ *Financial Analysts Journal*, (July-August): 29-38.

Kumar, P. and Seppi, D.J. (1994). ‘‘Information and Index Arbitrage’’, *Journal of Business*, 67: 481-509.

Kurov, A.A. and Lasser, D.J. (2002). ‘‘The Effect of the Introduction of Cubes on the Nasdaq-100 Index Spot-Futures Pricing Relationship’’, *Journal of Futures Markets*, 22.

Neal, R. (1996). ‘‘Direct Tests of Index Arbitrage Models’’, *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 31: 541-562.

Stoll, H.R. and Whaley, R.E. (1987). ‘‘Program Trading and Expiration-Day Effects’’, *Financial Analysts Journal*, 43: 16-28.

Switzer, L.N., Varson, P.L. and Zghidi, S. (2000). ‘‘Standard and Poor’s Depositary Receipts and the Performance of the S&P 500 Index Futures Market’’, *Journal of Futures Markets*, 20: 705-716.

Tse, Y. and Erenburg, G. (2003) ‘‘Competition for Order Flow, Market Quality, and Price Discovery in the Nasdaq 100 Index Tracking Stock’’, *Journal of Financial Research*, 26: 301-318.

Chicago Merchantile Exchange, ‘‘Equity Index Futures & Options 2003 Information Guide’’, www.cme.com, (22 Eylül 2003).

http://www.nasdaq.com, (19 Kasım 2002).

http://www.nasdaq.com/ indexshares/index shares n100.stm, (6 Kasım 2003)

http://www.nasdaq.com/econoday/reports/US/EN/NewYork/resourceshort take/year/ 2002/weekly/21/index.html, (11 Eylül 2002).

VAR YAKLAŞIMI İLE VERİMLİLİK ŞOKLARININ ETKİLERİNİN BELİRLENMESİ

Levent ERDOĞAN[•]

ÖZET. - Bu çalışmada verimliliğin devrevi hareketi, ekonomik faaliyetlerle ilişkisi ve verimliliği nelerin belirlediği açıklanmaya çalışılmıştır. Verimlilik ve konjonktürel dalgalanmalar arasındaki ilişki, ekonomik dalgalanmaların tek nedeni olarak teknoloji şoklarını ele alan Reel Konjonktür Teorisi çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmada eşbütünleşik VAR (VECM) yaklaşımı kullanılarak teknoloji şoklarının konjonktürel dalgalanmalarla uyumlu hareket ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen ekonometrik sonuçlar çıktıdaki bir şokun, konjonktürel dalgalanmaların en baskın unsuru olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler: Verimlilik, Verimlilik Şokları, Konjonktürel dalgalanma, Eşbütünleşik VAR.

THE DETERMINATION OF PRODUCTIVITY SHOCKS BY USING VAR APPROACH

ABSTRACT. - This paper examines to provides cyclical behavior of productivity, its determinants and its relationship with economic activity. In order to find out the relationship between productivity and business cycle, it is examined the hypothesis of Real Business Cycle (RBC) that assumes productivity shocks is the only basic source of economic fluctuations. In this paper, the effect of technology shocks on business cycles are examined employing Cointegrated VAR (VECM) methodology. Econometric results supports that a shock to output is the dominant source of business cycle fluctuations.

Keywords: Productivity, Productivity shocks, Business cycles, Cointegrated VAR.

GİRİŞ

1970'li yıllarda yaşanan OPEC petrol krizi sonrasında konjonktürel dalgalanmalar ve nedenleri, günümüzde farklı düşünce ekolleri arasında halen tartışılan önemli konular arasında yer almaktadır. Bu tartışmanın nedenlerinden birisi, özellikle 1970 ve 1980'li yıllarda ortaya çıkan durgunluk ve yüksek enflasyon sorunlarına Keynesyen iktisadın çözüm üretmekte yetersiz kalması gösterilebilir. Bu yıllara kadar Keynesyenler konjonktürel dalgalanmaların nominal şoklara bağlı olarak ortaya çıktığını ve geçici olduğunu savunuyorlardı. Ayrıca makroekonomik değişkenlerin deterministik bir yapıya sahip olduğu görüşü hakimdi. Ancak, 1974 yılında yaşanan OPEC petrol krizini Keynesyen araçların yeterince açıklayamaması, konjonktürel dalgalanmalar ve nedenlerini açıklamaya yönelik yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına neden oldu. Bu dönemde özellikle

[*] Yrd.Doç.Dr. Anadolu Üniversitesi

makroekonomik değişkenlerin konjonktür üzerine etkileri ve bu etkilerden hangisinin daha baskın olduğunu açıklamaya yönelik ampirik çalışmalar önem kazanmaya başladı. Bu konuda yapılan ilk çalışmalardan birisi S.Beveridge ve C.Nelson (1981) tarafından yapılmıştır. Yapılan çalışmada makroekonomik değişkenlerin konjonktür üzerindeki etkilerini ayrıştırmaya çalışmışlardır. Bu çalışmayı izleyen dönemlerde bu ayrıştırma yöntemini kullanarak, ekonomide ortaya çıkan şokların uzun dönem etkilerine kısıtlar uygulayarak hangi etkinin daha baskın olduğunu belirlemeye yönelik çalışmalar ön plana çıkmıştır. Bunlardan bazıları, O.Blanchard ve D.Quah (1989), A.Alexius ve M.Carlsson (2002), R. King, C.I.Plosser, J.H. Stock ve M.W. Watson (KPSW) (1991), J.Gali (1999), N.R.Francis , M.T. Owyang ve A.T. Theodorou (2003) yaptıkları çalışmalardır. Bu makalelerde yapısal VAR modelleri aracılığıyla gözlemlenemeyen yapısal şokların uzun dönem etkilerine kısıtlar uygulayarak teknoloji ya da verimlilik değişiklerinin etkilerini belirlemeye çalışmışlardır.

Bu çalışma teknoloji şoklarının çıktı üzerindeki etkisi R. King, C.I.Plosser, J.H. Stock ve M.W. Watson (1991) tarafından yapılan çalışma temel alınarak belirlenmeye çalışılmıştır. Sözkonusu çalışmada konjonktürel dalgalanmaların kaynakları, ekonomide reel çıktı üzerindeki şokların etkilerine uzun dönem kısıtlar kullanarak yapısal VAR (VECM) yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışmada uyguladıkları tahmin modelinde uzun dönemde reel çıktı üzerinde sadece teknoloji şoklarının bir etkisinin olduğunu, tüketim, yatırım ve çıktı arasında ortak bir eğilim (trend) olduğunu ve aralarında eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, enflasyon düzeyindeki değişmelerin yatırımlardaki değişimi %20 oranında açıkladığını, çıktıdaki değişimin ise % 4 ünü açıkladığı sonucuna ulaşmışlardır. Ekonomide reel çıktıda ortaya çıkan dalgalanmaların büyük bir kısmının (%50 ye yakın) verimlilik şoklarına bağlı olduğunu ortaya koymuşlardır. Son olarak, reel faiz oranlarının kısa dönemde çıktıdaki ve yatırımdaki değişmeleri verimlilik şoklarından daha iyi açıkladığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışmada ise ekonomide reel çıktıyı etkileyen şokların etkisi (teknoloji) uzun dönem kointegrasyon kısıtları konularak eşbütünleşik VAR (VECM) yöntemiyle belirlenmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak konjonktürel dalgalanmaların uzun dönemde çıktıdaki dalgalanmalar tarafından büyük bir oranda açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır.

MODELİN VARSAYIMLARI

R. King, C.I.Plosser, J.H. Stock ve M.W. Watson (KPSW), (1991) modelde kalıcı (permanent) verimlilik şoklarını reel konjonktür teorisi çerçevesinde ele almışlardır. Kullanılan modelde çıktı, tüketim ve yatırımın ortak stokastik eğilime (trend) sahip olduğu varsayılmaktadır. Buna göre, çıktı

ölçeğe göre sabit getiriye sahip olan Cobb-Douglas üretim fonksiyonu ile ifade edilmiştir:

$$Y_t = A_t K_t^{1-\alpha} L_t^{\alpha} \qquad (1)$$

Toplam faktör verimliliğinin (A_t), logaritmik tesadüfi yürüyüşle (random walk) ifade edilebilecek stokastik bir yapıya sahip olduğu varsayılmaktadır.

$$\log(A_t) = \mu_A + \log(A_{t-1}) + \kappa_t \qquad (2)$$

(2) nolu eşitlikte κ_t yenilikleri, diğer bir deyişle teknolojideki rassal şokları göstermektedir. κ_t, ortalaması (0), varyansı (σ^2) olan bir dağılıma sahiptir. (2) nolu eşitlikte μ_A parametresi verimlilikteki ortalama artış oranı, κ_t ise bu ortalamada gerçekleşen artışlardaki sapmalar şeklinde ifade edilmiştir.

Deterministik eğilime (trend) sahip olan Neoklasik modelde kişi başına çıktı, tüketim ve yatırımın durağan durumda (steady-state), μ_A/ϕ oranında artmaktadır. Ortak deterministik eğilim (trend), durağan durumda ortalama tüketim (C_t/Y_t) ve ortalama yatırım (I_t/Y_t) sabit bir oranda artması olarak ifade edilebilir. (2) nolu eşitlikte beklenmeyen teknoloji şoklarını ifade eden κ_t deki değişmeler verimlilik trendini kalıcı bir şekilde etkileyecektir. Yani:

$$E_t \log(A_{t+s}) = E_{t-1}(A_{t+s}) + \kappa_t \qquad (3)$$

olacaktır. (3) nolu eşitlikte olumlu bir verimlilik şoku beklenen uzun dönem büyüme yolunu arttıracaktır. Bu durumda, çıktı, tüketim ve yatırımın logaritmik değerlerinde ortak stokastik trende sahiptir. Yani, bu değişkenler arasında bir kointegrasyon ilişkisi olduğu söylenebilir.

Tahmin edilen modelin diğer bir varsayımı da, ekonomide ortaya çıkan konjonktürel dalgalanmaların verimlilikte ortaya çıkan şoklardan kaynaklandığıdır. Son olarak, modelde, paranın nötr olduğu, yani uzun dönemde reel değişkenler üzerinde etkisi olmadığı varsayılmaktadır

KULLANILAN DEĞİŞKENLER

Bu uygulamada kullanılan verilerin tamamı 1987:Q1-2003:Q3 dönemini kapsayan üç aylık verilerdir. Kullanılan tüm değişkenlere ilişkin veriler Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası ve IMF'nin Uluslararası Finansal

İstatistikler veri tabanından elde edilmiştir. Değişkenler logaritmik değerlerinde elde edilmiştir.

y = Kişi Başına Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

c= Kişi Başına Reel Tüketim

in= Kişi Başına Reel Yatırım

r= Gecelik (Overnight) Faiz Oranı

m= Kişi Başına Reel Para Arzı

p= Enflasyon Oranı (Toptan Eşya Fiyat İndeksi)

TAHMİN YÖNTEMİ

Reel çıktıda ortaya çıkan dalgalanmaların teknolojik değişmeden kaynaklandığı hipotezini test etmek amacıyla VAR metodolojisi kullanılmıştır. p inci dereceden durağan VAR sisteminin genel formu aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$y_t = A_1 y_{t-1} + ... + A_p y_{t-p} + \varepsilon_t \qquad (1)$$

(1) nolu eşitlikte y_t, $I(0)$(durağan) içsel değişkenler vektörü, ε_t ise $E(\varepsilon_t) = 0$, $E(\varepsilon_t \varepsilon_t') = \sum$ olarak belirlenen beyaz gürültü (white noise) sürecidir. Burada $\sum$, *nxn* boyutlarında pozitif tanımlı bir matrisidir[1].

Yukarıdaki (1) nolu eşitlik daha kısa biçimde aşağıdaki şekilde yazılabilir:

$$A(L) y_t = \varepsilon_t \qquad (2)$$

$$A(L) = I_n - A_1 L - ..... - A_p L \qquad (3)$$

denklemde gecikme işlemcisi (L) de polinom şeklinde yazılmıştır. Buna göre durağan olma koşulu şu şekilde ifade edilebilir:

[1] Pozitif tanımlı matris, bütün asal minörlerin sıfırdan büyük olması anlamına gelir. Diğer bir ifadeyle, özdeğerlerinin pozitif olmasıdır.

$$\left|I_n - A_1 z - ..... - A_p z^p\right| \neq 0 \qquad \forall|z| \leq 1 \qquad (4)$$

y_t vektöründe yer alan bazı veya tüm değişkenlerin $I(1)$ olduğu (durağan olmadığı) varsayılsın[2]. Diğer bir ifadeyle, y_t vektöründe yer alan değişkenlerin birinci farklarında durağan olduğu varsayımı yapılmıştır. Ayrıca, $I(1)$ değişkenleri arasında bir kointegrasyon ilişkisi olduğunu varsayalım. Yukarıdaki eşitliklerden gelen tüm bilgiler VAR modeline dahil edilirse, modele kointegrasyon vektörünün ilave edilmesi gerekir. Engle ve Granger (1987) tarafından yapılan belirlemeye göre VAR modelini VECM şeklinde ifade edebiliriz. Bu durumda

$$\Delta y_t = \prod y_{t-1} + \Gamma_1 \Delta y_{t-1} + ... + \Gamma_p \Delta y_{t-p+1} + \varepsilon_t \qquad (5)$$

$$\prod = \sum_{i=1}^{p} A_j - I_n \qquad \Gamma_j = -\sum_{i=j+1}^{p} A_i \qquad (6)$$

Eğer $rank(\prod) \rangle 0$ ($0 \langle r \langle n$) ise, (6) nolu denklemdeki VAR modelinde kointegrasyon ilişkisi olduğu söylenebilir. Eğer $\prod$ indirgenmiş ranka sahipse, $\prod = \alpha\beta'$ şeklinde yazılabilir. Sonuç olarak, $\prod y_{t-1} = \alpha\beta' y_{t-1}$ denklemi durağan hale gelir. Burada β, *rxn* boyutunda kointegrasyon matrisidir ve her satırı y_t nin doğrusal kombinasyonlarını tanımlayan kointegrasyon vektörleridir. Buna göre Δy_t nin hareketli ortalama (MA) gösterimini aşağıdaki şekilde yazılır (Eviews4.0, Users Guide, 1998).

$$\Delta y_t = \varepsilon_t + C_1 \varepsilon_{t-1} + C_2 \varepsilon_{t-1} + ...$$

$$\Delta y_t = C(L)\varepsilon_t \qquad (7)$$

TAHMİN SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRME

$y_t = A_1 y_{t-1} + ... + A_p y_{t-p} + \varepsilon_t$ kısıtsız VAR modeli tahmin etmeden önce, y_t vektöründeki değişkenler arasında muhtemel bir kointegrasyon ilişkisini araştırmak için değişkenlerin durağanlığı test edilmiştir. Bunun için Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) testi kullanılmıştır. Genel olarak durağanlığı test edilecek y_t gibi bir zaman serisinin

$$\Delta y_t = \mu + \gamma y_{t-1} + \varepsilon_t \qquad \gamma = \rho - 1 \qquad (1)$$

şeklinde yazılabilir. Yukarıdaki eşitlikte γ katsayısının anlamlılığı test edilir. Buna göre;

$$H_0 : \gamma = 0 \text{ (Birim kök var, durağan değil)}$$

$$H_1 : \gamma \langle 0 \text{ (Birim kök yok, durağan)}$$

hipotezleri öne sürülür. γ katsayısının istatistiksel olarak anlamsız olması birim kökün varlığını gösterir. Burada dikkat edilmesi gereken husus şudur: γ nun anlamlılığını test ederken, t istatistiğini kullanamayız. ADF testi için Monte Carlo simulasyonları ile oluşturulmuş özel test istatistikleri kullanması gerekir. Buna göre yapılan ADF test sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 1: Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Test Sonuçları

Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Test Sonuçları			
Değişken	**ADF test istatistiği**	**Kritik değerler***	**Gecikme**
Y	-0.9895	-1.95	0
C	-2.3292	-2.9118	8
İn	-1.4153	-2.9118	8
M	-0.7285	-2.9062	1
P	-1.2129	-2.9055	0
R	-4.6072	-2.9055	0

* H_0 (Birim kök vardır) Hipotezini reddetmek için MacKinnon kritik değerleri (%5 anlamlılık düzeyinde)

Tablo 1'deki ADF testi sonuçlarına göre kullanılan serilerden Kişi Başına Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Kişi Başına Reel Tüketim, Kişi Başına Reel Yatırım, Kişi Başına Reel Para Arzı ve Enflasyon Oranı serilerinin durağan olmadığı, Nominal Faiz Oranı serisinin durağan olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, durağan serilerin $I(0)$ sürecine sahip olduğu, durağan olmayan serilerin ise $I(1)$ sürecine sahip olduğu söylenir. Burada belirtilmesi gereken nokta şudur; genellikle Vektör Otoregresyon (VAR) analizlerinde serilerin durağan olması ve tahmin edilmesi gerekir. Ancak Sims (1980a) modelde serilerin farklarının alınarak durağan hale getirilmesinin değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisine dair bilgi kaybına yol açacağını öne

sürmüştür. Ayrıca, Sims (1980b) yaptığı çalışmada faiz oranlarının paranın tahmin etme gücünü ortadan kaldıracağı için aynı modelde kullanılmaması gerektiğini öne sürmüştür. Bu çalışmalara dayanarak faiz oranı değişkeni modelden çıkarılmıştır.

Değişkenleri mevsimlik dalgalanmaların etkisinden arındırmak için 3 tane kukla değişken kullanılmıştır. Kukla değişkenlerin geçerli olup olmadığı LR (Likelihood Ratio) testi ve çok sık kullanılan kriterlerle sınanmıştır. Daha sonra, VAR sisteminin derecesini (gecikme uzunluğunu) belirlemek için AIC, SC ve HQ kriterleri kullanılmıştır.

Tablo 2: Gecikme Uzunluğunun Test Sonuçları

Gecikme Uzunluğunun Test Sonuçları			
Gecikme	AIC	HQ	SC
1	-15.983	-15.508	-14.772*
2	-16.971	-16.009	-14.515
3	-17.261	-15.810	-13.559
4	-18.540	-16.601	-13.592
5	-19.575	-17.148*	-13.381
6	-19.816*	-16.901	-12.377

- Test sonuçları %5 güven aralığında göre elde edilmiştir.

- Akaike (AIC), Hannan-Quinn (HQ), Schwarz (SC) bilgi kriterlerini ifade etmektedir.

Tablo 2'ye göre Schwarz (SC) bilgi kriteri 1 gecikmeyi önermekte, Akaike (AIC) 5 gecikmeyi ve Hannan-Quinn (HQ) kriterleri ise 6 gecikmeyi önermektedir. Ancak, veri sayısı yetersiz olduğu ve buna bağlı olarak serbestlik derecesinden kaybetmemek amacıyla gecikme uzunluğu 4 olarak seçilmiştir.

Yukarıda yapılan belirlemelere göre modeli tahmin ettikten sonra, durağan olmayan zaman serileri arasında istikrarlı bir uzun dönem ilişkisi olup olmadığına yönelik test yapılmıştır. Çünkü, durağan olmayan seriler arasında en az bir adet durağan doğrusal bir bileşim ortaya çıkması durumunda, bu serilerin eşbütünleşme ilişkisi olduğu ya da ortak bir trende sahip olduğu anlamına gelir. Bu amaçla, değişkenler arasında bir ortak trend ya da

eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığına yönelik Johansen Eşbütünleşme (Kointegrasyon) testi yapılmıştır.

Tablo 3: Trace Testi

TRACE TESTİ KOINTEGRASYON RANKI (r)						
R	Sabit (Const.)	Trend	İstatistik Değeri	%95	%97.50	%99
0	m0	0	127.2	94.15	98.33	103.18
1	m0	0	58.06	68.52	71.8	76.07
2	m0	0	35.3	47.21	50.35	54.46
3	m0	0	18.72	29.68	32.56	35.65
4	m0	0	7.03	15.41	17.52	20.04
5	m0	0	2.2	3.76	4.95	6.65

- Test sonuçları %5 güven aralığında göre elde edilmiştir.

Tablo 3, kointegrasyon ilişkisi olup olmadığının sonuçlarını göstermektedir. Yukarıdaki tabloya göre kointegrasyon ilişkisi olup olmadığına karar vermek aşağıdaki hipotezler yapılmıştır:

$H_0 : r = 0$ (Kointegrasyon İlişkisi Yok)

$H_1 : r \rangle 0$ (Kointegrasyon İlişkisi Var)

Yukarıdaki tabloya göre $\lambda_{trace} = 127.2$, kritik değerlerden (%5 güven aralığında) büyük olduğu için, H_0 hipotezi reddedilir. Bu durumda alternatif hipotez kabul edilir. Yukarıdaki tablodan kolaylıkla görüleceği üzere, modelde en çok bir tane kointegrasyon vektörü olduğu test sonuçlarına göre elde edilmiştir. Modeldeki değişkenler arasındaki kointegrasyon ilişkisi aşağıdaki sıraya göre belirlenmiştir.

$$\beta_t = [y \quad c \quad in \quad p \quad m] \qquad (2)$$

Uzun dönemde nominal değişkenlerin reel değişkenleri etkilemediği varsayımı altında kointegrasyon vektörlerine aşağıdaki kısıtlar uygulanmıştır. Bu varsayıma dayanarak modele kointegrasyon vektörlerinden gelen $\beta_{14} = 0$ ve $\beta_{16} = 0$ kısıtlarını koyarsak,

$$\beta_t = [\beta_{11} \quad \beta_{12} \quad \beta_{13} \quad 0 \quad 0] \qquad (3)$$

$$\beta_t = [1.0000 \quad 141.5640 \quad -66.8438 \quad 0 \quad 0] \qquad (4)$$

elde edilir. Son olarak, kısıtlı kointegrasyon vektörleri (1 adet) VECM ile tahmin edilmiştir.

Bu kısıtlar altında, tahmin edilen VECM modelini sonuçları aşağıda verilmiştir. Eşbütünleşik VAR (VECM) tahmin sonucu varyans ayrıştırma (variance decomposition) sonuçları aşağıdaki gibi elde edilmiştir. Değişkenler y, c, in, p ve m şeklinde sıralanmıştır. Bu sıralamanın belirlenmesinde Choleski ayrıştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu ayrıştırmaya bağlı olarak bir standart sapmalık bir şokun çıktı üzerindeki etkileri aşağıda verilmiştir.

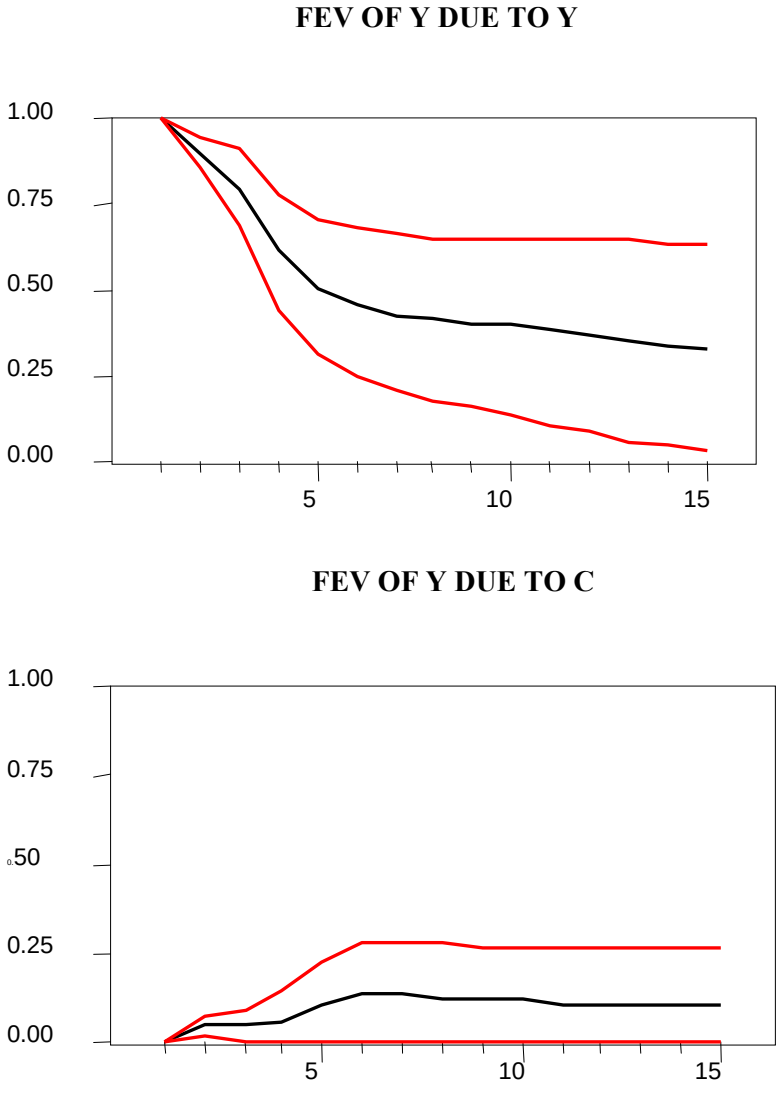
SONUÇ

Dünyada son yıllarda yaşanan durgunluk ve bunalımlar sonucu ortaya çıkan büyüme trendindeki düşüşler, konjonktürel dalgalanmalar ve nedenleri üzerinde yoğun tartışmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Özellikle 1970'lerde gelişmiş ekonomilerde gözlenen verimlilik artışındaki ve ekonomik büyümedeki yavaşlama Keynesyen düşünceye karşı görüşlerin yaygın olarak ele alınması sonucunu doğurmuştur. Son dönemlerde bu tartışmalara ekonomik dalagalanmaların verimlilikte ortaya çıkan tesadüfi dalgalanmalar kaynaklandığını ve ekonomideki dalgalanmaların bunlarla açıklanabileceği görüşünü ortaya atan Reel Konjonktür teorisyenleri bu tartışmalara dahil olmuştur (K. Yıldırım ve D. Karaman, 2003).

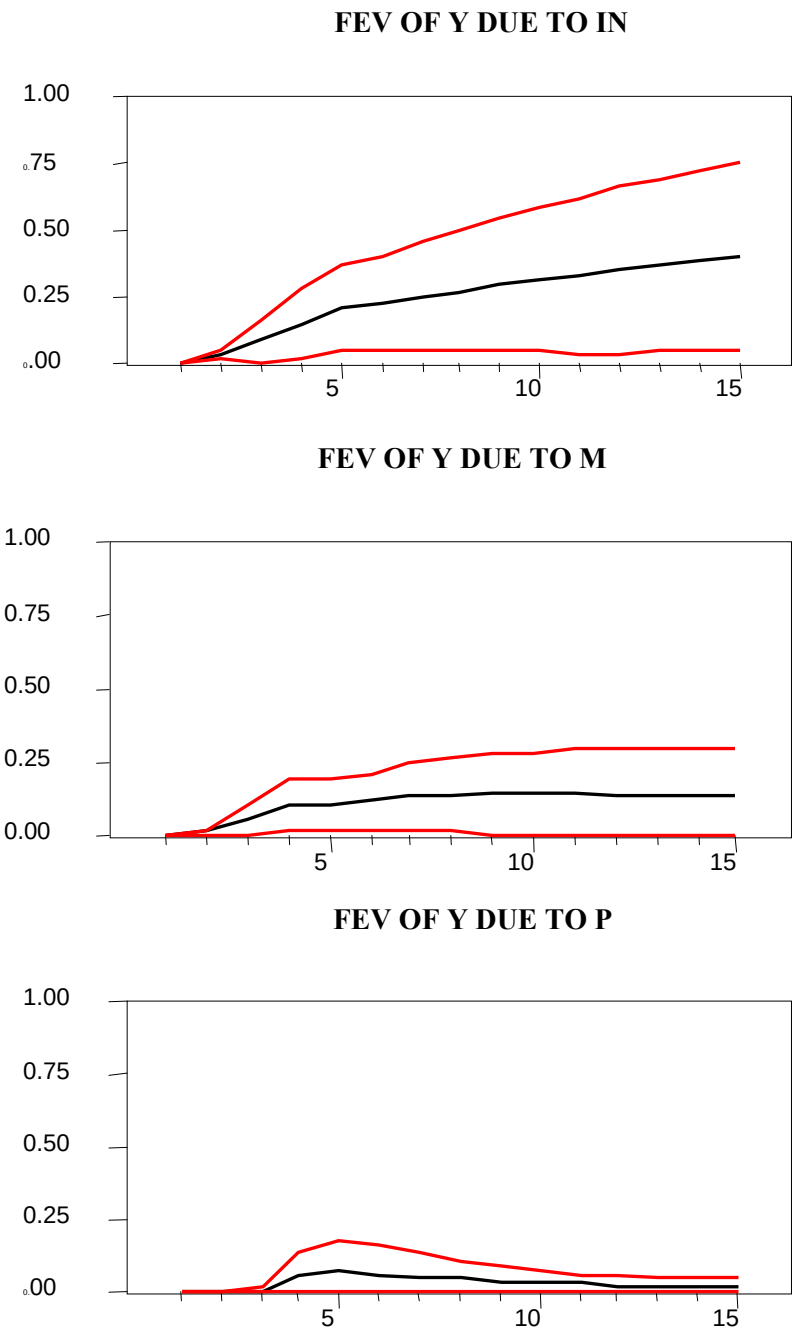
Reel konjoktür teorisyenleri ekonomide ortaya çıkan verimlilik artışını teknolojik değişmeye bağlı olarak açıklamaktadır. Bu görüşlerini Solow tarafından geliştirilen Neoklasik büyüme modelleri çerçevesinde açıklamaya çalışmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'de 1987 ve 2003 dönemini kapsayan yıllar için verimlilik ya da teknoloji şokları Reel Konjonktür yaklaşımı çerçevesinde geçerli olup olmadığı tahmin edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada gayri safi yurtiçi hasıla, tüketim, yatırım, enflasyon ve para arzı serileri kullanılarak öne sürülen bu hipotez eşbütünleşik VAR (VECM) modeli yardımıyla tahmin edilmiştir.

Şekil 1 ve şekil 2'ye bağlı olarak 1987-2003 dönemini kapsayan yıllarda reel gayrisafi milli hasıladaki yüzdesel bir değişim, reel gayrisafi milli hasıladaki değişimleri çok yüksek bir oranda açıklamaktadır. Reel para arzı ve enflasyon oranlarındaki değişme ise reel gayri safi milli hasıladaki

değişimlerin çok az bir kısmını açıkladığı görülmektedir. Kullanılan veriler çerçevesinde üretim düzeyinde ortaya çıkan dalgalanmaların üretim düzeyinde ortaya çıkan şokların diğer değişkenlere nazaran büyük bir oranda kendi şoklarından kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ekte etki-tepki (Impulse) fonksiyonları ve dönemsel (historical) ayrıştırma grafikleri verilmiştir. Zamana göre (historical) ayrıştırma çıktıdaki şokların kendisi tarafıından daha iyi açıklandığı sonucunu desteklemektedir.

Şekil 1: y ve c Değişkeni için Varyans Ayrıştırması

Şekil 2: in,m ve p Değişkenleri için Varyans Ayrıştırması

KAYNAKÇA

Alexius Annika ve Carlsson Mikael (2002), *Measures of Technology and the Business Cycle,* National Bureau of Economic Research, Newyork, Working Paper:5856, Mayıs .

Beveridge Stephen ve Nelson Charles(1981), *A New Approach to Decomposition of Economic Time series into Permanent and Transitory Components with Particular Attention to Measurement of the Business Cycle*, Journal of Monetary Economics, 7, Mart.

Blanchard Oliver Jean ve Quah Danny (1989). *The Dynamic Effects of Aggregate Demand and Supply Disturbances*, American Economic Review,Vol. 79 No.4, Eylül.

Engle Robert F. ve Granger C.W.J. (1987). *Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation, Testing*, Econometrica, Vol. 55.

Francis N. R., Owyang M.T. ve Theodorou A.T. (2003), *The Use of Long-Run Restrictions for the Identification of Technology Shocks*, Federal Reserve Bank of St.Louis Review, Volume 85, Number 6.

Gali Jordi (1999), *Technology, Employment and the Business Cycle: Do Technology Shocks Explain Aggregate Fluctuations?* American Economic Review,Vol. 89 No.1, Mart.

King Robert G., Plosser Charles I., Stock James H. ve Watson Mark W. (1991), *Stochastic Trends and Economic Fluctuations*, American Economic Review,Vol. 81 No.4, Eylül

Sims, Christopher A. (1980a). Macroeconomics and Reality. Econometrica, 48(1).

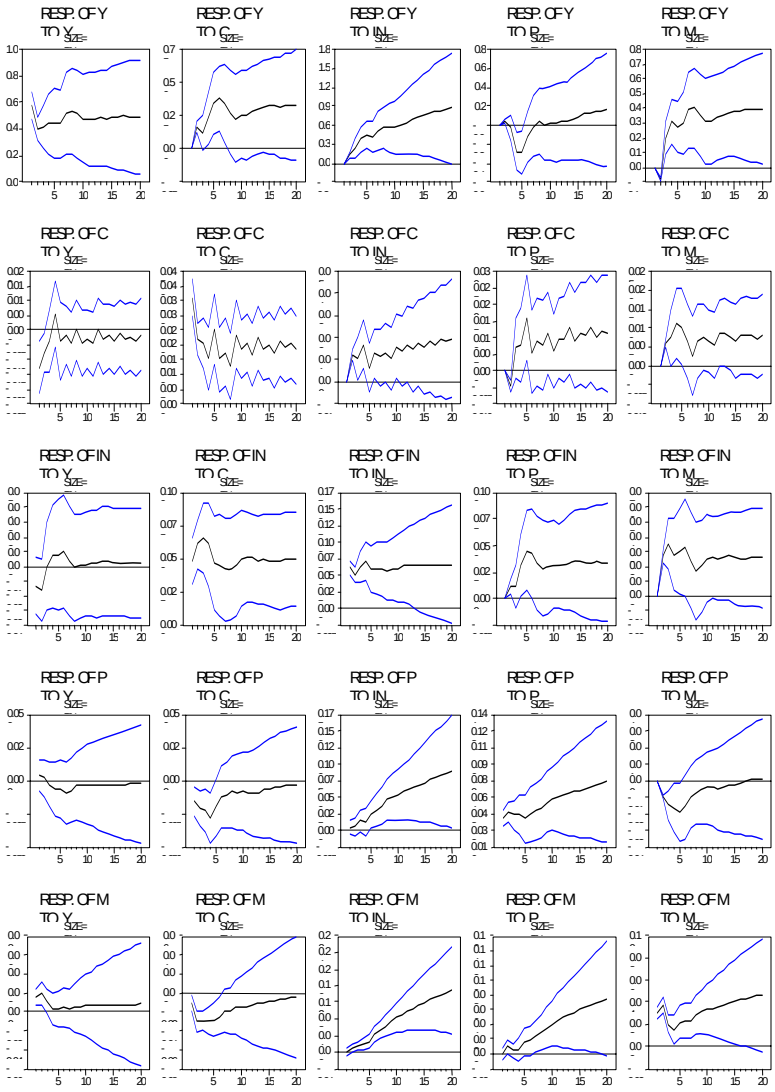
Sims Christopher A. (1980b), *Comparison of Interwar and Postwar Business Cycles: Monetarism Reconsidered*, American Economic Association, Vol. 70 No.2.

Yıldırım Kemal ve Karaman Doğan, *Makroekonomi*, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, Yayın No: 145, Eskişehir.

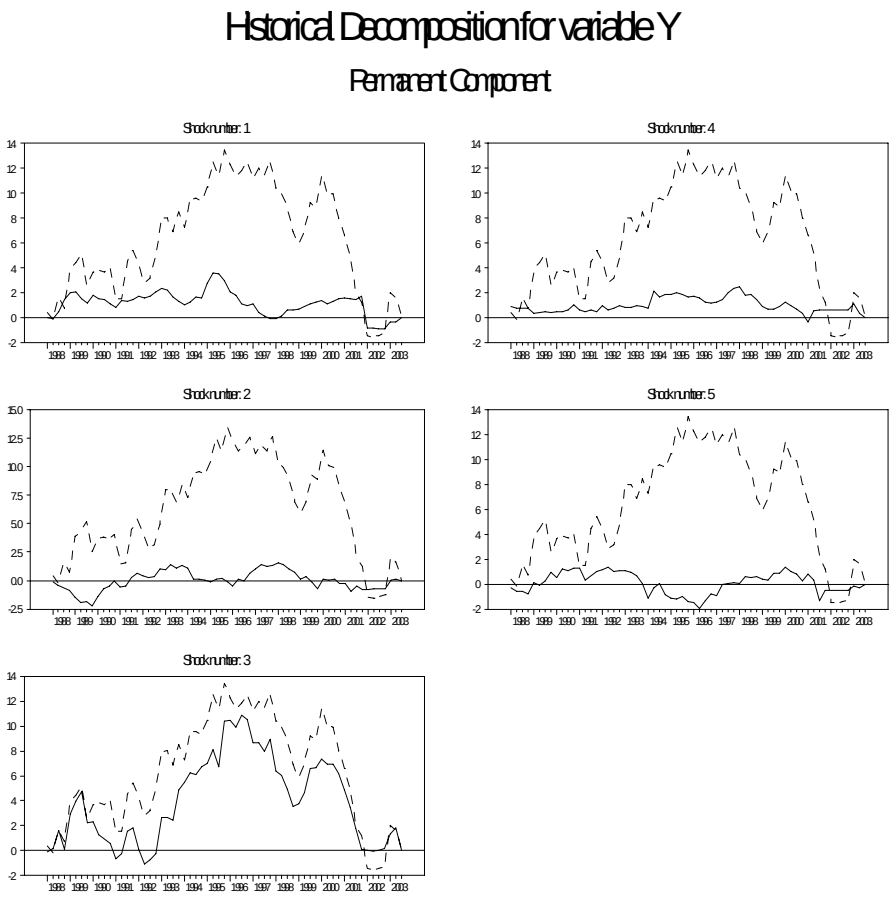
---------- Eviews4.0 Users Guide (1998), Quantitative Micro Software, Second Edition.

EKLER

ETKİ-TEPKİ (IMPULSE RESPONSE) FONKSİYONLARI

Y DEĞİŞKENİ İÇİN ZAMANA GÖRE (HISTORICAL) AYRIŞTIRMA

PSİKO-SOSYAL GELİŞİM SÜRECİ İÇERİSİNDE İNSAN VE SPOR İLİŞKİSİ

Veysel KÜÇÜK [*]
Harun KOÇ [**]

ÖZET.- Günümüzde spor sadece insanların fiziki ve psikolojik açıdan güçlenmesi için sürdürülen bir faaliyetler bütünü olmaktan, daha ileri gitmiştir. Bununla birlikte spor, sorumluluk ve iş birliği eğilimi ile düzen sağlama kabiliyetini ortaya çıkararak kişinin sosyalleşmesine yardımcı olan önemli bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyin sosyal yaşamı içerisinde, psiko-sosyal gelişimini desteleyerek bunu hızlandırmasına yardımcı olan faktörlerin başında spor yer almaktadır. Sporun kişilerin psiko-sosyal gelişiminde önemli bir yeri olduğu, insanların sosyal ve psikolojik bakımdan aktif kılmanın en kolay yolunun spordan geçtiği unutulmamalıdır. Birey sportif etkinliklere katılmakla, manevi yalnızlığın doğuşunu hazırlayan etkileri gidererek, iş hayatında görülen ve daha sonra genelleşerek sosyal hayata yansıyan, amaçsızlık ve monoton çalışma şartlarının doğurduğu kötümser ve bunalımlı tutumların giderilmesini en kolay spor yolu ile ortadan kaldırabilir.

Anahtar Kelimeler: Psiko-sosyal Gelişim, Sosyalleşme, Spor ve Psiko-sosyal Gelişim, Spor ve Sosyalleşme.

RELATİONSHİP BETWEEN HUMAN AND SPORTS IN PSYCHO-SOCİAL DEVELPOMENT PROCESS

ABSTRACT. - Actually, sports has been developped further more than people's being strong physically and psychologically.Also sports helps people to have responsibility and skill tend in co-working and makes the people more social. In person's social life supporting the psycho-social development, sports plays an important role and assists the nation's join togetter.It is not to be forgotten that sports has got an important place in people's psycho-social development and being active as psychologically by means of sports in the easiest way. The person removes his or her reasons of loneliness by joining sports activities and also seen on the business life monotonous and aimless conditions which causes pessimistic depressions by the same easiest way of sports.

Keywords: Psycho-Social Development, Socializing, Sports Psycho-Social Development, Sports And Socializing.

GİRİŞ

Günümüzde insanların fiziksel, duygusal ve toplumsal bakımdan gelişimi grup çalışmasının kolaylaştırılması, karşılıklı dayanışmanın sağlanması ve toplum üyeliğinin kazanılmasının en kolay yollarından biri spor olgusudur. Spor, bir takım fiziksel aktiviteler bütünü olmasının yanı sıra insanlara bir

[*] Yrd.Doç.Dr. / DPÜ Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu
[**] Arş.Grv. / DPÜ Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu

kişisel ve sosyal kimlik hissi ve grup üyeliği duygusu vermesi ile bireyin sosyalleşmesine yardımcı olan bir kavramı ifade eder.

Spor, büyük önem verilen bir çok sosyal değerin oluşmasına ve sürekli hale gelmesine yardımcı olur. Spor bu işlevi bir çok yolla başarabilir. Spor kavramı içerisinde insanların kendilerini ifade edecekleri bir alanın bulunması en azından bu tür etkinliklere destek vererek bir sosyalleşme süreci içerisinde yer almaları psiko-sosyal bakımdan gelişmelerine yardımcı olmaktadır. Sosyalleşme birey ve toplum açısından farklı bir anlam taşır, toplum açsından kültürün kuşaktan kuşağa devrini ve bireyin, örgütlenmiş bir sosyal hayat içerisinde belirlenmiş normlara uymasını sağlar. Bu açıdan sosyalleşme bireyin benlik ve kişiliğini oluşturan temel etkenlerden biridir.

İnsanların başarılı olma ihtiyacı psiko-sosyal gelişim içerisinde kişinin kendine olan güvenini kazanması veya tazelemesi açısından önemlidir. İşte kişinin burada kendini başarılı kılabilmesinin en kolay yollarından biri de spor sayesinde sağlanabilmektedir. Sporun, sadece fiziksel bir takım faaliyetler bütünü olarak düşünülmemesi, bununla birlikte ferdin sosyal, duygusal ve toplumsal bakımdan da gelişmesi için çok önemli bir sosyal olgu olduğu unutulmamalıdır. Nitekim Atatürk'te bunu şu sözlerle ifade etmiştir; "Spor, yalnız beden kabiliyetinin bir üstünlüğü sayılamaz; idrak ve ahlak da bu işe yardım eder. Zeka ve kavrayışı kısa olan kuvvetliler, zeka ve kavrayışı yerinde olan az kuvvetlilerle başa çıkamazlar. Ben sporcunun zeki çevik ve aynı zamanda ahlaklısını severim" (Aracı, 2001). Sporun insanın kişiliği üzerine olan etkileri göz önünde bulundurulduğunda, insanların kişilik gelişimleri açısından sporun ne derece önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu yönü ile spor, bireyin kendi dar dünyasından kurtularak başka ortamlarda, başka kişilerden düşüncelerden insanlarla diyalog içinde bulunmasını, onlardan etkilenmesini ve onları etkilemesini sağlayarak insanların gelişiminde önemli bir yeri vardır.

SOSYALLEŞME VE SPOR İLİŞKİSİ

Sosyal gelişim, kişinin doğumdan yetişkin oluncaya kadar, başka insanlarla olan ilişkilerinin ve onlara karşı geliştirdiği bilgi ve duygular bütünü olarak ifade edilir. Başka bir değişle sosyalleşme, kişinin yetişkin çevresinde geçerli olan norm ve değer yargılarında uygun bir davranış geliştirme sürecidir (Binbaşıoğlu, 1982). Bir başka tamıma göre ise sosyalleşme kişinin grup normlarına uyması ve bunları öğrenmesini sağlayan süreçtir (Aslantürk, 2000).

Sosyalleşme sayesinde insan, toplumun ortaya koyduğu tavır ve hareket modellerini, örnekleri ve düşünme biçimlerini öğrenmektedir. Böylece sosyalleşme, kişinin toplumsal kültürle bütünleşmesini ve içinde yaşadığı toplumla uyum sağlamasını mümkün kılan bir mekanizmadır. Kişinin

toplum içinde diğerleri ile birlikte ortak bir hayat sürdürebilmesi, toplumun örf ve adetlerine, geleneklerine, göreneklerine itaat etmesi, yeme, içme, giyinme, uyuma, oynama, çalışma bakımından asli bir takım teknikleri kabul etmiş bulunması, sosyal hayatın norm ve ayinlerine uyması ve grup içinde kendisine verilecek rolleri gereğince yerine getirebilmesi ile mümkün olabilir (Dönmezer, 1994).

Fert sosyal hayattan haberdar olduğu oranda bir takım sosyal faaliyetlere katılacaktır. Fertler toplumda sosyalleştikleri oranda, mevcut faaliyetlere katılma eğilimleri artmaktadır. Bu noktada spor sosyalleşen ve sosyalleşme eğilimi artan fertlerin uğraşacakları bir konu haline gelmektedir (Erkal ve diğerleri, 1998).

Spor bireyin dinamik sosyal çevrelere katılımı sağlayan bir sosyal etkinlik olması özelliğinden dolayı kişinin sosyalleşmesinde önemli bir role sahiptir. Modern toplumlularda sporun çoğunlukla kollektif bir etkinlik olduğu göz önünde bulundurulduğunda, sportif faaliyetler aracılığı ile, spor ile ilgilenen bireyler değişik insan grupları ile sosyal ilişkiye girmektedir. Spor, bireyin kendi dar dünyasından kurtularak başka ortamlarda, başka kişilerden, inançlardan, düşüncelerden insanlar ile diyalog içinde bulunmasını, onlardan etkilenmesini ve onları etkilemesini sağlamaktadır. Bu yönü ile sporun, yeni dostluklara kurulmasına, pekiştirilmesine ve sosyal kaynaşmaya destek sağladığı söylene bilir. Spor sadece spor yapanlar değil izleyici kitleler arasında da önemli bir sohbet ve muhabbet konusu oluşturmaktadır (Çaha, 2000). Başlangıçta kişisel bir olgu olarak başlayan sportif faaliyetler, daha sonraları toplumsal bir nitelik kazanmasıyla daha geniş kitlelere ulaşmayı başarmıştır (Küçük ve Acet, 2002).

Spor günlük hayatın hemen hemen tüm yönlerine etkileyen çok önemli bir kurumdur. Spor toplumların sosyal hayatında itibarlı bir yere sahiptir. Sporun gücü, onun bir sosyalleştirme aracı olmasıyla ve insanları birleştirici rolünü yerine getirmesi ile ölçülür. Spor, sosyalleşme ve sosyal değişim aracı olarak hizmet veren olağanüstü bir güce sahiptir. Spor, büyük önem verilen bir çok sosyal değerin oluşmasına sürekli hale gelmesine yardımcı olur. Bu değerler çok çalışmayı, fedakarlığı, hakkaniyeti, sadakati, sorumluluğu, güvenilirliği hoşgörüyü ve kendine disiplin altına almayı kapsamaktadır. Spor, bireylerin ve toplumun istikrarına gerekli değer kurum ve davranışların oluşumuna katkı sağlar. Sosyalleşme sürecinin önemli bir sonucu rol öğrenmektir. İnsanlar onlara uygun olan sosyal rolleri öğrenirler, hemen tüm insanlar çocukken oyun, spor ve diğer aktiviteler ile sosyalleşirler. Bu faaliyetler iyi yurttaş, iyi arkadaş, sorumluluk sahibi komşu, iyi öğrenci, birlikte çalışma, liderlik vb. rolleri öğrenmede önemli hazırlayıcılık görevi yaparlar.

Spor bu işlevi bir çok yol ile başarabilir. Sporun popülerliği sosyal sınıf ırk, cinsiyet ve yaş ayrımı gözetmeyen bir olgu olması sosyal rollerini daha kolay yerine getirmesini sağlamaktadır. İnanılmaz çekiciliği ve görüntüsü ile spor ayrıca gerilim ve çatışmanın sınırını aşarak insanlar ve toplumlar arasında iletişimin kurulmasını sağlar. Spor bireyleri bir ailenin, komşuluğun, şehrin veya milletin takım üyeleri haline getirecek güce sahiptir. Bazı araştırmacılar sporun çoğu kez karşı koyma ve sosyal değişim için bir katalizör işlevi gördüğünü iddia etmişlerdir.

Günümüz toplumların spor yapmaya ve izlemeye duyulan ilginin artması çağdaş sosyal hayatın ayırt edici özelliklerindedir. Dil, din, ırk ve cinsiyet ayrımı olmadan tribünler ve televizyonların başında dünyanın her tarafından milyonlarca insanı aynı anda toplayabilen başka bir olay yoktur (Yetim, 2000).

Her türlü spor etkinliği sosyal bir deneyimdir ve çoğu zaman duyguları içerir sportif etkinliklere katılan birey oyun ve hareketler aracılığı ile duygularını ifade etme imkanı bulur. Saldırganlık, öfke, utangaçlık vb. duygularında boşalım sağlar ve bunları kontrol etmesini öğrenir. Baskı altındaki enerjiden kurtulmanın yolu oyun yada spor etkinliklerine katılmaktır. Beden eğitimi ve spor etkinliklerine katılmak bireyin fiziksel olduğu kadar benlik gelişimine de katkıda bulunur. Benlik genelde bireyin ne olduğu ne olmak istediği ve çevresini nasıl tanıdığı konularındaki bilinçliliği olarak ifade edilir. Birey bu bilince kendini başkaları ile karşılaştırarak uğraşır. Çocuk diğer çocuklar ile oynamaya başladığında kendisinin güçlü ve zayıf yönlerini anlamaya başlar. Oyunlar sırasında kendisi ile başkalarını karşılaştırır. Yeterlilik ve yetersizliklerini fark eder (Aracı, 2001). Böylelikle sportif ortam sayesinde çocuğun sosyalleşmesi de daha hızlı ve olumlu gerçekleşir.

SPORUN KİŞİLİK ÜZERİNE ETKİLERİ

Kişilik, bir fertte yapıların, davranış tarzlarının, alakaların, ruhi davranışların, kabiliyetlerin ve istidatların karakteristik bir bütünleşmesidir (Öztabağ, 1974). Adasal ise kişiliği "bireyin kendisine özgü olan, tek tek vasıfları, toplayan ruhsal bir bütün" olarak tanımlamıştır (Başer, 1998). Kişiliği kısaca tanımladıktan sonra sporun kişilik üzerindeki etkilerine kısaca değinecek olursak;

Spor yapmak yalnızca bir bedensel uğraş olmayıp aynı zamanda sosyalleşme ve topluma uyma sürecidir. Spor bir kurallar dizisi ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca taşıdığı özelliklere göre takıma uyma özelliklerini gerektirir. Gerek antrenman gerekse yarışma olsun başarıya ulaşmak bu günlük yaşantıda pek bulunmayan kuralara uymak ile mümkündür. Bu ise yeni bir durum süreci demektir. Uyum süreçlerine başarı ile tamamlayan genç sporcu artık yeni bazı özelliklere sahiptir. Daha doğrusu mevcut bazı nitelikleri geliştirmiştir.

Sporda başarılı olabilmek için bazı bedensel ve ruhsal niteliklere sahip olmak gerekir bu nitelikler şöyle sıralanabilirler.

- Gelişmiş bir kas ve iskelet yapısı
- Bu hareketleri uzun süre yapabilmek için yüksek kondisyon,
- Çeşitli, ruhsal, fiziksel ve bedensel engellemelere rağmen başarabilmek ve başarısızlık halinde uğraştan kopmamak için gerekli kişilik özelliklerine sahip olmak,
- Antrenman için yeterli motivasyon.

Spora başlamak için bu nitelikler gereklidir ancak unutmamak gerekir ki spor yapmayı sürdürdükçe bu nitelikler gelişir. Bu gelişme belli kurallara göre olur. Kuralların temelinde sportif etkinliğin kişilik üzerinde ektileri bulunmaktadır. Çeşitli bilim adamları, düşünürler, spor ahlakçıları, sportif etkinliğin kişilik üzerine etkilerine şöyle genelleştirmektedirler.

1. Spor karakteri şekillendirir.
2. Takım sporları işbirliği yapmayı öğretir.
3. Bireysel sporlar kişisel disiplini geliştirir.
4. Spor erkekçe mücadeleyi öğretir.
5. Beden eğitimindeki serbestlik ve zorunlu olmayış öğrenci-öğretici ilişkilerini geliştirerek, sporcunun sosyalleşme sürecini kolaylaştırır.
6. Tehlikeli idmanlar cesareti artırır.
7. Bazı spor dalları yüksek iletişim değerlerine sahiptir. Özellikle bedensel temasın olduğu spor dallarında bu daha belirgindir.
8. Spor saldırganlık dürtülerine doğal yol ile sosyal kurallara uygun olarak boşaltmayı öğretir.

Ancak son yıllarda, bütün dünya'da özellikle politikacı ve iş adamlarının sporu bir propaganda ve gelir kaynağı kabul ettikleri ve bu yüzden amacında saptırdıkları gözlenmektedir. Bu sapma sonucu, sporcular yalnızca en yüksek performansa yani şampiyonluğa koşullandırılmakta ve yarışmalar nitelik değiştirmektedir. Spor tıbbı ve spor teknolojisindeki yeni gelişmeler, antrenman yöntemlerini ve spor araçlarını etkilemekte bu ise inanılmaz performanslar sağlamaktadır. Bütün bunların doğal sonucu ise aşırı bedensel ve ruhsal zorlanmadır. Aşırı zorlanmalar sakatlanmalardan başlayıp, intihara

kadar varabilen ruhsal bozukluklara yol açıyor bedensel ve ruhsal bakımdan sağlıklı bir gençlik ve ulus kazanmakta en doğal ve etkili bir yol olan spor amacından uzaklaşmakta, zararlı olmaya başlamaktadır. Yüksek performans ve her ne pahasına olursa olsun kazanmaya koşullanan gencin, sosyalleşme süreci bozulduğundan, sosyal uyumun da güçleşiyor. İdeal ile gerçek arasındaki çelişkinin büyümesi toplumun ve gencin ruh sağlığını tehdit ediyor (Başer, 1998).

Son zamanlarda, sporcuların kişiliklerinin araştırıldığı çalışmalar da üzerinde hassasiyetle durulan bir nokta da bir spor faaliyeti sonucunda "benlik tasavvurunun" ne gibi bir değişikliğe uğrayacağı konusuyla ilgilidir (Küçük, 1990).

Bu bağlamda spor yapanlar ile spor yapmayaların kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi ele alan bir araştırmada, O.Neumann, genç performans sporcuları ile sporcu olmayanları karşılaştırdığında spor yapanların yapmayanlara göre daha çalışkan, daha canlı, ilişki kurmaya sürekli hazır, sebatlı, zor koşullarda ortama uymalarının daha iyi olduğunu belirlemiştir. Tiryaki ve Ark. (1991) tarafından yapılan bir araştırmada da spor yapanların yapmayanlara göre daha dışa dönük ve duygusal olarak dengeli oldukları belirlenmiştir Tiryaki(2000). Netice itibari ile ister amatörce, isterse maksimal performansa yönelik profesyonelce yapılan sportif faaliyetler, kişiyi çeşitli açılardan kontrol altına alan eksiklerini geliştiren ve tamamlayan, fazlalıklarını da olumlu bir şekilde harcamasına ortam oluşturacak, kişiliğin gelişmesine önemli katkılar sağlayan bir araçtır.

PSİKO-SOSYAL GELİŞİM VE SPOR

Sosyal gelişme, kişinin sosyal uyarıcıya, özellikle grup yaşamının baskı ve zorluklarına karşı, duyarlılık geliştirmesi, grubunda yada kültüründen, başkaları ile geçinmesi onlar gibi davranmasıdır. İnsan belli bir zamanda beli bir sosyal ve kültürel ortamda doğar ve sosyalleşme süreci içerisinde çevresine ve topluma uyum çabası gösterir. Bu çaba önce aile sonra okul daha sonra meslek ortamı içinde devam eder.

Gelişme, büyümeden farklı olarak bünyece ve nitelikçe değişmeleri içerir. İnsan gelişiminde olgunlaşma ve öğrenme içice oluşur. Gelişim bireyler arasında tempo farkı gösteren çeşitli yönlerden dayanışma halinde oluşan karmaşık bir süreçtir. Bu süreci iç ve dış faktörler etkiler. Sosyal gelişim bireyin davranışlarına bakarak değerlendirilebilir. Gelişim söz konusu olduğuna göre belli bir ilerleme görülmesi gerekir. Bu ilerlemede değişmeler süreç içerisinde kolaydan zora, basitten karmaşığa gider.

Sosyal gelişme genellikle safhalar, sıralar serisi olarak, olgunlaşma ve tecrübenin birleşmesine bağlı olan bir hareket olarak tanımlanır. en çok

kabul edilen ve belgelenmiş sosyal gelişme teorileri aşağıdaki şekilde gösterilir.

1. Gelişme aşamasındaki her safha özel mücadele yada gelişmeye bağıl görevler içerir.

2. Genç bir kişi diğer bir safhadaki görevlerine geçmeden önce ilk safhadaki gelişim ile ilgili görevlerine tamamlamalıdır, diğer bir değişle ilk etapta var olduğuna inanılan öğrenme, bir diğer aşamadaki öğrenme için ilk şarttır.

3. Tecrübeler gencin yaşına ve gelişmesine bağlı olarak bütün gelişmeye katkıda bulunur.

4. Sosyal gelişme gençlerin olgunlaşma kapasitelerinin üstünde tecrübelerle karşılaşınca bozulur veya tecrübelerin tekrarı bir sonraki gelişme safhasının oluşumuna izin vermez.

5. Toplumsal gelişme sürecinde her başarılı aşamanın başında, gençler özellikle isteklidirler ve önceki safhalar da bitirilmeden bırakılan gelişim ile ilgili görevleri telafi edebilirler, diğer bir deyişle, gelişmeyi yakalamak mümkündür.

Doğumdan itibaren gelişim ile ilgili en önemli deneyimler fiziksel kontrolün sağlanmasıdır. Nesnelerin tutma-atma, emekleme, yürüme, koşma, zıplama, atlama vb. okul dönemi başladığında akranlarıyla ilişkiler ve otorite ile başa çıkma-duygusal deneyimler yaşanır. On yaşında itibaren yakın arkadaşlıklar ve paylaşma önem kazanır. Bu anlamda zihinsel hareketler, oyun ve spor çalışmaları insanların hayatındaki gelişme sürecinde önemli rol oynar. Zaten çocuklar hareketleri öğrenmek için çok isteklidirler ve bunları denedikçe sevinç duyarlar. Fiziksel kontrollerini sağladıkça da kendilerini başarılı bularak güven duyarlar. Oynamak ve becerilerini geliştirmek için dışarıdan sebeplere ihtiyaçları yoktur. Çünkü bunun için gereken motivasyon çocukta vardır. Bu yüzden çocuklara spor programları düzenlenirken fiziksel becerilerini öğrenebilecekleri uygun ortamlar yaratılmalı, kesinlikle üst düzeyde sportif performans için zorlanmamalıdır. Amaç başarısız duygusunu yaratmak değil başarı duygusu yaşatmak olmalıdır. Aksi takdirde sosyal gelişmeleri gecikebilir (Öztürk, 1998).

Spor ve sosyalleşme ilişkisinin temelinde her yaştan ve gruptan insanın spora nasıl yönlendirildiği ve buradan edinilen tecrübelerin onun yaşamını nasıl etkilediği soruları yatar. Bu sorular, sporda toplumsallaşmanın iki aşamada gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Ön sosyalleşme denen birinci aşama, kişinin bir sosyal davranış alanı olan sporla ilişkiye geçmesi sürecidir.

Sporda sosyalleşmenin ikinci aşamasının konusu, sporda edinilen tecrübelerin kişinin yaşamını nasıl etkilediği sorusu oluşturur. Sporda gerçekleşen bir sosyalleşme yaşamın diğer alanlarında da etkili olabilir mi? Yada burada edinilen davranış özellikleri günlük yaşama taşınabilir mi? Uzun müddet bu transferin mümkün olduğu varsayılmış ve bu konuda yorumlar doğruluğu iyice sorgulanmadan bilimsel bir gerçek gibi benimsenmiştir (İkizler, 2000).

Organize edilmiş oyunlar, özellikle çok değerlidir, çünkü çocuklara otoriteye karşı reaksiyon göstermeyi ve otoriteyle anlaşmayı öğrenmek için ve aynı zamanda yaşıtları ile anlaşmayı göstermek için koşullar sağlar. Bu yol ile çocuk ve gençler kendisi ve başkaları arasındaki farkları görür, kendisinden daha iyi birilerinin bulunmasının kendi değerini ve başarısını azaltmayacağını öğrenir. Spor programları belirli kişiler tarafından organize edip uygulanır. İşte çocuğun spor programlarından sağlayacağı yararda bu kişilerin bilgilerine bağlıdır. 1950 ve 1980 yılları arasında A.B.D. çocuk ve gençlerin spora katılımlarının sosyal gelişmelerine etkisi ile ilgili bir çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar özellikle rekabete dayalı yoğun antrenman ve yarışmaların sosyal gelişme üzerinde olumsuz etkiler yapabileceğini ortaya koymuştur. Bu nedenle on iki yaşın altındaki çocuklar için düzenlenen spor programlarını amacı fiziksel harekete katılım ve sosyal ilişkiler geliştirme olmalıdır. Çünkü genellikle 12 yaşın altındaki çocuklar rekabetin ne demek olduğunu anlamak ve rekabete dayalı stratejileri kavramak için sosyal yeteneklere sahip değillerdir. Öğretmenler, antrenörler ve anne babalar çocukların spora katılımında bu gerçeklere uygun yaklaşımlar sergilemelidirler.

Çocukların spor programlarında ne aradıklarını bilme çok önemlidir. Çünkü çocuklar aradıklarını bulamadıklarında, onların motivasyonu gittikçe azalacaktır ve yetenek gelişmesi zarar görecektir. Çocukların spor deneyimlerinde ne aradıklarını keşfetmenin bir yolu çocukların kendilerine sormaktır; diğer yolu ise çocukların kendi boş zaman faaliyetlerini nasıl düzenlediklerini izlemektir. Yapılan araştırmalar çocukların spor yaptıklarında ilgilendikleri dört şey olduğunu ortaya çıkarmıştır.

1. Hareket
2. Harekete kişisel katılım
3. Kendi becerilerine uyan mücadele ve sonuçlar
4. Arkadaşlıkların pekiştirilmesi için fırsatlar

Sonuç olarak sporun çocukların beklentilerine yanıt verecek, rekabete dayanmayan ve neşeli programlar aracılığı ile gerçekleştirildiğinde sosyal

gelişmeye olumlu etkileri bulunmaktadır. Çağdaş eğitimin bir parçası olarak spor programlarına gereken önem verilmeli ve yaygın şekilde uygulanabilmesi için gerekli olanaklar her çocuk için yaratılmalıdır (Öztürk, 1998).

Aynı zamanda, sportif faaliyetler toplumda manevi bakımdan yalnızlığı da önlemektedir. Fert sportif etkinliklere katılmakla manevi yalnızlığın doğuşunu hazırlayan etkileri de giderilebilir iş hayatında görülen ve daha sonra genelleşerek sosyal hayata yansıyan amaçsızlık ve monoton çalışma şartlarını doğurduğu kötümser ve bunalımlı tutumların giderilmesinde spor diğer boş zaman faaliyetlerine ihtiyaç vardır. İnsan ilişkilerinin geliştirilmesinde spor hem ferdi, hem sosyal açıdan etkili olmaktadır. Spor sadece ferdin fiziki ve psikolojik güçlenmesi için sürdürülen eğitici bir faaliyet değildir. Bunun yanı sıra sorumluluk ve iş birliği eğilimi ile düzen sağlama kabiliyetini ortaya çıkarak ferdin sosyalleşmesine de katkıda bulunmaktadır. Ayrıca spor insan ve toplum ilişkilerini geliştirdiği gibi toplumun yücelmesinde de önemli bir araç olarakta değerlendirilmektedir (Ünlü, 1995).

SONUÇ

Spor, toplum hayatında çok değişik yollardan giderek, bireyleri doğrudan yada dolaylı olarak kendisine bağımlı kılmış ve her zaman insanların ilgisini canlı tutmayı başarmış bir sosyal olgudur. İnsanların vazgeçilmez zevklerini, ihtiyaçlarını karşılayarak kendisine bağlayan spor, günümüz dünyasında büyük bir sosyal kurum olduğunu kabul ettirerek toplumu çok yakından ilgilendiren belli davranışlar düşünceler, inançlar ve simgeler geliştirmiştir. Modern dünyada hızla gelişen teknoloji, insan gücüne duyulan gereksinmeyi giderek azaltmış ve bunun sonucu olarak insanın doğal yapısına uymayan bir yaşam biçimi ile birlikte iş ve sosyal çevreden gelen baskılar, stresler insanları psikolojik bakımdan bir sıkıntıya sokmaktadır. İşte bu aşamada sporun rahatlatıcı ve monotonluktan kurtarıcı fonksiyonunun devreye girmesi ile insanların psiko-sosyal gelişimlerine katkıda bulunacaktır.

Sporun bu işlevlerinin yanı sıra insanların kişiliklerinin olumlu yönde şekillendiren bir kavram olması sporun, gerek gençlerin gerekse çocukların yetiştirilmesinde ve geliştirilmesinde ne derece önemli olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda çocukların ve gençlerin kişiliklerinin geliştirilmesinde sporun eğitici fonksiyonu kullanılarak duygusal ve sosyal yönden daha sağlıklı bir toplum yaratmanın daha kolay olacaktır.

Günümüzde çocuklara yönelik sportif etkinliklerin artması bu alanda yapılan çalışmaların fazlalaşması insanların psiko-sosyal gelişiminde sporun ne kadar önemli bir yere sahip olduğun bir göstergesidir. Çocukların gerek psikolojik gerekse sosyal bakımdan gelişmelerinde oyunla birlikte sporun

önemli bir yeri vardır. Çünkü çocuk bu faaliyetlere katılırken aynı zamanda grup içerisinde hareket etmeyi, kazanmayı veya kaybetmeyi, kurallara uymayı öğrenmektedir. Bunlardan en önemlisi kendine güven duygusunu kazanmakta ve o toplumun bir ferdi olduğunu anlamaktadır. Bu bakımdan çocukların yetiştirilmesinde hazırlanan sportif programlar onların gelişim özelliklerine uygun bir şekilde hazırlanarak, sosyal bakımdan yetişmelerine yardımcı olmalıdır. Sağlıklı bir toplum oluşturmanın ön şartı çocukların ve gençlerin eğitiminden geçtiği unutulmamalıdır.

Sporun kişilerin psiko-sosyal gelişiminde önemli bir yeri olduğu insanların sosyal ve psikolojik bakımdan aktif kılmanın en kolay yolunun spordan geçtiği unutulmamalıdır. Çünkü insanlar spor sayesinde bir çok farklı ortamda, farklı düşünceden ve farklı kültürden insanlarla bir araya gelerek etkileşimde bulunabilmektedir. Bu bakımdan gerek insanların sosyalleşmesinde gerekse kendini ifade edebilmesinde kullanabilecekleri en kolay yollardan biriside spordur.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Aracı, H. (1999) *Okullarda Beden Eğitimi.* Ankara:Bağırgan Yayınevi.

Aslantürk, Z. ve Amman, T. (2000). *Sosyoloji.* İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Başer, E. (1998). *Uygulamalı Spor Psikoloji.* Ankara: Sporsal Kuram Dizisi, Bağırgan Yayınevi.

Binbaşıoğlu, C. (1982). *Eğitim Psikolojisi,* Ankara: Binbaşıoğlu Yayınevi

Çaha, Ö. 1999. *Spora Yaslanarak Bir Nefes Alma.* Ankara: Beta.

Dönmezer, S. (1994). *Toplumbilim.* İstanbul.

Erkal, M. (1984). *Sosyal Meselelerimiz ve Sosyal Değişme.* Ankara.

Erkal, M. (1986). *Sosyolojik Açıdan Spor.* Ankara.

Erkal, M. Güven, Ö. Ayan D. (1998). *Sosyolojik Açıdan Spor.* İstanbul: Der Yayınları.

İkizler C. (2000). *Sporda Sosyal Bilimler.* İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Özbaydar, S. (1973). *İnsan Davranışlarının Sınırları ve Spor Psikolojisi.* Ankara: T.E.E. Teknik Kitap Yayınları, No:4.

Öztürk, F. (1998). *Toplumsal Boyutları İle Spor.* Ankara: Bağırgan Yayınevi.

Tiryaki, Ş. (2000). *Spor Psikolojisi,* Ankara: Eylül Kitap ve Yayınevi.

Yetim, A. (2000).*Sosyoloji ve Spor.* Ankara: Topkar Matbaacılık.

Tezler

Küçük, V. (1990). *Amatör ve Profesyonel Sporcuların Bazı Kişilik Özellikleri.* İstanbul: M.Ü. Sağlık Bilimleri Enst.,Yüksek Lisans Tezi.

Ünlü, N. K. (1995). *Başarı Sporunda Ödüllendirme.* İstanbul: M.Ü. Sağlık Bilimleri Enst., Doktora Tezi.

Makaleler

Küçük V. ve Acet, M. (2002). *"Bir Kişilik Özelliği Olarak Suçluluk ve Sporla İlişkisi",* DPÜ, Sosyal Bilimler Dergisi, 7: 369-375.

GERMİYAN BEYLİĞİ DÖNEMİNDE KÜTAHYA'DA MEVLEVÎLİK

İsmail ÇİFTCİOĞLU*

ÖZET. - Anadolu'da, XIII. Yüzyılda yayılmaya başlayan tasavvufî faaliyetler, XIV. Yüzyıl başlarında, Beyliklerin bağımsızlıklarını elde etmeleri ile daha geniş çevrelere ulaşmıştır. Bu fikrî akımların içinde hitap ettiği kitlelerin fazlalığı bakımından, bilhassa Bektaşîlik ve Mevlevîlik önde gelmekte idi. Germiyan Beyliği Dönemi'nde Kütahya'da Mevlevîliğin yayılışında, öncelikle Mevlânâ oğullarının faaliyetlerinin etkili olduğu görülmektedir. Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled ile torunu Ulu Ârif Çelebi'nin Kütahya'ya yaptıkları ziyaretler, Mevlevîliğin yörede tanınmasında önemli rol oynarken, yine Mevlânâ ailesinden olan Celâleddin Ergun Çelebi'nin şehir merkezinde kurmuş olduğu Mevlevîhâne de, bu tasavvufî akımın daha da kuvvetlenmesine zemin hazırlamıştır. Mevlevîliğin Germiyan sarayında kabul görmesi, I. Yakub Bey dönemine rastlamaktadır. Kendisi bir Mevlevî olan Yakub Bey, Ulu Ârif Çelebi nâmına Karahisar (Afyon) Mevlevîhânesi'ne zengin vakıflar tahsis etmiştir. Yakub Bey'in oğlu Musa Bey de, Eğirdir'deki Mevlevîhâne için bir kısım emlâkını bağışlamıştır. Kütahya'da Germiyan Beyliği Dönemi'nde gelişen Mevlevîlik kültürü, Osmanlılar zamanında da yaşatılmış, şehirdeki Mevlevî dergâhı hem mimarî açıdan korunmuş, hem de zengin vakıflarla desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mevlevîlik, Germiyan Beyliği, Ergun Çelebi, I. Yakub Bey, Sultan Veled, Ulu Ârif Çelebi.

ABSTACT. - The sufistic activities that started to spread in the 13th century in Anatolia became more widespread with the principalities becoming independent. Among these ideal trends, especially Bektaşîlik and Mevlevîlik were led when the number of the people they address is taken into account. In the spread of Mevlevîlik during the reign of Germiyan Principality in Kütahya, the activities of the sons Mevlânâ had been influential. The visits of Mevlânâ's son Sultan Veled and his grandson Ulu Ârif Çelebi to Kütahya played an important role in Mevlevîlik's becoming known in the region and the Mevlevîhâne founded in the city center by Celâleddin Ergun Çelebi from Mevlânâ family caused this sufistic trend to become stronger. Mevlevîlik was adopted in Germiyan palaces during the reign of I. Yakub Bey who himself was a Mevlevî alloted prosperious foundations to Karahisar (Afyon) Mevlevîhâne on behalf of Ulu Ârif Çelebi. Yakub Bey's son Musa Bey, donated some of his estate to Mevlevîhâne of Eğirdir. Mevlevîlik which developed during the reign of Germiyan Principality in Kütahya, continued during the Ottomans reign and both the architectural style of Mevlevîhâne was protected and the Mevlevîhâne was supported by prosperious foundations.

Key Words: Mevlevîlik, Germiyan Principality, Ergun Çelebi, I. Yakub Bey, Sultan Veled, Ulu Ârif Çelebi.

* Yard.Doç.Dr. D.P.Ü. Eğitim Fakültesi

GİRİŞ

A. Germiyan Beyliği'nin Kısa Tarihçesi

Germiyan Aşireti Türkiye Selçuklu Devleti'nin hizmetinde olarak ilk defa, XIII. yüzyılın ilk yarısında, Malatya dolaylarında görülmektedir. Germiyan Aşireti'nin başında bu sırada, Alişiroğlu Muzaffereddin olup, bu şahıs Selçuklu Hükûmeti tarafından Baba İshak İsyanını bastırmakla görevlendirilmiş, ancak bunda başarılı olamamıştır. Daha sonraları aynı aileden olan ve II. İzzeddin Keykavus taraftarı olmakla itham edilen Kerimüddin Alişir ise, Moğollar tarafından 1264 tarihinde öldürülmüştür (İbn Bibi, 1996). Aşiretin hangi tarihte Kütahya havalisine geldiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1276 yılından evvel Kütahya ve Denizli bölgesine yerleştikleri anlaşılmaktadır (Uzunçarşılı, 1988). Denizli yöresi Selçuklu veziri Sahib Ata tarafından Germiyanlılar'ın ellerinden alınmaya teşebbüs edildi ise de, Germiyanlılar, buna fırsat vermemişlerdir. Aşiretin reisi bu tarihlerde Hüsameddin b. Alişir idi.

Germiyan Beyliği'nin kurucusu olan I. Yakub Bey, Selçuklular'ın hizmetinde bulunan nüfuzlu emîrlerden olup, Ankara ve dolayları onun sorumluluğunda idi (Uzunçarşılı, 1988). Yakub Bey, 1302 yılında tahta geçen Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Mesud'u tanımayıp, İlhanlıların hâkimiyetini benimsemiştir. Onun döneminde Germiyan Beyliği, Karamanoğuları'ndan sonra Anadolu'nun en kuvvetli beyliğiydi.

Yakub Bey'in hükümdarlığı zamanında, Bizans'la Germiyanlılar arasında karşılıklı savaşlar gerçekleşmiş ve bu mücadeleler sonunda, adı geçen Beylik, Ayasluk (Selçuk) ve Tire'ye hakim olmuş, Tripolis ve Angir (Kiliseköy) ele geçirilerek, Philadelphia (Alaşehir) vergiye bağlanmıştır.

I. Yakub Bey 1314 yılında İlhanlılar'ın Anadolu Beylerbeyi Emir Çoban'a itaat eden beyler arasında bulunduğu görülmektedir (Aksarayî, 1943). Ne zaman vefat ettiği kesin olarak bilinmeyen Yakub Bey'in, 1340'larda Mısır Memlûklular'ı ile mektuplaşması, Onun bu tarihlerde hayatta olduğunu göstermektedir (Varlık, 1974). Evliya Çelebi (1971), Yakub Bey'in Kütahya'da Hıdırlık Tepesi'nde medfun bulunduğunu kaydetmektedir**.**

Yakub Bey'in vefatından sonra, oğlu Mehmed Bey başa geçmiştir. Mehmed Bey dönemi hakkında kaynaklarda tafsilatlı bilgi bulunmamaktadır. Lâkabının Çağşadan olduğu bilinen (Uzunçarşılı, 1988) Mehmed Bey döneminde, Beyliğin, babası Yakub Bey zamanındaki kudrette olmadığı, bununla birlikte Bizans'tan Kula Kasabası'nın geri alındığı ve Simav çevresinin de zapt edildiği görülmektedir.

Mehmed Bey'in ölümünden sonra Germiyan hükümdarı olan Süleymanşah'ın, saltanatının ilk yılları sakin geçmiştir. Ancak O, daha sonraları Karamanoğulları'na karşı kendisine sığınan Hamitoğlu İlyas Bey'e yardım etmiş, bu durum her iki beyliğin aralarının açılmasına neden olmuştur (Şikârî, 1946). Karamanoğulları'nın baskısı karşısında Osmanlılar'la anlaşan Süleymanşah, kızını I. Murad'ın oğlu Yıldırım Bayezid'e vermiş, çeyiz olarak da, Kütahya, Tavşanlı, Simav ve Emed dolaylarını Osmanlılar'a bırakmıştır. 1378'de Kula Kasabasına çekilen Süleymanşah, 1387 tarihinde ölmüştür.

Süleymanşah'tan sonra 1388 yılında başa geçen II.Yakub Bey, babası tarafından daha önce Osmanlılar'a bırakılan yerleri geri almaya teşebbüs etti. Bunun üzerine derhal Rumeli'den Anadolu'ya geçen yeni Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid, Kütahya'ya gelmiş ve kayın biraderini yakalatıp Rumelideki İpsala Kalesine hapsetmiş, Germiyan Beyliği topraklarının tamamını da Osmanlı sınırlarına dahil etmiştir (1390). İpsala Kalesi'nden 1399'da kaçmayı başaran Yakub Bey, Timur'a iltica etmiş ve Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra da diğer Anadolu Beyleri gibi, kendisine de bütün Germiyan Ülkesi geri verilmiştir.

Yakub Bey, Osmanlı şehzadeleri arasındaki iktidar mücadelesinde Mehmed Çelebi'nin yanında yer almış, bu durum Karamanoğulları ile arasının açılmasına neden olmuştur (Merçil, 1991). Karamanlılar'ın, Kütahya'yı ele geçirmesi üzerine, Yakub Bey, memleketini terk etmek zorunda kalmıştır (1410). Çelebi Mehmed'in Karamanlılar'ı mağlup etmesi üzerine, tekrar beyliğin başına geçen Germiyan hükümdarı, bir aralık Mustafa Çelebi tarafını tuttuysa da, onun ölümünden sonra II. Murad ile olan siyasî durumunu düzeltmiştir. Osmanlı Devleti ile iyi geçinmeyi tercih eden Yakub Bey, oldukça ihtiyarlamış olduğu ve yerine geçecek erkek evlâdı bulunmadığı için, Sultan II. Murad ile bizzat görüşerek, memleketini Osmanlılar'a bırakmıştır. Kütahya'ya dönüşünden bir sene sonra da 1429'da vefat etmiştir (Uzunçarşılı, 1988).

B. Mevlevîlikle İlgili Genel Bilgiler

XIII. yüzyıl, Anadolu'da tasavvufî faaliyetlerin yaygınlaşmaya başladığı bir dönemdir. Özellikle, Kösedağ Bozgunu'ndan (1243) sonra ortaya çıkan siyasî, sosyal ve iktisadî istikrarsızlık, halk kitleleri arasında, tasavvufun adeta bir sığınak gibi görülmesine neden olmuştur.

Başta, Mevlânâ, Hacı Bektaşı Veli ve Yunus Emre olmak üzere, Anadolu'nun muhtelif yörelerinde tasavvufî faaliyetlerde bulunanlar arasında; Evhadüddini Kirmanî, Fahrüddini Irakî, Necmedini Dâye, Muhyiddini Arabî Sadreddini Konevî, Müeyyeddin el Cendî ve Sadeddini Ferganî gibi mutasavvıfları zikretmek mümkündür. Kurucularının ismini

alan, Mevlevîlik, Bektaşîlik, Ekberîlik, Yesevîlik, Halvetîlik, Kalenderîlik, Kübrevîlik, Evhadîlik ve Babaîlik gibi tasavvufî cereyanların (Köprülü, 1976; Ocak, 2000) içinde, bilhassa hitap ettiği kitlelerin fazlalığı bakımından Mevlevîlik ve Bektaşîlik önde gelmekte idi.

XIII. yüzyıl sonlarına doğru, Beyliklerin yavaş yavaş bağımsızlıklarını elde etmeleri ile, yukarıda sözü edilen bu fikrî cereyanların, daha da hız kazandığı ve daha geniş çevrelere yayılmaya başladığı görülmektedir. Zira, birbirleriyle mücadele halinde olan Beylikler, bu mücadelenin sadece siyasî ve askerî alanda yeterli olmayacağını, bununla birlikte ilim, kültür ve sanat alanlarında da rekabet etmenin gerekliliğini kavramışlardı. İlim ve fikir adamlarını, şairleri himaye eden ve onları her bakımdan destekleyen Türkmen Beyler, bu çöküntü devrinde kendilerini avutmak için mistik kanaatleri benimsemek durumunda kalan halkın kabul ettiği, itibar ettiği velilere ve mutasavvıflara karşı yakınlık göstererek, halkı kendilerine bağlama yolunu seçmişlerdir.

Mutasavvıflar, bu dönemde iki taraflı rol oynamakta idiler; Türkmen Beyler onlar vasıtasıyla halka nüfuz derken, mutasavvıflar da, hem beylere nüfuz ederek halk üzerinde bir otorite kuruyorlar, hem de halk üzerindeki otoriteleri ile beyleri nüfuzları altına alıyorlardı (Gölpınarlı, 1983).

Mevlevîlik

Bilindiği gibi, Mevlevîlik, bizzat Mevlânâ tarafından kurulmuş bir tarikat değildir. Mevlânâ zamanında Mevlevî tekkesinin sadece nüvesi bulunmakta olup, Mevlânâ'nın vefatından bir süre sonra, Selçuklu Beylerinden Alâmeddin Kayser'in girişimiyle Mevlânâ türbesi yapılarak, Mevlânâ'nın hatırasına yakınlık duyanlara bir merkez tesis edilmiştir. Sultan Veled döneminde Selçuklu Beyleri'ne, Moğol büyüklerine, hatta bu beylerin eşlerine kasideler yazılmış ve hepsiyle iyi geçinilmiştir. Faruk Sümer (1973), Mevlânâ ve oğullarının, müridlerinin sayısını artırmak ve maddî yardım sağlamak amacıyla, her sınıf halkın mümessilleriyle sıkı bir münâsebete girişmiş olduklarını ifade eder.

Türbeye vakıflar temin eden Sultan Veled, Amasya, Kırşehir ve Erzincan'a halifeler göndererek, zaviyeler kurdurmak suretiyle, Mevlevîleri bir merkez etrafında toplamış ve bu tarikatı yaymaya başlamıştır (Yazıcı, 1970). Böylece Mevlana'dan sonra XV. yüzyıla kadar ki dönem, Mevlevîliğin bütün âdâb ve erkânı ile, kuruluş ve yayılış devresini oluşturmuştur (Gölpınarlı, 1960).

Mevlânâ'nın vefatından sonra çelebilik makamına Çelebi Hüsameddin geçmiştir (Köprülü, 1976). Çelebi Hüsameddin'in 1284'te vefatı üzerine,

aynı makama Bektemüroğlu Şeyh Kerimeddin geçmiş, onun 1292'de vefatından sonra da, Sultan Veled çelebilik makamına geçmiştir. Sultan Veled'in 1312'de vefatından sonra da, bu makama sırasıyla, oğlu Ulu Arif Çelebi, Ulu Arif Çelebi'nin kardeşi Abid Çelebi, diğer kardeşi Vâcid Çelebi ve Ulu Ârif Çelebi'nin oğlu Emir Âdil Çelebi geçmiştir. Böylece Sultan Veled'den itibaren Mevlânâ soyundan gelenlerin bu makama geçmesi teâmül haline gelmiştir (Gölpınarlı, 1960).

Mevlana'ya saygı ve hürmet besleyip, pîr olarak kabul eden halk kitleleri yanında, beyler, ileri gelen devlet adamları ve hükümdarlar da bulunmakta idi. Mevlevî zâviyeleri genellikle Mevlevî halifeleri tarafından kurulmakla birlikte, beyler, hükümdarlar ve nüfuzlu şahsiyetler tarafından kurulan tekkeler de vardı. Ulu Ârif Çelebi, babası Sultan Veled gibi zamanının nüfuzlu şahsiyetleri ile iyi geçinme yolunu seçmiş her gittiği yerde zâviyeler açarak, ömrünün büyük bir kısmını seyahatlerle tamamlamıştır (Eflâkî, 1987). O, özellikle gayri sünnî tarikatların daha yoğun bir etkiye sahip olduğu Türkmen Uç Bölgelerine yaptığı ziyaretlerle, buralardaki manevî hayatı etki altına almaya ve Mevlevîliği yaymaya çalışmıştır (Emecen 2001). Paul Wittek'e göre (1999) bu ziyaretler, "menfûr Türkmen Babalarının" Uçlardaki nüfuzunu kırmak ve Mevlevîliği, Beylikler üstü, birleştirici bir konuma getirme amacını taşımaktadır.

Ulu Ârif Çelebi'nin Anadolu'da seyahat ettiği yerler arasında; Karaman, Beyşehir, Afyon Amasya, Niğde, Tokat, Sivas, Birgi, Denizli, Menteşe, Kütahya, Alanya, Antalya, Bayburt, Erzurum gibi şehirler bulunmakla birlikte, Mevlevîlik daha çok, Kayseri-Konya-Kütahya-Aydın ekseninde yayılma imkânı bulabilmiştir (Akdağ, 1995).

MEVLEVîLİĞİN KÜTAHYA'DA YAYILIŞI

A. Mevlânâ Oğullarının Faaliyetleri

a. Sultan Veled ve Ulu Ârif Çelebi'in Kütahya'ya Olan İlgisi

Kütahya'da Mevleviliğin, daha Sultan Veled (Öl:1312) zamanından itibaren yayılmaya başladığı görülmektedir. Sultan Veled'e, Mevlânâ Dergahı'na konulmak üzere Kütahya'dan beyaz mermer bir havuz hediye edilmiştir (Eflâkî, 1987). Kütahya'ya muhtelif ziyaretlerde bulunduğu anlaşılan Sultan Veled, (1941: 550) bu beldeye olan hayranlığını Farsça divanındaki bir gazelinde şöyle dile getirmektedir (Uzluk, 1969:74):

Kütahya gibi bir şehir olmaz, ne mutlu orada bir ay oturan kimseye.

Saadeti yâr olup da iki ay oturacak olan bir kimse hadsiz hesapsız istifade eder.

Bu şehir bir güneş gibidir, her tarafı yüz (vecih) dür, ki onun yüzünün arkası, karanlığı yoktur.

Letâfet de cennete benzer Yarabbi Ona eziyet ve kahır gönderme.

Hiç tatlı bir güzele, kusuru olmadığı halde, bir kimse zehirli bir şerbet içirir mi?

Onun her köşesi bir bağ ve bahçedir, Onun her tarafından bir pınar ve nehir akmaktadır.

Onun duvar içine alınmış, muhafaza olunmuş endamlı güzel bir kalesi vardır ki, onun gibisini dehirde hiç kimse görmemiştir.

Böyle güzel şehre bin Herat, bin Merv ve Ehr beldesi feda olsun.

Veled'e Onun güzelliği belli olunca herkesin yanında onun övgüsünü açıkça söylemektedir.

Kütahya'ya, Sultan Veled zamanında başlayan bu ilgi, kendisinden sonra çelebilik makamına geçen Ulu Ârif Çelebi döneminde daha da artarak devam etmiştir. Moğol Beyleri ile olduğu kadar, yerli Türkmen Beyleri ile de arası gayet iyi olan Ulu Ârif Çelebi'nin (Sümer, 1973), garip, lâubali ve cesur tavırları, babasından ve dedesi Mevlânâ'dan tavarüs ettirdiği nüfuzunu kuvvetlendirmiştir (Gölpınarlı, 1983).

Menteşe, İnanç, Aydın, Eşref ve Karamanoğulları Beyliklerine ziyaretlerde bulunan Ulu Ârif Çelebi, Germiyan Beyi Alişiroğlu Yakub Bey'le de (I. Yakub Bey) görüşmüştür. Bu görüşme, Mevlevîlik hakkında orijinal ve bir o kadar da abartılı kayıtların yer aldığı Eflâkî'nin Menâkıbu'l-Ârifîn (1987: 225-226) adlı eserinde şöyle ifade edilmektedir:

"Bir gün Çelebi hazretleri Ladik (Denizli) şehrindeki dostlarıyla Germiyan Emîri Alişiroğlu'nu ziyarete gitmişti. O da büyük bir orduyla Alemeddin-i Bâzârî Sahrasına inmiş, orada çadır kurmuş oturuyordu. Çelebi'yi görür-görmez karşıladılar ve çok lütuflarda bulundular. Dostların Kur'an okuduğu ve Çelebi hazretlerinin de bilgiler saçmaya başladığı bir sırada, bu adam son dereceye varan cehaletinden ve aptallığından gaflet göstererek, kendi köleleriyle meşgul oldu. Bunu gören Çelebi hazretleri birden bire bağırdı. Hemen yerinden fırlayıp atına bindi, arkadaşlarıyla birlikte yola koyuldu. Ve son derece hiddetle bir yandan Alişiroğlu'na küfrediyor, bir yandan da yoluna devam ediyordu. Onun heybetinden kimse ağzını açıp bir şey söyleyemiyordu. Birden bire bir fırtına çıktı. Çadırlar yıkıldı. Arap atları ahırlardan kaçtılar, sahralara yayıldılar. Alişiroğlu bağırarak çadırdan dışarı fırladı ve nâiblerini toplayıp "Bu, Çelebi'nin bana olan kızgınlığından başıma geldi" diyerek adamlarını arkasından gönderdi. Nâibler ne kadar yalvarıp yakardılarsa da Çelebi dönmedi. Nihayet Alişiroğlu, ordunun subaşısı ve Aydınoğlu'nun damadı Emir Sadeddin Mübârek Kâbız'ı göndererek özürler diledi ve tevbeler edip mürid oldu. Alişiroğlu "Çelebi beni affettiğinin bir delili olarak erlerin başının tâcı olan mübarek külahını versin" dedi. Çelebi "Onun kusurundan vazgeçtim" buyurdu ve külahını Ona uğur olarak verdi. Onlar da Çelebi ve yanındakilere çeşitli hediyeler vererek ihsanlarda bulundu. Çelebi hazretleri Kütahya'ya gelince, Çelebi Yakub Bey, kızını kucağına alıp geldi ve mürid oldu."

Eflâkî'deki ifadelerden de anlaşıldığı üzere, Mevlevîliğin Germiyan Beyleri nazarında kabul görmesi ve benimsenmesi, I. Yakub Bey dönemine tekâbül etmektedir. Ulu Ârif Çelebi'nin Yakub Bey'le görüşmesi, Çelebi'nin vefat tarihi olan 1320 yılından önce gerçekleşmiştir. Yakub Bey'in, Ulu Ârif

Çelebi'ye olan bağlılığı ve muhabbeti, yukarıdaki kayıtlarla sınırlı kalmamış, adı geçen Germiyan Beyi, Ulu Ârif Çelebi'ye bazı vakıflar da tahsis etmiştir.

b. Kütahya Mevlevîhânesi'nin Kurucusu Ergun Çelebi'nin Faaliyetleri

Mevleviliğin Kütahya'da yayılmasında önemli rol oynayan Celâleddin Ergun Çelebi'nin hayatı hakkında bilinenler oldukça sınırlı olup, daha çok Sakıp Dede'nin Sefine-i Mevleviyân adlı eserine dayanmaktadır. XIV. yüzyılda yaşadığı anlaşılan Ergun Çelebi, Sefineye göre, Sultan Veled'in kızı, Mutahhara Hatun ile evlenen Germiyanoğlu Süleyman Şah'ın oğlu, Burhaneddin İlyas Paşa'nın oğludur ve 1373 yılında vefat etmiştir. Gölpınarlı (1983), Mevleviliğin ana kaynaklarından biri olan Menâkıbul-Ârifîn'de, Ergun Çelebi'den hiç bahsedilmemesi nedeniyle, Onun bu tarihteki ölümünü ihtiyatla karşılamaktadır.

Ergun Çelebi'nin, Kütahya'da hâlen Dönenler Camii olarak bilinen yapının bitişiğindeki Hazar Dinarî Mescidi'nde meşihât ettiği ve kendisinin öldükten sonra buraya gömüldüğü kabul edilmektedir. Sakıp Dede, Ergun Çelebi'ye, Şems makamından yedi terkli Şemsî tâc verildiğini, Kütahya'da bazen Mevlevî külahı, bazen de Şemsî tâç giydiğini, hatta sandukasındaki sikkenin altında Şemsî tâç bulunduğunu kaydetmektedir (Gölpınarlı, 1983).

Sakıp Dede, "Genc-nâme" adındaki mesnevî tarzında yazılmış 40 beyitlik şiirle, "İşârat-al-başara" adlı 18 sayfalık bir risaleyi Ergun Çelebiye isnad etmektedir. Gölpınarlı (1983), şiirdeki bazı beyitlere dayanarak "Genc-nâme"nin Ergun Çelebi'ye aidiyetini şüpheyle yaklaşmaktadır. Ayrıca"İşârat-al-başara" adlı risalenin tamamıyla Sakıb Dede'nin üslubu olduğunu ve bu eserin muhtemelen bir başkasına ait olduğunu ifade etmektedir.

Celâleddin Ergun Çelebi zamanında, Kütahya'da Mevlevîliğin şekillendiğini söylemek mümkündür. Nitekim Sefine, Ergun Çelebi'nin, ölmeden önce Mevlevî dergahı çelebiliğine, oğlu Burhaneddin İlyas Çelebi'yi geçirdiğini belirtmektedir. Divan Edebiyatının nitelikli şairleri arasında vasıflandırılan İlyas Çelebi, 1395 yılında ölmüş, yerine İlyas Paşa oğlu, Şah Melik oğlu Zeyneddin Çelebi geçmiştir (Gölpınarlı, 1983).

Ergun Çelebi Zâviyesi (Mevlevîhânesi)

Kütahya'da, hâlen Dönenler Camii olarak bilinen yapının bulunduğu mahalde inşâ edildiği anlaşılan dergahın, yapım tarihi ve ilk şekli hakkında kayıtlar bulunmamaktadır. Kütahya'da Mevlevîliğin, I. Yakub Bey döneminde (1300-1340) yayılmaya başladığı göz önünde tutulursa, ayrıca eserini 1318 yılında tamamladığı bilinen Eflâkî'nin (C. 1, 1987), Kütahya'da hastalandığında Ergun Çelebi zâviyesinde yattığı kaydı (Eflâkî, 1966;

Gölpınarlı, 1983) dikkate alınırsa, dergahın bu tarihlerde muhtemelen faaliyette olduğu akla gelmektedir. Ancak dergâhın bu sıralarda, hâlen Dönenler Camii'nin bitişiğinde bulunan ve Hazer Dinarî (Uzunçarşılı, 1932) Mescidi olarak bilinen bölümde mi, yoksa ayrı bir yapı olarak hemen bitişikte bir yerde mi faaliyet gösterdiği kesin olarak bilinmemektedir.

Mevlevîhânenin (dergâhın) ilk çekirdeğinin Hazer Dinarî Mescidi'nde kurulduğu fikri, Mevlevîler arasında zamanla gelenek halinde yaşatılmıştır (Uzunçarşılı, 1932; Güner, 1964). Erguniye Dergâhı olarak da tanınan mevlevîhâne, zamanla Konya ve Karahisar Mevlevîhânelerinden sonra Mevlevîliğin üçüncü büyük merkezi haline gelmiştir (Gölpınarlı, 1983).

Arşiv Belgelerinde, "Ergun Çelebi Zaviyesi" şeklinde kaydı bulunan (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kısaltma: BOA, Tahrir Defteri, Kısaltma: TD, 438:111) dergâhın, zamanla mimarî bakımdan değişikliklere maruz kaldığı (Altun, 1981-1982) ve şimdiki halini ise XIX. yüzyılda aldığı, cami içindeki onarım kitâbelerinden anlaşılmaktadır (Güner, 1964).

Eflâkî'de (1966:390), "Âsitane" şeklinde geçen zaviyenin vakıfları, 1530 tarihinde (BOA, TD, 438:111); Kütahya Kazası'na bağlı, Bölücek, Gümüş, Ak kilise, Arslanlu, Avcı, Bayad, Bayram Gâzi, Burnaz, Çavuş, Çukurca, Doluca, Gölcük, Gümüş, Günec, Kınık, Kızıl Yakub, Kızılca Viran, Kondu Viran, Parmak Viran, Perlü, Şah Melik, Toy Arslan, Yakaca, Yenice, Yoncalu, Zığra köyleri ile, Çukurca Köyü'ne bağlı Esrek Dânişmend Çiftliği, Çavuş Köyü'ne bağlı Hoca Fakih Çiftliği, Yenice Köyü'ne bağlı Hürremşah Çiftliği, Bayram Gâzi Köyü'ne bağlı İne Bey Çiftliği, Doluca Köyü'ne bağlı Şeyh Âzad Çiftliği, Şah Melik Köyü'ne bağlı Şeyh İvaz Çiftliği ve Eriklü Köyü'ne bağlı Şeyh Umur çiftliklerinden oluşmaktadır.

Ergun Çelebi Türbesi (Hazer Dinarî Mescidi)

Dönenler Camii olarak bilinen Mevlevihâne'nin, Semahâne mescidine batı yönünden bitişik olan yapı, Hazar Dinarî Mescidi adıyla tanınmaktadır. 1237-1243/44 M. yılları arasında Selçuklu komutanlarından İmâdeddin Hazar Dinarî tarafından yaptırıldığı anlaşılan (Altun, 1981-1982) mescid, kareye yakın bir plana sahiptir ve üzeri kubbe ile örtülüdür. Doğu yönünden sivri bir kemerle Semahane mescidine açılmaktadır. Ergun Çelebi ve daha sonra diğer Mevlevî ileri gelenlerinin buraya gömülmesiyle, söz konusu yapı, zamanla Mevlevîhâne'nin türbesi haline gelmiştir.

A. Mevlevîliğin Germiyan Sarayı Tarafından Desteklenmesi

a. I. Yakub Bey'in Mevlevî Çevrelere Desteği

Ulu Ârif Çelebi ile Kütahya'daki görüşmelerinden sonra da Mevlevîliğe olan desteğini sürdürdüğü görülen Yakub Bey, Afyon Karahisar'daki Mevlevîhâneye, Ulu Ârif Çelebi nâmına bazı araziler ve emlâk bağışlamıştır. Yakub Bey'in, Kütahya'daki Mevlevihâne yerine, Afyon Karahisar'daki Mevlevîhâne'yi tercih etmesi, Kütahya Mevlevihânesi'nin bu sıralarda henüz yeni şekillenmekte olduğu veya Karahisar Mevlevîhânesi'nin Konya Mevlevîhânesi'nden sonra, ikinci derecede öneme haiz bulunmasıyla ilgili olmalıdır.

I. Yakub Bey'in tanzim ettirdiği vakfiye günümüze ulaşamamıştır. Ancak 795 H./1392 M. yılında (II. Yakub Bey dönemi) yenilenen vakfiyede (Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, No: 8), vâkıfın adının "Germiyan Alişir-zâde Yakub Han" şeklinde geçmesi, ilk vakfiyenin I. Yakub Bey'e ait olduğunu göstermektedir.

Vakfiyede, Germiyanoğlu Yakub Bey, Afyon-Karahisar kadısı Ebubekir oğlu Burhaneddin'in nezaretinde, Karahisar civarındaki; Kozluca, Orta kalecik, Sivrice kalecik, Kara arslan ve Coki adı verilen yerleri, tarlaları, bağları, bahçeleri, dağları, nehirleri, meraları, harman yerleri, çeşme ve nehirleriyle, dahil ve hariç hakları ile mezarlıklar, mescidler ve yollar müstesna olmak üzere, Mehmed İbn. Mehmed Bahaeddin'e (Ulu Arif Çelebi) vakfettiğini ifade etmektedir.

Vakfiyede, yukarıda zikredilen emlâkın, zaviyede sakin "Fukara-i Mevlevîye'ye" sarf edilmek üzere vakfedildiği ve vakfın tevliyetinin, vâkıf evlâdına kuşaktan kuşağa intikalinin şart kılındığı, ayrıca vakfedilen yerlerin nezâretinin de Mevlevî halifelerine tevcîh edildiği kaydedilmektedir (Varlık, 1974). Vakfiye arşiv kayıtlarında "Sultan-ı Divanî" adıyla kayıtlıdır. Mevlevîler arasında da bu isimle tanınmıştır (Uzunçarşılı, 1932).

b. I. Yakub Bey'in Oğlu Musa Bey'in Mevlevîhâne Vakıfları

Yakub Bey'in, kendisinden sonra Beyliğin başına geçen Mehmed (Çağşadan) Bey'den başka, Musa Bey adında bir oğlunun daha olduğu 765 H./1364 M. tarihli bir vakfiyeden anlaşılmaktadır.

Afyon Kadı sicillerinde kayıtlı bulunan (Defter No: 505, Hüküm No: 144) vakfiyeye göre; Musa Bey, Antalya'ya bağlı Eğirdir Mevlevîhânesi'nde meskûn bulunan ve evlenemeyen Mevlevî fukarası için Eğirdir Kazası'na bağlı; Peynir Pazarı, Bedesten, Kemer Kapu ve Kale duvarı içindeki emlâka ait gelirlerin tamamını vakfetmektedir. Buna ilaveten mevlevihânenin

mütevellisine iki dirhem gümüş verilmesi, ayrıca mevlevîhânedeki fukaraya günde 18 akçe tahsis edilmesi şart kılınmıştır (Varlık, 1974).

Öyle anlaşılıyor ki, Musa Bey, kardeşi Mehmed Bey'in hükümdarlığı döneminde, Hamitoğulları'nın, Karamanoğulları saldırılarına karşı yardım istemesi üzerine, Hamitili'ne (Eğirdir) gitmiş, muhtemelen de burada satın aldığı emlâkı Mevlevi dergâhına vakfetmiştir (Gönçer, 1942).

Musa Bey'in, Eğirdir Mevlevîhânesi için vakıflar tahsis etmesinin, şüphesiz Kütahya'da Mevlevîliğin yayılması noktasında doğrudan doğruya bir katkısı söz konusu değildir. Ancak, adı geçen Germiyan Emîri'nin, Eğirdir Mevlevîhânesi'ne olan bu desteğinden, kendisinin Mevlevîlikten uzak olmadığı, hatta, Kütahya Mevleviliğinin, gelişmesi hususunda da bir takım faaliyetlerinin olabileceği sonucunu çıkarmak mümkündür.

c. Süleymanşah'ın Mevlevîlikle İlgisi

Germiyan hükümdarı Mehmed Bey'den sonra beyliğin başına geçen Süleymanşah'ın, Sultan Veled'in kızı Mutahhara Hatun'la evlendiği, Hızır ve İlyas Paşa adlarında iki çocuğu olduğunu Sefine-i Mevlevîye bildirmektedir (Gölpınarlı, 1983). Mevlevîler arasında tevatür derecesine varan ve sadece Sefine'de yer alan bu ifadeler şüpheyle karşılanmaktadır. Zira, Mutahhara Hâtun'un İlyas Paşa ve Hızır Paşa adlı iki çocuğunun bulunduğunu ifade eden Eflâkî (C. 2, 1987), Onun Süleymanşah ile evlendirildiğinden hiç bahsetmemektedir.

Mevlevîlikle ilgili yakıştırmalara sıkça değinen ve olayları çoğu zaman gerçeğinden uzaklaştıran Sakıb Dede, muhtemelen benzeri yakıştırmayı burada da yapmış ve Hızır ve İlyas Paşa'ların babası olarak Germiyan Beyi Süleymanşah'ı zikretmiştir.

Burada kayda değer bir başka husus da, Süleymanşah'la Mutahhara Hatun arasındaki evliliğin, kronolojik olarak da mümkün olamayacağı gerçeğidir: Eflâkî'deki kayıtlara göre (C. 1-2, 1987), Mutahhara Hâtun, Kuyumcu Selahaddin'nin (Öl: 1258) kızı Fatma Hâtun'dan doğmuştur. Onun Sultan Veled'le evlenmesi Kuyumcu Selehaddin'nin sağlığında gerçekleşmiştir. Bu durumda Fatma Hâtun'nun doğum tarihinin 1258'den önce olduğunu kabul etmek gerekir. Şu halde ölüm tarihi 1388'den kısa süre öncesine tekabül eden Süleymanşah'ın, 1258'den önce veya bu tarihlerde doğduğu anlaşılan Mutahhara Hatun'la evlenmesi, hemen hemen gerçekleşmesi mümkün olmayan bir ihtimal olarak görünmektedir (Gölpınarlı, 1983; Uzunçarşılı, 1932).

Yine Eflâkî'deki (C. 2, 1987) bir kayıtta, İlyas Paşa'nın, Ulu Ârif Çelebi'nin Denizli seyahatinde kendisine sâkîlik ettiğinden bahsedilmektedir. Ulu Ârif

Çelebi 1320'de vefat ettiğine göre, Hızır ve İlyas Paşaların da bu tarihten çok daha önce doğmuş olmaları icap eder.

Süleymanşah'ın Mevlevîlik'le ne derece ilgisinin bulunduğunu ifade etmek zordur. Ancak Kütahya'da Mevlevîliğin tedricen güçlenmesine bakılırsa, adı geçen Germiyan hükümdarının da muhtemelen Mevlevilîğe destek vermiş olabileceği akla gelmektedir. Bununla birlikte Süleymanşah ile Mutahhara Hâtun'un evlendiğine dair Kütahya Mevlevîleri arasında yaygın olan anlayışın da, yörede Mevlevîliğin gelişmesinde etkili olduğu muhakkaktır.

SONUÇ

Germiyan Beyliği Dönemi'nde Kütahya'da Mevlevîliğin yayılışı, Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in, yöreye olan ziyaretleriyle başlamıştır. Sultan Veled'den sonra, oğlu Ulu Arif Çelebi de, diğer Anadolu Beylikleri'ne yaptığı seyahatler çerçevesinde, Mevlevîliği yaymak amacıyla Kütahya'ya da muhtelif ziyaretlerde bulunmuştur.

Mevlânâ ailesinden geldiği bilinen Celâleddin Ergun Çelebi'nin XIV. Yüzyılın ortalarında Kütahya'da ilk Mevlevî zâviyesini kurmasıyla, Mevlevîlik zamanla daha geniş halk kitlelerine ulaşmıştır. Ergun Çelebi'nin kurduğu zâviye zamanla Konya ve Afyon Karahisar Mevlevîhânelerinden sonra üçüncü önemli zâviye durumuna gelmiştir.

Mevlevîliğin Germiyan sarayında kabul görmesi ise, hükümdarlardan I. Yakub Bey dönemine rastlamaktadır. Adı geçen Germiyan Beyi, muhtemelen Kütahya'daki Mevlevîhâne'nin henüz kuruluş aşamasında olması nedeniyle, Afyon Karahisar'daki Mevlevîhâne'ye zengin vakıflar bağışlamıştır. Yakub Bey'in oğlu Musa Bey de, Eğirdir'deki Mevlevîhâne için bir kısım emlâğını tahsis etmiştir.

Germiyanlı topraklarının Osmanlılar tarafından ilhâkından sonra Kütahya yöresinde Mevlevîlik kültürü yaşamaya devam etmiştir. Şehirdeki Mevlevîhâne, Osmanlı Dönemi'nde mimarî bakımdan korunup geliştirilmiş, ayrıca zengin vakıflarla desteklenmiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyeti Anadolu Defteri (937/1530) I. (1993). Haz: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara.

I. Yakub Bey'in oğlu Musa Bey'e ait H. 765 tarihli Vakfiye Sureti, Afyon İl Halk Kütüphânesi, Kadı Sicilleri, Defter No: 505, Hüküm No: 144.

II.Yakub Bey'in H.795 tarihli Vakfiye Sureti, Mevlânâ Müzesi Arşivi, No:8.

Kitaplar

Akdağ, M. (1995). *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi I.* İstanbul: Cem Yayınevi.

Aksarayî, K. M. (1943). *Müsâmeratü'l-ahbâr,* (Trk. trc: O. Nuri Gençosman), Ankara.

Eflâkî, A. (1966). *Ariflerin Menkıbeleri,* II. (2. baskı), İstanbul.

Eflâkî, A. (1987). *Ariflerin Menkıbeleri,* (Dördüncü basım) 1-2, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Evliya Çelebi. (1971). *Seyahatnâme,* On üçüncü Kitap, (Haz: M. Zıllîoğlu. Türkçeleştiren: Z. Danışman), İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi.

Gölpınarlı, A. (1983). *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik,* (2. baskı), İstanbul: İnkılâp ve Aka Yay.

Güner, H. (1964). *Kütahya Camileri,* Kütahya.

İbn Bibi. (1996). *El Evâmirü'l-Alâ'iye Fi'l-Umuri'l-Alâ'iye,* II, (Haz: M. Öztürk) Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Köprülü, M. F. (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (3. baskı), Ankara: T.T.K. Yay.

Merçil, E. (1991). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi,* Ankara: TTK. Yay.

Sultan Veled. (1941). *Divan*. (Haz: F. Nafiz Uzluk), Ankara: Uzluk Basımevi.

Şikârî. (1946). *Karamanoğulları Tarihi.* (Haz. M. Koman), Konya: Yeni Kitap Basımevi.

Uzunçarşılı, İ. H. (1932). *Kütahya Şehri*, İstanbul: Maarif Vekâleti.

Uzunçarşılı, İ H. (1988). *Anadolu Beylikleri.* Ankara: TTK Yay.

Varlık, M. Ç. (1974). *Germiyanoğulları Tarihi (1300-1429).* Ankara: Sevinç Matbaası.

Makaleler

Altun, A. (1981-1982) "Kütahya'nın Türk Devri Mimarîsi", *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan, Kütahya,* 171-700.

Gölpınarlı, A. (1960). "Mevlevîlik", *İA,* 8: 164-171.

Gönçer, S. (1942). "Değerli Bir Belge, Bir Vakıfnâme", *Taşpınar,* 89:110-114.

Ocak, A. Y. (2000). "Osmanlı Beyliği Topraklarındaki Sufi Çevreler ve Abdalân-ı Rum Sorunu", *Osmanlı Beyliği (1300-1389),* (2. Baskı): 159-172.

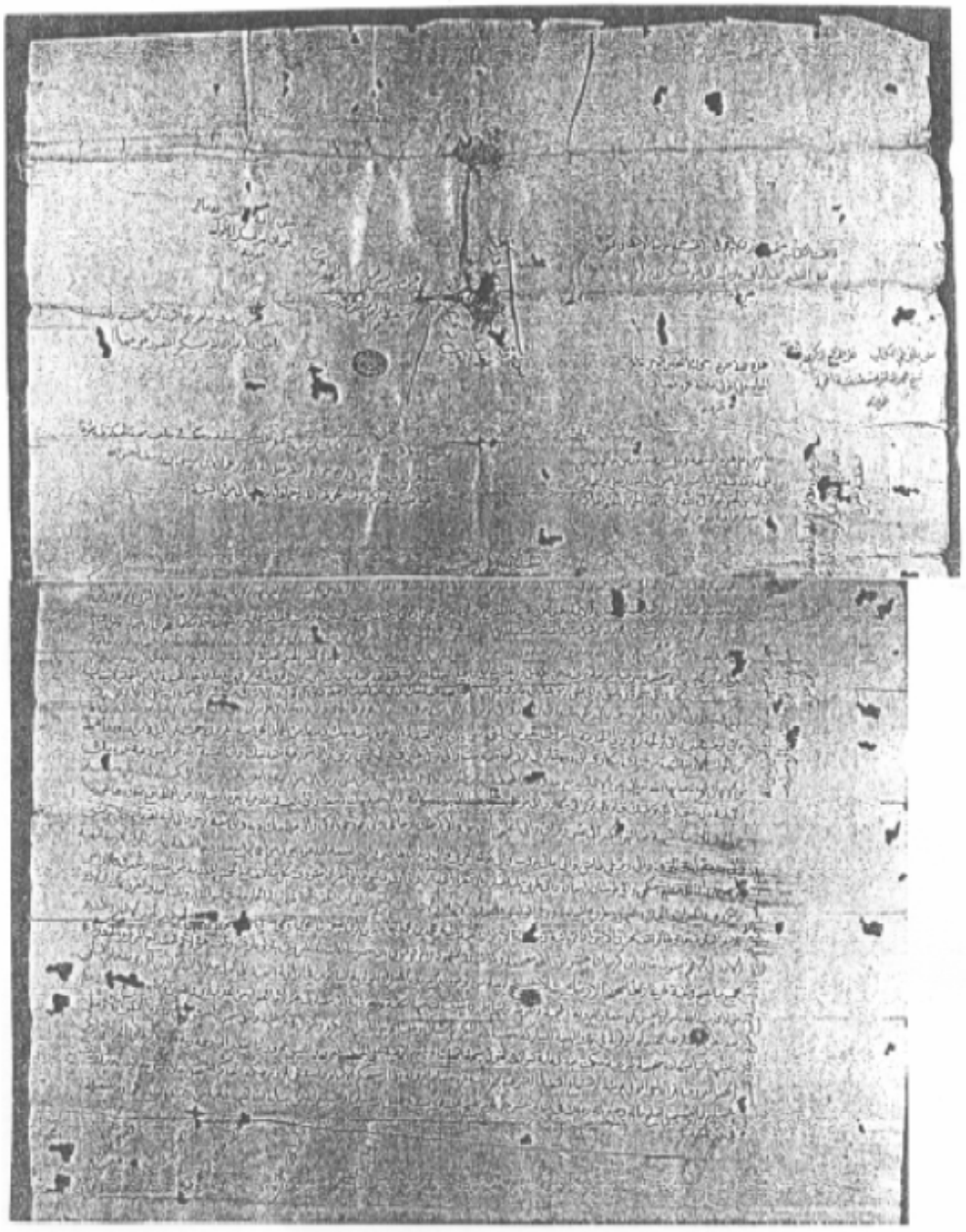
Sümer, F. (1973). "Mevlânâ ve Oğullarının Türkmen Beyleri İle Münâsebetleri", *Uluslararası Mevlânâ Semineri* : 42-53.

Uzluk, F. N. (1969). "Germiyanoğlu Yakub II. Bey'in Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi, VIII*: 71-113.

Varlık, M. Ç. (1988). "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", *M.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3: 189-271.

Yazıcı, T. (1970). "Sultan Veled", *İA, XI* : 28-32.

Ek:1

Germiyanoğlu I. Yakub Bey'in H.795 Tarihli Vakfiyesi

(Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, No: 8)

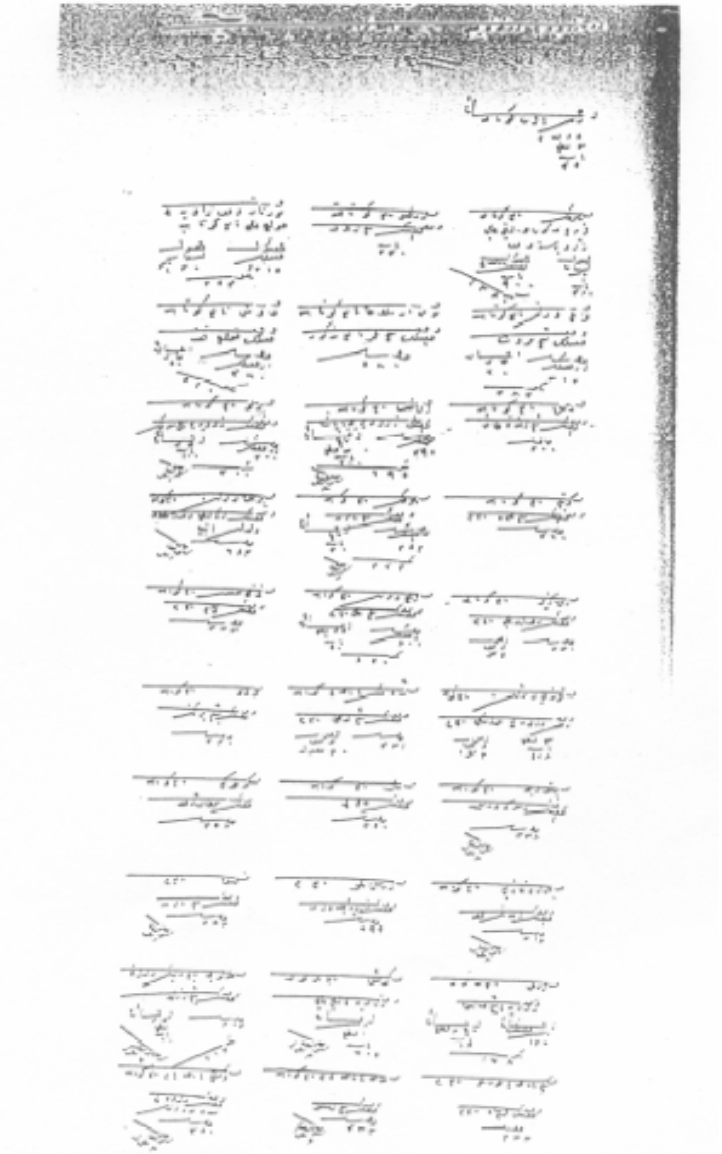
Ek:2

I. Yakub Bey'in Oğlu Musa Bey'e Ait H.765 Tarihli Vakfiye

(Afyon Kadı Sicilleri, Defter No: 505, Hüküm No:144.)

Ek:3

Ergun Çelebi Zâviyesi'nin 1530 tarihindeki Vakıfları

(BOA, TD, 438, s. 111)

Ek:4

Kütahya Mevlevîhânesi'nin (Dönenler Camii) Şimdiki Durumu.

Hezar Dinarî Mescidi'nin Genel Görünümü.

SEÇME GEREKTİREN, KISA CEVAPLI VE DOĞRU-YANLIŞ TESTLERİNİN MADDE VE TEST ÖZELLİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Erol KARACA*

ÖZET. - Bu araştırmada seçme gerektiren, kısa cevaplı ve doğru-yanlış test maddelerinin aynı davranışları ölçme yönünden etkililiklerinin ortaya konulabilmesi için madde güçlükleri, ayırıcılık gücü indeksleri, test varyansları ve KR-20 güvenirlikleri arasında anlamlı farklılıkların olup olmadığına bakılmıştır. Bu farklılıkların ortaya konulabilmesi için, seçme gerektiren, kısa cevaplı ve doğru-yanlış tipi maddelerden oluşturulan üç test hazırlanmış ve Eskişehir Mustafa Kemal İlköğretim Okulu yedinci ve sekizinci sınıflarında okuyan 74 öğrenciye üç oturumda uygulanmıştır. Uygulama sonunda elde edilen verilerin işlenmesiyle ilgili olarak her üç teste ait maddelerin güçlük indekslerinin karşılaştırılmasında varyans analizinden yararlanılmış, farklılıkları test etmede ise Scheffé testi kullanılmıştır. Her üç test için madde ayırıcılık gücü indeksleri, madde güvenirlik indeksleri hesaplanıp gruplandırılmıştır. Test güvenirlikleri KR-20 güvenirlik katsayısı ile, testlerin varyansları ise F testi ile hesaplanmıştır. Verilerin analizi sonunda; kısa cevaplı teste ait ortalama madde güçlüğünün, doğru-yanlış ve seçme gerektiren teste ait ortalama madde güçlüklerinden daha küçük olduğu; doğru-yanlış testinin seçme gerektiren ve kısa cevaplı testten daha çok ayırıcı madde içerdiği; kısa cevaplı testin seçme gerektiren ve doğru-yanlış testten daha çok güvenilir olduğu görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Seçme gerektiren test, kısa cevaplı test, doğru-yanlış testi, test maddelerin etkinliği

ACOMPARİSON OF TEST PARTICULARITIES AND TEST ITEMS OF MULTIPLE CHOICE, SHORT ANSWER AND TRUE-FALSE TESTS

ABSTRACT. - In this research, it was looked for if there significant differences in terms of the difficulty indexes discrimination indexes, test variances and reliabilities calculated with KR-20, among the multiple choice, short answer and true-false test items to point out the effectiveness of these tests in terms of measuring same modes of behavior. In order to find out these differences, three tests including the items multiple choice, short answer and of true-false, were prepared. These tests were applied to 74 students studying in 7th and 8th grades in Mustafa Kemal Primary School in Eskişehir. In order to provide the data bases on the processing, the following analyses were made at the end of the appication. While comparing the difficulty indexes of the items of all the three tests; the analysis of variance was used, scheffé tests were used to make pairwies comparations. Items discrimination indexes and KR-20 reliability indexes were computed and grouped for each type of tests. The variances of the test were tested with the F test. In results of the reseacrch, it was found that the average difficulty belonging to the short answer items was lower than that of the true-false and the multiple choice items;the true-false test items had more items than the short answer and the multiple choice test in terms of discrimination indexes; the short answer test had more reliable items than the true-false and the multiple choice test.

Key Words: Multiple choice test, Short answer test, True-false test, Effectiveness of test items.

* Öğretim Görevlisi Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü
Tel: 0-222-3350580/3532 Elektronik Posta: ekaraca@anadolu.edu.tr

GİRİŞ

Bireyin toplum içinde yaşamını sağlıklı bir şekilde sürdürmesi ve insanlığa yararlı olabilmesi için istenilir davranışlarla donanık olması gerekir. İstenilir davranışları geliştirmek, kusurlu davranışları düzeltmek, istenmeyen davranışları silmenin etkili yolu eğitimdir. Planlı davranışların geliştirilmesi amacıyla eğitimin yapıldığı yer okuldur. Eğitime tabi tutulan kişilerde eğitim süreci sonucu olarak planlanan davranış değişikliklerinin meydana gelmesi beklenir. Eğitim işleminin tamamlanmasıyla bu davranışlar eğitilenlere kazandırılmış olabilir. İstenilen davranışların hiç oluşmaması da mümkündür. Bu durumun kontrolü ölçme ve değerlendirmeyi gerektirir.

Okul öğrenmelerini ölçme nedenleri çeşitlidir: Bunlar; öğrencilerin bir derse ne derecede hazır olduklarını belirleme, dersten öğretilmesi planlanmış olan davranışların daha önceden öğrenilmiş olup olmadığını saptama, diğer bir deyişle, bir dersin aday hedefleri arasından bu dersin belli bir gruba öğretilişi ile ilgili gerçek hedefleri seçme, her bir öğrenme ünitesi sonunda, bu öğrenme ünitesinde öğretilmesi planlanmış olan davranışlardan hangilerinin tam olarak öğrenilmiş, hangilerinin tam olarak öğrenilmemiş ve nihayet öğrenilmemiş olanların da muhtemelen neden öğrenilmemiş olduğunu meydana çıkarma, kısaca söylemek gerekirse, ünitedeki öğrenmeleri izleme ve dersin belli dönemlerinin sonunda, bu dönemde etkileşimlerin ürünü olarak meydana gelen, dersin hedefleri ile tutarlı öğrenme düzeylerini belirleme, kısacası, dersteki erişiyi ortaya koyma (Özçelik, 1992-2) olarak özetlenebilir.

Öğrencilere bazen programın tekrarlatıldığı veya bir kısım öğrencilerin sistemden çıkarıldığı olur. Bütün bu işlemler öğrenci hakkında verilen bazı kararların sonucunda yapılır. Öğrenciler hakkında bu çeşit kararlar çoğu zaman öğrenci başarısına ilişkin bir takım ölçmelere ve değer yargılarına dayanır. Ne yazık ki başarıya dayanan kararlar her zaman isabetli olamaz. İsabetli bir karar verilebilmesi için karara dayanak olacak kadar yeterli bilgi toplanması, toplanan bilgilerde önemli hataların bulunmaması ve bilgilerin doğru yorumlanması gerekir (Turgut, 1988).

Bu kararların doğru alınabilmesi için, özellikleri bilinen, öğrenci başarısını ortaya koymadaki etkililiği önceden denenmiş ölçme araçlarına ihtiyaç duyulur.

Her karar bir değer yargısı içerir. Değer yargılarına gözlem veya ölçme sonuçlarının bir ölçüte vurulması ile ulaşılır. Bir değer yargısının doğruluğu ise, hem dayandığı gözlem veya ölçmelerin doğruluğuna hem de seçilen değerlendirme ölçütünün uygunluğuna bağlıdır.

Sınıftaki öğretimin iyi yürütülebilmesi için, öğrenci başarısının sık sık ölçülüp değerlendirilmesi gerekir. Eğitimde birçok değişken ölçülebilir. Ölçülen büyüklükler çoğu halde öğrencilerin bir takım nitelikleridir. Bu nedenle, ölçme işlemi her zaman ölçülecek büyüklüğün tanımlanmasıyla başlar. Ölçme yukarıda da belirtildiği gibi, araç gerektirir. Ölçme araçları, ölçülen büyüklüğün gözlenip sayılarla ifadesini kolaylaştırır. Her araç bir bakıma gözlemin daha duyarlı yapılmasını sağlar. Eğitimde kullanılan ölçme araçları, ölçülecek büyüklüğün tabiatına ve aracın kullanılacağı gruba göre çeşitlilik gösterir. Ölçme yapacak kimse, değerlendirmenin amacına uygun bir araç seçme; yoksa böyle bir aracı bizzat yapma ihtiyacı duyar (Turgut, 1988).

Eğitimde başarıyı etkileyen faktörler arasında bilişsel olanlar önemli bir yer tutar. Bloom'a (1956) göre, okuldaki öğrenmeler arasındaki değişkenliğin yaklaşık yarısı bilişsel faktörlerden gelir. Bilişsel faktörler denilince yetenekten söz etmek gerekir.

Yetenek, zekânın öğrenmelerden sonraki hali hazır durumu olarak ifade edilebilir. Sözel yetenek de bireyin dili kullanmada, sözel ilişkileri görmede, okuduğunu anlamada belli bir andaki durumunu ifade eden bir kavramdır.

Thurstone Çoklu Faktörler Teorisi'nde belirtilen yeteneklere ilişkin yedi temel faktör belirlenmiştir. Bu faktörler, test geliştirme açısından ve yetenek testlerinde kullanılacak soruların niteliği açısından önemli katkılar getirmiştir. Araştırmada incelenen sözel faktör, yeteneklerle ilgili olarak yapılan faktör analizi tekniklerinin hemen hepsinde ortaya çıkan bir faktördür. Sözel yeteneğin alt faktörlerinden olan sözcükleri anlama, sözcüklerin anlamlarını ve yazılı materyalleri anlama yeteneğini ifade eder. Bir çok yetenek testlerinde kelime hazinesi, cümle tamamlama, cümle düzenleme, sözcüklerin eş anlamını, zıt anlamını bulma ve türlü şekilleri yer alır. Kelime akıcılığı faktörü de sözel faktörlerden bir diğeridir. Bunun diğer faktörlerden farkı, yazılı materyali anlamakla pek o kadar ilgisi olmayışıdır. Kelime akıcılığı faktöründe bir cinsten olan çok sayıda kelimeleri süratle hatırlayabilme önemlidir. Thurstone, kelimeleri anlama ile kelime bolluğu faktörleri arasında korelasyon bulmuştur. Ancak, her iki faktör birbirinden farklı zihinsel faktörlerdir. Sözcükleri anlamak, o sözcüklerin zorluk ve kolaylığı ile yakından ilgilidir (Özgüven, 1994).

Sözel yeteneğin ölçülmesinde seçme gerektiren testler büyük ölçüde kullanılmaktadır. Seçme gerektiren testlerde, maddelerin ve testlerin özellikleri sayısal olarak belirtilebilir. Ayrıca testin özelliklerini maddenin özelliklerine bağlayan fonksiyonlar yardımıyla testin özellikleri bir dereceye kadar kontrol altında tutulabilir. Seçme gerektiren testlerin bu özelliği önemli bir avantaj olarak görülebilir (Baykul, 1989).

Seçme gerektiren test maddeleri cevaplayıcıya madde kökünde sorulan sorunun cevabı olan ve çeldirici adı verilen, cevap diye verilen ifadelerden oluşturulur. Böylece cevaplayıcıya sorunun cevabı da verilmiş olmaktadır. Bu husus bazı psikometristler tarafından böyle maddelerin köklü davranışları ölçmeyeceği iddiasını getirmektedir. Diğer bir görüş de bu iddiaya karşı gelmekte ve sorular iyi yazılırsa çok üst düzey davranışların ölçülebileceğini savunmaktadır (Turgut, 1988). Şüphesiz çoktan seçmeli maddelere getirilen diğer bir eleştiri de doğru cevabın ölçülen özelliğe sahip olmayanlar tarafından şansla bulunabileceği hususudur. Belirtilen bu hususlardan birincisi maddelerin, dolayısıyla ölçme aracının geçerliği, ikincisi de güvenirliği ile ilgilidir.

Doğru-yanlış testleri özel bir seçme gerektiren test olduğu için, seçme gerektiren testler için getirilen eleştiriler doğru-yanlış testleri için de geçerlidir. Ancak Turgut'a göre (1988), doğru-yanlış testleriyle üst düzeydeki davranışlar da ölçülebilir. Kısa cevaplı testlerin cevaplayıcının, cevabı kendisinin yazması sebebiyle davranışları daha köklü bir şekilde ölçtüğü ifade edilmektedir (Turgut, 1988). Davranışların ölçülüp ölçülmemesi, ölçme aracının daha çok geçerliği ile ilgilidir. Geçerlik ile bir ölçme aracının veya yönteminin, onunla ölçülmek istenen değişkeni ölçüp ölçmediği; ölçebiliyorsa, onu başka değişkenlerden ne derece arınık olarak ölçtüğü ifade edilir (Turgut, 1988).

Bir ölçme aracının diğer önemli özelliği güvenirliğidir. Güvenirlik ise, herhangi araç ve yöntemin ölçtüğü değişkeni ne derece duyarlıkla ölçebildiği; başka bir deyişle ölçme sonuçlarının tesadüfi hatalardan ne derece arınık olduğudur (Turgut, 1988).

Bir ölçme aracının diğer özellikleri arasında, test puanlarının özellikleri de gelir. Bu istatistikler, testin aritmetik ortalaması ve standart kaymasıdır.

Bir testle elde edilecek ölçme sonuçlarının kullanılış amaçlarına hizmet edebilmesi, bu sonuçların yeterince hatasız ve geçerli olmasına, bu da testin amaçlara uygun niteliklerde hazırlanmasına bağlıdır. Bir testin nitelikleri ise geniş ölçüde, onu oluşturan maddelerin niteliklerine bağlıdır (Turgut, 1979).

Test özellikleri, test ve madde özellikleri yardımıyla madde özelliklerinin önceden bilinmesi halinde kestirilebilir. Ayrıca bu ilişkiler yardımıyla istenen niteliklerde ölçme araçları da elde edilebilir.

Bu araştırmada seçme gerektiren, kısa cevaplı ve doğru-yanlış testlerinin madde ve test özellikleri arasında ne gibi farklılıkların olduğu incelenmiştir. Araştırma sonuçlarının test geliştiricilerine, alınacak kararlara ve veri toplamada kullanılan araçların özelliklerinin bilinmesine katkı sağlayacağı umulmaktadır.

YÖNTEM

Araştırmanın Türü

Bu araştırmada seçme gerektiren, kısa cevaplı ve doğru-yanlış maddelerin güçlük indeksleri, ayırıcılık gücü indeksleri, güvenirlik ölçüleri, bu tip maddelerden oluşturulan testlerin aritmetik ortalamaları, ortalama güçlükleri, varyansları, testin KR-20 güvenirliklerine göre ortaya çıkan farklılıklar incelendiğinden araştırma temel nitelikli bir araştırma sayılabilir.

Veri Toplama Araçları

Araştırma verilerinin toplanmasında araştırmacı tarafından geliştirilen "Kelime İlişkileri" ve "Okuduğunu Anlayabilme" yeteneklerini ölçmeye yönelik seçme gerektiren, kısa cevaplı ve doğru-yanlış tipi maddelerden oluşturulan üç test hazırlanmıştır.

Testlerin hazırlanmasında, önce ilköğretim okullarındaki Türkçe dersi öğretim programının yedinci ve sekizinci sınıflarına ait "okuduğunu anlayabilme ve kelime ilişkilerine yönelik hedefler ve davranışları" değiştirilerek alındı. Daha sonra ilgili hedefe ulaşıldığına kanıt olabilecek nitelikte kritik ve gözlenip ölçülebilir olup olmadığı, davranışların hedefi tam olarak yansıtıp yansıtmadığı konularında program geliştirme ve ölçme-değerlendirme uzmanlarının görüşlerine başvuruldu. Uzmanların görüş ve eleştirileri dikkate alınarak her bir hedef ile ilgili davranışlar listesi hazırlandı.

Davranışları yoklayacak şekilde seçme gerektiren, kısa cevaplı ve doğru-yanlış tipi maddelerden oluşan 83'er maddelik üç ön deneme testinin bu maddeleri çeşitli kaynaklardan seçilen parçalar (cümle, paragraf, metin), çoğu kez istenilen nitelikte ve sayıda soru çıkarılmasına elverecek biçimde düzenlenerek yeniden yazıldı.

Önce seçme gerektiren tipteki maddeler yazıldı; bu maddeler kısa cevaplı ve doğru yanlış tipteki maddelere dönüştürüldü. Seçme gerektiren maddeler dört seçenekli hale getirildi. Doğru-yanlış tipteki maddelerin başında öğrencilerin, cevaplarını "D" veya "Y" simgeleri ile belirtecekleri boşluklar mevcuttur. Kısa cevaplı maddelerde ise öğrencilerin cevaplarını yazabilecekleri, noktalarla belirtilen, boşluklar bulunmaktadır.

En sonunda, denenmek üzere seçme gerektiren yetenek testi, kısa cevap gerektiren yetenek testi ve doğru-yanlış yetenek testi olmak üzere, yukarıda belirtilen sayıda madde içeren üç ön deneme testi oluşturuldu.

<u>*Ön Deneme Uygulaması*</u>: Hazırlanan ön deneme testlerinin yönergelerine cevaplama süreleriyle ilgili herhangi bir zamanlama konulmadan, testler

Mustafa Kemal İlköğretim Okulu yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinden 24, 25 ve 26 mevcutluk üç şubeden toplam 74 öğrenciye uygulandı.

Uygulamanın başlangıcında her grupta sınıfların Türkçe öğretmenleri ve araştırmacı tarafından motivasyonun sağlanması amacıyla, bu testlerde alınan puanların sınıf geçmelerine etkisi olmasa dahi, öğrencilerin bu alandaki yeteneklerini görmeleri bakımından önemli olduğu, alacakları puanların kendilerini tanımalarında yardımcı olacağı öğrencilere açıklandı.

Öğrenciler birbirlerinden yararlanamayacak şekilde oturtuldu ve uygulama sınıftaki öğrencilere testlerin verilmesi ile başladı. Cevaplama işlemini tamamlayan öğrencilerin cevaplama süreleri cevap kağıtlarına yazıldı. Bu sürelerden yararlanılarak testlerin cevaplandırılmasının ne kadar bir zaman dilimi gerektirdiği saptandı.

Ön deneme uygulaması sonunda cevaplama sürelerinin seçme gerektiren test için 45-55 dakika; kısa cevaplı test için 55-65 dakika; doğru-yanlış testi için 45-60 dakika arasında değiştiği gözlendi. Bundan, bu üç testteki maddelerin her biri için, yaklaşık, 55 dakikalık bir cevaplama zamanı verilmesi gerektiği saptandı.

Ön deneme grubunun cevap kağıtları, her üç test için ayrı ayrı puanlanarak, her bir öğrencinin her bir testten aldığı puanlar bulundu. Puanlama, her üç testin maddeleri için doğru cevaplara "1", yanlış cevaplanmış maddelerle boş bırakılanlara "0" puan verilerek yapıldı. Kısa cevaplı testin maddelerinde kısmi puanlama yapılmadı. Bir maddeye verilen cevap, anahtara tamamen uygunsa "1", aksi halde "0" ile puanlandı.

Her üç testin ön deneme madde analizi yapılarak her bir maddedeki cevapların seçeneklere dağılışı çıkarıldı. Her bir maddenin güçlük derecesi ($\overline{p}$), ayırt etme güçleri (r_j) ve güvenirlikleri (r) hesaplandı. Seçme gerektiren maddelerin güçlük derecelerinin (.11; .97), ayırt etme güçlerinin (-.13; .57) ve madde güvenirliklerinin (-.06; .25); kısa cevaplı maddelerin güçlüklerinin (.14;.95), ayırt etme güçlerinin (-.02; .55) ve madde güvenirliklerinin (-.01; .27); doğru-yanlış maddelerin güçlüklerinin (.18; .97), ayırt etme güçlerinin (-.06; .50) ve madde güvenirliklerinin (-.03; .23) aralıklarında değiştiği gözlendi. KR-20 güvenirlikleri ise seçme gerektiren test için .84, kısa cevaplı test için .89 ve doğru-yanlış testi için .82 bulunmuştur.

Esas Uygulama: Son denemede kullanılan maddeler, ön denemede kullanılan maddelerden seçildiğinden, son denemedeki maddelerin yazım şekli, ön denemedeki maddelerin yazım şekli ile aynıdır. Seçme gerektiren maddelerden oluşturulacak nihai test için ön deneme sonuçlarından

yararlanılmıştır. Buna göre, ayırıcılık gücü düşük olan maddeler teste alınmamıştır. Çeldiricileri iyi işlemeyen maddelerin çeldiricileri düzeltilmiş, yeniden yazılması gerekli görülenler değiştirilmiş ve bazı maddeler daha açık ifade edilmiştir. Böylece nihai testler 60 maddeden oluşturulmuştur.

Hazırlanışları yukarıda açıklanan ölçme araçları, bilginin toplandığı öğrenci grubunun dışında aynı seviyedeki başka şubelerden random olarak oluşturulan 24 kişilik bir gruba uygulanmıştır. Uygulama, araştırmacının gözlemi altında, ders saatleri içinde, ders sorumlusu öğretmenler tarafından yapılmıştır.

Öğrenciler testleri üç oturumda cevaplamışlardır. Üç test çeşidinden birini alan üç sınıf, birer hafta arayla ikinci ve üçüncü testi almışlardır. Uygulamanın başlangıcında ön denemede olduğu gibi her grupta, sınıfların Türkçe öğretmenleri ve araştırmacı tarafından, motivasyonunun sağlanması amacıyla, bu testlerde alınan puanların sınıf geçmelerine etkisi olmasa dahi öğrencilerin bu alandaki yeteneklerini görmeleri bakımından önemli olduğu, alacakları puanların kendilerini tanımalarında yardımcı olacağı öğrencilere açıklandı. Uygulamada öğrencilere seçme gerektiren testin cevaplandırılması için 50; kısa cevaplı testin cevaplandırılması için 60; doğru-yanlış testin cevaplandırılması için de 55 dakikalık süre verildi. Uygulama sırasında bir aksaklık gözlenmemiştir.

Verilen İşlenmesi

Öğrencilerden alınan cevap kağıtları, cevapsız bırakılan ya da birden çok cevap işaretlenen madde bulunup bulunmadığı bakımından iyice gözden geçirilmiştir. Kontrol sonunda hatalı kağıda rastlanmamıştır. Daha sonra her bir cevap kağıdı, önceden hazırlanmış olan "cevap anahtarı" kullanılarak, elle, araştırmacı tarafından puanlanmıştır.

Seçme gerektiren, kısa cevaplı ve doğru-yanlış testlerinin madde ve test özellikleri arasında ne gibi farklılıkların olduğunun incelenebilmesi için, her üç testin maddelerinin güçlük dereceleri, ayırt etme güçleri, madde güvenirlikleri ve KR-20 güvenirlikleri hesaplanmıştır. Buna göre, seçme gerektiren maddelerin güçlük derecelerinin (.04; .96), ayırt etme güçlerinin (-.19; .68) ve madde güvenirliklerinin (-.08; .34); kısa cevaplı maddelerin güçlüklerinin (.13;.96), ayırt etme güçlerinin (-.41; .60) ve madde güvenirliklerinin (-.18; .30); doğru-yanlış maddelerin güçlüklerinin (.17; .96), ayırt etme güçlerinin (-.39; .65) ve madde güvenirliklerinin (-.15; .32) aralıklarında değiştiği görülmektedir. KR-20 güvenirlikleri ise seçme gerektiren test için .79, kısa cevaplı test için .86 ve doğru-yanlış testi için .84'dür.

BULGULAR VE YORUM

Bu araştırmada seçme gerektiren, kısa cevaplı ve doğru-yanlış testlerinin madde ve test özellikleri arasında fark olup olmadığına ilişkin elde edilen bulgular beş başlık altında incelenerek yorumlanmıştır.

Seçme Gerektiren, Kısa Cevaplı ve Doğru-Yanlış Testlerinin Aynı Davranışları Yoklayan Maddelerinin Güçlük İndekslerinin Karşılaştırılması

Seçme gerektiren, kısa cevaplı ve doğru-yanlış testlerinin aynı davranışları yoklayan maddelerinin güçlük indeksleri arasında fark olup olmadığını saptamak üzere söz konusu testlerin aynı davranışları yoklayan maddelerinin güçlük indeksleri hesaplanmış ve ortalama güçlükler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1 Seçme Gerektiren, Kısa Cevaplı ve Doğru-Yanlış Testlerinin Aynı Davranışları Yoklayan Maddelerinin Güçlük İndekslerine Ait İstatistikler

TESTLER	N	K	Σp_j	$\overline{p}_j$	$\overline{zp}$
Seçme Gerektiren Test	24	60	42.38	.71	58.75
Kısa Cevaplı Test	24	60	35.04	.58	50.34
Doğru-Yanlış Test	24	60	41.38	.69	57.42

Tablo 1'deki bilgilere göre en düşük ortalama kısa cevaplı maddelere, en yüksek ortalama da seçme gerektiren maddelere aittir. Her üç test maddelerinin güçlük indeksleri z'ye dönüştürülerek normalleştirilmiş, ortalamalar elde edilmiş ve daha sonra bu ortalamalar arasındaki farkların manidar olup olmadığına tek yönlü varyans analiziyle bakılarak Tablo 2'deki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 2 Seçme Gerektiren, Kısa Cevaplı ve Doğru-Yanlış Tipindeki Maddelerin Güçlük İndekslerine Ait Varyans Analizi Tablosu

Değişken Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F
Gruplar Arası	2450.23	2	1225.11	6.06**
Hata	35790.54	177	202.21	
Toplam	38240.77	179		

**p<.01

Tablo 2'deki varyans analizi sonuçlarına göre ortalama güçlükler arasında manidar farklılıklar vardır. Bu manidar farkların hangi gruplardan kaynaklandığını anlamak için, varyans analizi yapılan madde güçlük indekslerinin ortalamaları Scheffe testi ile Tablo 3'te karşılaştırılmıştır.

Tablo 3 Seçme Gerektiren, Kısa Cevaplı ve Doğru-Yanlış Testlerinin Ortalama Madde Güçlüklerinin Karşılaştırılması

TESTLER	Seçme Gerektiren (58.75)	Kısa Cevaplı (50.34)	Doğru-Yanlış (57.42)
Seçme Gerektiren (58.75)	-		
Kısa Cevaplı (50.34)	8.41**	-	
Doğru-Yanlış (57.42)	1.33	-7.08**	-

**p<.01

Tablo 3'teki bilgilerden kısa cevaplı maddelere ait ortalama madde güçlüğünün, doğru-yanlış ve seçme gerektiren maddelere ait ortalama madde güçlüklerinden daha küçük olduğu .01 manidarlık düzeyinde söylenebilir.

Madde güçlük indeksi 1'e yaklaştığı oranda maddenin öğrencilere kolay geldiği söylenebilir. Buna göre her üç madde tipi de öğrencilere çok zor gelmemiştir. Bununla birlikte söz konusu bulgulara dayalı olarak, hem ortalama yönünden hem de madde bazında, kısa cevaplı maddelerin doğru-yanlış ve seçme gerektiren maddelerden cevaplayıcılara daha zor geldiği, ortalama güçlük yönünden doğru-yanlış maddelerle seçme gerektiren maddeler arasındaki farkın manidar olmadığı söylenebilir. Bu bulgu, Tripp (1982) ve Lancester (1987) tarafından yapılan çalışmaların bulgularıyla bir paralellik göstermemektedir. Bu konuda daha başka çalışmalara ihtiyaç vardır.

Seçme Gerektiren, Kısa Cevaplı ve Doğru-Yanlış Testlerinin Aynı Davranışları Yoklayan Maddelerinin Ayırıcılık Gücü İndekslerinin Karşılaştırılması

Seçme gerektiren, kısa cevaplı ve doğru-yanlış testlerinin aynı davranışları yoklayan maddelerinin ayırıcılık gücü indeksleri arasında fark olup olmadığını saptamak üzere söz konusu testlerin aynı davranışları yoklayan maddelerinin ayırıcılık gücü indeksleri hesaplanmış ve bu değerler gruplandırılarak Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4 Seçme Gerektiren, Kısa Cevaplı ve Doğru-Yanlış Testlerinin Aynı Davranışları Yoklayan Maddelerinin Ayırıcılık Gücü İndekslerine Ait Özet Bilgiler

TESTLER	N	K	.19'dan Küçük	.19-.29	.29'dan Büyük
Seçme Gerektiren Test	24	60	26	10	24
Kısa Cevaplı Test	24	60	23	11	26
Doğru-Yanlış Test	24	60	19	5	36

Tablo 4'te madde ayırıcılık gücü indeksi sayıları verilmiştir. Madde ayırıcılık gücü indeksi .19 ve daha yukarısı olan maddelerin bilen ile bilmeyeni daha iyi ayırdığı kabul edildiğine göre doğru-yanlış testinin daha çok sayıda (36) iyi ayırıcı özellikte maddelere sahip olduğu söylenebilir. Daha sonra kısa cevaplı test (26) ve seçme gerektiren (24) test gelmektedir.

Madde ayırıcılık gücü indeksinin 1'e olabildiğince yaklaşması istenen bir durumdur. Buna göre her üç madde tipinde farklı değerler olmakla birlikte pozitif değerler ağırlıktadır.

Doğru-yanlış test maddelerinde ayırıcılık gücü indeksi yüksek olanların sayısı seçme gerektiren ve kısa cevaplı madde sayılarından daha yüksek olduğundan ve ayırıcılığı yüksek olan maddelerden oluşan bir testin geçerliğinin de yüksek olacağı söylenebilir. Bu durumda doğru-yanlış maddelerle kısa cevaplı maddelerin seçme gerektiren maddelere göre daha geçerli madde oluşturabileceği ihtiyatla da olsa söylenebilir. Ancak bu konuda daha geniş kapsamlı araştırmalara gereksinim vardır.

Seçme Gerektiren, Kısa Cevaplı ve Doğru-Yanlış Testlerinin Aynı Davranışları Yoklayan Maddelerinin Güvenirliklerinin Karşılaştırılması

Seçme gerektiren, kısa cevaplı ve doğru-yanlış testlerinin aynı davranışları yoklayan maddelerinin güvenirlikleri arasında fark olup olmadığını saptamak üzere söz konusu testlerin aynı davranışları yoklayan maddelerinin güvenirlikleri hesaplanmış ve buna ilişkin özet bilgiler Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5 Seçme Gerektiren, Kısa Cevaplı ve Doğru-Yanlış Testlerinin Aynı Davranışları Yoklayan Maddelerinin Güvenirliklerine Ait Özet Bilgiler

TESTLER	N	K	.15'den Küçük	.15-.19	.20 ve Büyük
Seçme Gerektiren Test	24	60	43	8	9
Kısa Cevaplı Test	24	60	33	15	12
Doğru-Yanlış Test	24	60	37	12	11

Tablo 5'de madde güvenirlik sayıları verilmiştir. Madde güvenirlik indeksi, madde ayırıcılık gücü indeksi ve madde standart kayması ile doğru orantılı olduğundan güvenirliği yüksek olan maddelerden oluşturulan bir testin güvenirliği de yüksek olur. Buna göre kısa cevaplı testin daha çok sayıda (12) yüksek güvenirliğe sahip madde içerdiği söylenebilir. Daha sonra doğru-yanlış testi (11) ve seçme gerektiren test (9) gelmektedir.

Seçme Gerektiren, Kısa Cevaplı ve Doğru-Yanlış Testlerinin Varyanslarının Karşılaştırılması

Seçme gerektiren, kısa cevaplı ve doğru-yanlış tipi maddelerden oluşturulan testlerin varyansları arasında fark olup olmadığını saptamak üzere söz

konusu test maddelerinin varyansları hesaplanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6 Seçme Gerektiren, Kısa Cevaplı ve Doğru-Yanlış Testlerinin Varyansları

TESTLER	N	K	Varyanslar
Seçme Gerektiren Test	24	60	41.09
Kısa Cevaplı Test	24	60	79.57
Doğru-Yanlış Test	24	60	59.90

Tablo 6'da görüldüğü gibi, kısa cevaplı maddelerden oluşturulan testin varyansı en büyük (79.57) ve seçme gerektiren maddelerden oluşturulan testin varyansı da en küçük (41.09) bulunmuştur. Varyanslar arasındaki farkların manidar olup olmadığı F testiyle yoklanmış ve Tablo 6'daki sonuçlar elde edilmiştir.

F testi ile en büyük varyans (79.57) en küçük varyansa (41.09) oranlanmak sureti ile yoklanmıştır. Bu hipotez sonunda manidar bir fark olmadığı gözlenmiştir. Bu bilgilere göre araştırma konusu testlerin varyanslarının homojen olduğu söylenebilir.

Seçme Gerektiren, Kısa Cevaplı ve Doğru-Yanlış Testlerinin KR-20 İle Hesaplanan Güvenirliklerinin Karşılaştırılması

Seçme gerektiren, kısa cevaplı ve doğru-yanlış tipi maddelerden oluşturulan testlerin KR-20 ile hesaplanan güvenirlikleri arasında fark olup olmadığını saptamak üzere söz konusu test maddelerinin KR-20 ile hesaplanan güvenirlikleri bulunmuş, Fisher'in Z İstatistiğine dönüştürülmüştür. Elde edilen sonuçlar Tablo 7'de özetlenmiştir.

Tablo 7 Seçme Gerektiren, Kısa Cevaplı ve Doğru-Yanlış Testlerinin KR-20 İle Hesaplanan Güvenirliklerine Ait Z İstatistiği Tablosu

TESTLER	N	K	KR-20 Güv. Kat.	Fisher Z'si	Z
Seçme Gerektiren Test	24	60	.79	1.07	1.16*
Kısa Cevaplı Test	24	60	.86	1.29	
Doğru-Yanlış Test	24	60	.84	1.22	

*p>.05

Tablo 7'deki bilgilere göre seçme gerektiren testin güvenirliği (.79), kısa cevaplı testin güvenirliği (.86) ve doğru-yanlış testinin güvenirliği (.84) bulunmuştur. Ancak bu üç değer arasındaki fark Fisher'in Z istatistiğine dönüştürülerek karşılaştırılmış manidar bulunmamıştır. Bu durumda bu üç testin KR-20 güvenirlikleri arasında manidar bir farkın bulunmadığı söylenebilir. Bu bulgu, Lancester (1987) tarafından yapılan çalışmanın bulgularıyla tutarlı değildir. Bu konuda daha ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç vardır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmaya alınan öğrencilere seçme gerektiren, kısa cevaplı ve doğru-yanlış testlerin aynı davranışları yoklayan maddelerin güçlükleri karşılaştırıldığında kısa cevaplı maddelere ait ortalama güçlüğün, doğru-yanlış ve seçme gerektiren maddelere ait ortalama güçlükten daha küçük olduğu görülmüştür.

Bu testlerin madde ayırıcılık gücü indeksleri karşılaştırıldığında, doğru-yanlış testinin daha çok ayırıcı madde içerdiği görülmüştür. Bu durum daha kapsamlı araştırmalarla desteklenirse yeteneği ortaya koyması bakımından, doğru-yanlış testlerinin daha ayırıcı olduğu söylenebilir.

Araştırma sonucunda kısa cevaplı testler, doğru-yanlış ve seçme gerektiren testlere göre genel olarak öğrencilere daha zor gelmektedir. Fakat bu üç testin güvenirlikleri arasında manidar bir farkın olmadığı ve seçme gerektiren maddelerden oluşturulan testlerin diğer ikisine göre daha geçerli olduğu izlenimi edinilmiştir. Hazırlanan testler bu haliyle standartlaştırılması ve norm oluşturulması için yeterli olmaktan uzaktır. Yalnızca İlköğretimin yedinci ve sekizinci sınıf öğrencileri üzerinde sınırlı olarak "okuduğunu anlama" ve "kelime ilişkileri" yeteneğine ait maddelerin istatistiklerinin karşılaştırılmasında bir fikir vermektedir. Testlerin daha geniş bir örnekleme

uygulanmasında ve faktör analizi tekniği ile sözü edilen yeteneklerin yapı geçerliğinin belirlenmesinde fayda vardır.

Seçme gerektiren, kısa cevaplı ve doğru-yanlış türü maddeler kullanılarak daha farklı yeteneklerin ölçümüne gidilebilir. Ayrıca; yaş, cinsiyet vb. gibi durumlar göz önüne alınarak farklı gruplar üzerinde çalışmalara gidilebilir.

KAYNAKÇA

Baykul, Y. (1989). *Test Geliştirme Ders Notları*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Çoğaltma.

Bloom, B. S. (1956). *Taxonomy of Educational Objectives, Handbook 1. Cognative Domain*. New York: Mckay.

Lancester, D. M. (1987). "A Comparison of Item Type and Source on Difficulty and Discrimination Ability", *Presented at the Annual Meeting of Midsouth Educational Research Association in Mobile Alabama*, November 13.

Özçelik, D. A. (1992-2). *Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara: ÖSYM Yayınları.

Özgüven, İ. E. (1994). *Psikolojik Testler*. Ankara: Yeni Doğuş Mat.

Tekin, H. (1977). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara: Mars Mat.

Tripp, A. M. (1982). "A Comparison of the Effect of Conventional and Complex Multiple-Choice Options on Item Difficulty and Discriminations", *Dissertation Abstracts International*, 43:3886-A.

Turgut, M. F. (1979). *676 Test Geliştirme Teknikleri Ders Notu: 1*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Turgut, M. F. (1988). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Metotları*. Ankara: Saydam Matbaacılık, Altıncı Baskı.

TÜRK FUTBOL KLASMAN HAKEMLERİNİN FİZİKSEL VE FİZYOLOJİK ÖLÇÜMLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ (MALATYA VE DİYARBAKIR ÖRNEĞİ)

Atilla PULUR [*]
Faruk YAMANER [**]

ÖZET. - Bu çalışmamızın amacı, Türk futbol klasman hakemlerinin fiziksel ve fizyolojik özelliklerini tespit etmek ve iki bölge (Malatya ve Diyarbakır Bölgesi) hakemlerinin değerlerini mukayese etmektir. Araştırmamızda Malatya ve Diyarbakır Bölgesi klasman hakemlerinin yaş, vücut yağı yüzdesi, 50 m sürat, aerobik kapasite ve ışığa karşı reaksiyon zamanları arasında istatistiksel olarak ($P>0.05$) anlamlı bir fark bulunmamış, ancak hakemlerin boy, kilo, esneklik ve sese karşı reaksiyon zamanlarında istatistiksel olarak ($P<0.05$) anlamlı bir fark bulunmuştur. Yaptığımız araştırmaya katılan hakemlerin fiziksel ve fizyolojik özelliklerinin belirlenmesi, yapılacak olan yeni araştırma örnek teşkil etmesi açısından önemlidir Bu çalışmanın Türk futbol hakemliğine katkıda bulunacağını düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Hakem, fiziksel ve fizyolojik parametreler.

THE EVALUATION OF PHYSICAL AND THE PHYSIOLOGICAL PARAMETERS OF TURKISH SOCCER CLASSMAN REFEREES (EXAMPLE OF MALATYA AND DIYARBAKIR)

ABSTRACT.- The aim of this study was to determine the physical and physiological characteristics Turkısh clasman soccer referees and to compare these characteristics of two regions (Malatya and Diyarbakir). There found no meaningful differences of them with age, body fat mass, 50 meters speed, aerobic capacity and the movement of reactions to the light ($P>0.05$). There found statistical differences of them about height, weight, flexibility, the reaction time to sport ($P<0.05$). The indication of their physical and physiological parameters is important and useful for the new researches and we believe that it will help to the Turkish soccer referees.

Key Words: Referee, physical and physiological parameters.

GİRİŞ ve AMAÇ

Futbol, yorucu ve güç geliştiren bir oyundur. Bu oyunda, futbolcular kadar futbol hakemlerinin de önemli görevleri vardır. Hakemler oyunu daha yakından izleyebilmek, daha iyi kontrol edebilmek ve futbolun yükselen temposuna ayak uydurabilmek için üst düzeyde performansa sahip olmalıdırlar. Hakemler fiziksel ve fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve dayanıklılıklarını artırmak zorundadırlar. Profesyonel hakem, performansını lig başından lig sonuna kadar devam ettirmek durumundadır. Ancak böylece futbolun ve müsabakanın yüküne ve stresine dayanabilirler (Gökbel ve ark, 2002; Güllü, 1996).

[*] Yard. Doç. Dr.Gazi Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğretim Üyesi
[**] Yard. Doç. Dr.Karaelmas Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Öğretim Üyesi

Futbol hakemlerinin bir maçtaki performanslarını belirleyen en önemli faktörlerden biriside hiç şüphesiz ki fiziksel performanstır. Hakemlerin ani ve çabuk karar verebilmeleri için fiziksel performansın yanında refleks ve reaksiyon zamanları da önem arz etmektedir (Ertan ve ark, 1999). Bir futbol müsabakası boyunca orta hakemlerin 11-12 km, yardımcı hakemlerin 7-8 km mesafe kat ettikleri, FİFA hakemlerinin 11.5 km. 1. Lig Japon futbol hakemlerinin 11.2 km. mesafe kat ettikleri belirlenmiştir (Asami ve ark, 1988; Eissman, 1997). Bir başka çalışmada ise, hakemlerin koşu mesafelerinin ortalama 9.5km olduğunu belirlenmiştir (Catterol ve Reilly, 1993). Türk hakemlerinin de bunlara yakın mesafeler kat ettikleri (Orta hakemler, 10.26, yardımcı hakemlerin 7.2 km.) tespit edilmiştir (Eniseler ve Çolakoğlu, 1999).

Böylesine zorlu bir performans ortamında olan hakemlerin kendi fiziksel ve fizyolojik kapasitelerini bilmeleri gereklidir. Bu bilgiler çerçevesinde eksik yönlerini tamamlamak için antrenmanlarını planlamalıdırlar (Fifa, 1996).

Bu araştırmanın amacı profesyonel Türk hakemlerinin sahip olduğu fiziksel ve fizyolojik değerlerinin ortaya çıkarmak ve örneklem seçilen Malatya ve Diyarbakır Bölgesi klasman hakemlerinin sahip oldukları fiziksel ve fizyolojik değerlerini saptamak ve hakemlerin fiziksel ve fizyolojik özellikleri arasında farklılığın araştırılması ve bu değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi olarak belirlenmiştir.

Çalışmada seçilen hakemler, kendi bölgelerinde amatör ve profesyonel müsabakaları yöneten ve liglere yön veren hakemler olduğu için, klasman sınıfı hakemlerden seçilmişlerdir.

MATERYAL VE METOT

Deneklerin Seçimi: Bu çalışma için Malatya Bölgesinden 10, Diyarbakır Bölgesinden 10 klasman hakem seçilmiştir. Testlere toplam 20 klasman hakemi katılmıştır. Deneklere öncelikle boy ve kilo ölçümü yapılmıştır. Sit and Rich sehpasında esneklik testi uygulanmış, 50 metre sürat testine tabi tutulmuşlardır (Tamer, 1991).

Reaksiyon Zamanı: Denekten ön kolunu ve elini masanın üzerinde rahat olacak biçimde konulması, reaksiyon zaman ölçeğini başparmak ve işaret parmak uçları ile tutması istenmiştir. Ses ve ışık uyarılarının gelmesiyle düğmeye basarak kısa sürede durdurması istenmiştir. İlk 2 ölçüm deneme olarak alınmış ve 3 tekrar alınmış ve en iyi derece baz alınmıştır (Tamer, 1991).

12 Dakika Koşu Testi: Başlama düdüğü ile koşuya başlayan denek 12 dakika

boyunca kat ettiği tur sayısı tespit edilmiş koşu bittiğinde koşulan mesafe toplam mesafe olarak kaydedilmiştir. Deneklerin max VO_2 'lerinin hesaplanmasında Balce formülü kullanılmıştır. Balce = Max VO_2 = 33.3 + (X- 150) x 0.173=ml.kg.dk (Tamer, 1991).

Vücut Yağ Yüzdesi: vücudun 6 standart bölgesinden (Biceps, triceps, iliac, sub scapula, abdominal (karın), göğüs.) deri altı yağ kalınlıkları ölçümü yapılmış olup, deneklerin total vücut yağ yüzdelerinin hesaplanmasında Grenn formülü kullanılmıştır.Total Vücut Yağ Yüzdesi = 6 bölgeden alınan ölçüm X 0.097 + 3.64 (Tamer, 1991).

İstatistiksel Analiz: Çalışmada her iki bölge klasman hakemlerinin aritmetik ortalama, standart sapmaları hesaplanmış, bunlar arasındaki değerlendirmeler 0.05 önem seviyesinde anlamlı olup olmadığına bakılmıştır.IBM uyumlu SPSS Paket programından yararlanılmıştır

BULGULAR

1998-1999 sezonunda Malatya ve Diyarbakır Bölgesinde Türkiye l. Ligi ve Türkiye 2. Liginde görev yapan klasman futbol hakemlerinden 20 hakem denek olarak seçilmiştir.

Tablo 1: Diyarbakır Bölgesi Klasman Hakemlerinin Fiziksel ve Fizyolojik Ölçümleri

DEĞİŞKENLER	N	A.O	S.D	Min	Max
Yaş (Yıl)	10	30.6	9.2	27	38
Boy uzunluğu (cm)	10	173.2	7.95	163	186
Vücut Ağırlığı (kg)	10	71.9	7.50	56	84
Yağ Yüzdesi	10	9.53	2.62	8.35	16.84
Esneklik (cm)	10	23	2.93	19	30
Sürat (sn)	10	7.66	0.31	7.30	8.10
Max VO_2 (ml/kg-dk)	10	46.93	0.06	16.65	48.78
Reaksiyon Zamanı-	10	0.24	4.98	0.17	0.36
Reaksiyon Zamanı-	10	0.20	3.09	0.15	0.25

Bu çalışmada Diyarbakır Bölgesi klasman hakemlerinin yaş ortalaması 30.06, boy ortalaması 173.2, ağırlık ortalamaları 719, yağ yüzdeleri ortalama olarak 9.53, esneklik ortalama olarak 23 cm, sürat ortalama olarak 7.66 sn, max VO2 ortalama olarak 46.93 Ml/kg-dk, Reaksiyon zamanı Ses 0.24, ışık 0.20 sn olarak bulunmuştur.

Tablo 2: Malatya Bölgesi Klasman Hakemlerinin Fiziksel ve Fizyolojik Ölçümleri

DEĞİŞKENLER	N	A.O	S.D	Min	Max
Yaş (Yıl)	10	30.8	2.48	27	35
Boy uzunluğu (cm)	10	176.2	4.56	167	182
Vücut Ağırlığı (kg)	10	73.9	3.04	68	78
Yağ Yüzdesi	10	10.98	1.79	8.28	13.79
Esneklik (cm)	10	19.6	4.12	13	25
Sürat (sn)	10	7.62	0.24	7.35	8.10
Max VO_2 (ml/kg-dk)	10	47.87	1.26	46.65	51.1
Reaksiyon Zamanı-	10	0.20	3.61	0.17	0.27
Reaksiyon Zamanı-	10	0.18	3.03	0.14	0.23

Bu çalışmaya katılan Malatya Bölgesi klasman hakemlerinin yaş ortalamaları 30.8 yıl, boy ortalamaları 176.2 cm., ağırlık ortalamaları 73.9 kg., vücut yağ yüzdesi 10.98, esneklikleri 19.6 cm., süratleri 7.62 sn., max VO2 47.87 Ml/kg.-dk., reaksiyon zamanı ses 0.20 sn., ışık 0.18 sn. olarak ölçülmüştür.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Diyarbakır Bölgesi klasman hakemlerinin yaş ortalamaları 30.6 yıl, boy ortalamaları 173.2 cm., ağırlık ortalamaları 71.9 kg., Malatya Bölgesi klasman hakemlerinin yaş ortalamaları 30.8, boy ortalamaları 176.2 cm., ağırlık ortalamaları 73.9 kg. olarak bulunmuş olup, iki bölgenin klasman hakemlerinin yaş ortalamaları arasında istatistiksel olarak ($P>0.05$) anlamlılık düzeyinde bir fark bulunamamıştır. Ancak iki bölgenin ağırlık ve boy ortalamaları arasında istatistiksel olarak ($P<0.05$) anlamlılık düzeyinde anlamlı

bir fark olduğu tespit edilmiştir.

Uluslararası Türk futbol klasman hakemleri üzerine yapılan bir çalışmada orta hakemlerin yaş ortalamalarını 37.1, ağırlık ortalamalarını 78.3 kg., boy ortalamalarını 179 cm., vücut yağı yüzdesini 21.2, 50 m sürat koşu ortalamalarını 6.71 sn., dikey sıçrama ortalamalarını 39.1 cm., anaerobik güç ortalamalarını 122.1 kg. m./sn. olarak yardımcı hakemlerin ise yaş ortalaması 35.1 yıl, ağırlıkları 73.7 kg., boyları 175 cm., vücut yağ yüzdesi 15.6, 50 m. sürat ortalaması 6.8 sn., dikey sıçrama 39.8 cm., anaerobik güç 119.5 kg. m./sn olarak tespit edilmiştir (Zorba ve ark, 2000).

Ankara bölgesi hakemleri üzerinde yapılan bir çalışmada hakemlerin yaş ortalaması 27.03, boy ortalaması 176.9 cm., ağırlık ortalamaları ise 72.1 kg. olarak belirlenmiştir (Müniroğlu, 1999). Bir başka çalışmada ise, futbol hakemlerinin l yıl önce ve l yıl sonra fiziksel uygunluk ölçümleri yapılmış ve değerlendirme sonucu orta hakemlerin ilk yıl yaş ortalaması 36.33, son yıl için 37.1, ağırlıkları ilk yıl için 79.19 kg., son yıl için 78.3 kg., boy ortalamaları ilk yıl için 178 cm., son yıl için 179 cm, vücut yağı yüzdesi ilk yıl için 17.47, son yıl için 21.2 olarak tespit edilmiş, yardımcı hakemlerin ise yaş ortalaması ilk yıl için 34.19, son yıl için 35.1, boy uzunlukları ilk yıl için 177 cm., son yıl için 175 cm., vücut ağırlıkları ilk yıl için 76.09, son yıl için 73.07 kg., vücut yağı yüzdeleri ilk yıl için 15.03, son yıl için 20.9 olarak tespit edilmiştir (Muratlı 1995). Bulunan bu değerler ile araştırmadaki değerler paralellik göstermektedir.

Malatya Bölgesi hakemlerinin vücut yağ yüzdeleri ortalaması 10.98 bulunmuş, Diyarbakır Bölgesi hakemlerin vücut yağ yüzdeleri ortalamaları ise 9.53 bulunmuş ancak iki bölge hakemleri arasında yağ yüzdeleri ortalaması açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. ($P>0.05$)

Türkiye 1. Liginde oynayan 50 futbolcu üzerinde yapılan bir çalışmada, futbolcuların vücut yağ oranlarının ortalaması 12.6 olarak bulunmuştur (Gür ve ark,1994). Bulunan bu değer çalışmamıza destek olmaktadır.

Malatya ve Diyarbakır bölgeleri klasman hakemlerinin aerobik kapasiteleri incelendiğinde (Malatya Bölgesi hakemleri max VO2- 47.87, Diyarbakır Bölgesi hakemleri 46.93'tür.) bölgeler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. ($P<0.05$)

Yamaner (1987), yapmış olduğu araştırmada, Gençlerbirliği Ümit futbol takımında oynayan 15 futbolcunun aerobik kapasitelerini 54.84 ml/kg-dk olarak bulmuştur. Bu değerler çalışmamızdaki değerlerle paralellik göstermektedir.

Malatya Bölgesi hakemlerinin sürat ortalaması 7.62 sn, Diyarbakır Bölgesi

hakemlerinin sürat ortalama 7.66 sn'dir. Her iki bölge hakemleri arasında istatistiksel olarak (P>0.05) anlamlılık düzeyinde bir fark bulunmamıştır.

Malatya ve Diyarbakır Bölgesi hakemleri arasında esneklik ortalaması bakımından istatistiksel olarak (P<0.05) anlamlılık düzeyinde anlamlı bir fark bulunmuştur. Malatya Bölgesi hakemleri 23 cm, Diyarbakır Bölgesi hakemleri 19.6 cm'dir.

Güllü (1996), yapmış olduğu bir araştırmada, Pütürge Belediyespor futbolcularının esnekliklerini 36.1 cm. olarak bulmuştur. Yamaner (1987), yapmış olduğu doktora tezinde, Galatasaray futbol takımında oynayan 17 futbolcunun esneklik ortalamalarını 22.18 cm. olarak bulmuştur. Bu değerler çalışmamızdaki değerlere çok yakındır.

Malatya ve Diyarbakır Bölgesi hakemlerinin sese karşı reaksiyon zaman ortalamalarının arasında istatistiksel olarak (P<0.05) anlamlılık düzeyinde anlamlı bir fark bulunmuştur. Malatya Bölgesi 0.20 sn, Diyarbakır Bölgesi 0.24 sn'dir.

Zatzyorski (1974), ses uyarısına karşı reaksiyon zamanlarını antrenmansız şahıslarda 0.17-0.27 sn civarında bulmuş, görme uyarısına karşı reaksiyon zamanını, antrenmansız şahıslarda (0.24-0.35) kıyasla, antrenmanlı şahıslarda (0.15-0.20) daha kısa olduğunu tespit etmiştir.

Ses uyarısına karşı reaksiyon zamanı ise, ışığa kıyasla daha kısadır. Perican ve Koruç (1992), uluslararası sporcularda 0.5-0.6 sn ve antrenmansız şahıslarda 0.17-0.27 sn civarında değerler olduğunu bildirmekte ve yaptıkları çalışmada ODTÜ Beden Eğitimi ve Spor Bölümü öğrencilerinin reaksiyon zamanları, erkeklerde el: 0.186 sn. (sese) 0.198 sn. (ışığa) bayanlarda 0.188 sn. (sese), 0.197 sn. (ışığa) olduğunu tespit etmektedirler. Bu değerler çalışmamızdaki değerlerle paralellik göstermektedir.

Malatya ve Diyarbakır Bölgesi klasman hakemlerinin ışık uyarısına karşı reaksiyon zamanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır (P>0.05). Malatya Bölgesi 0.18 sn., Diyarbakır Bölgesi 0.20 sn.'dir. Bu değerler çalışmamıza katılan hakemlerin değerleri ile çok yakın değerler taşımaktadır.

Sonuç olarak, Diyarbakır Bölgesi klasman hakemleri ile Malatya Bölgesi klasman hakemlerinin yaş, vücut kompozisyonu, 50 m. sürat, aerobik kapasiteleri ve ışığa karşı reaksiyon zamanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur (P>0.05). Ancak boy, kilo, esneklik ve sese karşı reaksiyon zamanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. (P<0.05)

Bu çalışmalar ışığındaki önerilerimiz; müsabaka yönetecek hakemler, fiziksel ve fizyolojik değerlerini çeşitli testlerle tespit edip fiziksel ve kondüsyonel çalışmalarını bu yönde sürdürmeli ve geliştirmelidirler.

KAYNAKÇA

ASAMI, Toshio; TOGARİ, N; OHASİ, J.(1988). "Analysis of Movenent Patters of Referees Duiring Soccer Matchs", *In Science And Football* (Eds T. Reily, A.Less, K. Davids, W. Murphy), London, , pp.341-345.

BAYAR, Perican ve KORUÇ, Ziya. (1992). "Reaksiyon Zamanı ve Türkiye Normlarının Saptanmasına Yönelik Ön Çalışmalar", *Spor Bilimleri II. Ulusal Kongresi, Bildir*i, Ankara.

CATTEROL, C ve THOMAS, Reilly. (1993). "Analysis of the work rate and heart rates of association football referees", *Journal of Sport s Medicine*, 27.(3)

EISSMAN, H.J. (1997). *"The Referee In Football (Soccer)*" Blackwell Scientific Publication, Oxford,100-102.

ENİSELER, N ve ÇOLAKOĞLU M. (1999). "Hakem ve yardımcı hakemlerin futbol müsabakası boyunca hareket şekillerinin analizi" *Celal Bayar Ünv. Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 3.

ERTAT, E ve ACAR A.F. (1999). İŞLEYEN Çetin, "Bir futbol maçında hakemin hareket şekillerinin analizi" *Dinamik Spor Bilimleri Dergisi,* Marmara Ünv. Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu, l (l).

Fifa. (1986). Football History Laws of the Game Referee, *FIFA Yayınları*, Zürih.

GÖKBEL, H; OKUDAN, N; KAYA Y. (2002). "Bir Profesyonel Futbol Takımının Fiziksel ve Fizyolojik Profili", *7. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi*, Poster Bildirisi.

GÜLLÜ, A. (1996). "Birinci Amatör Futbol Takımlarının Fiziksel Ve Fizyolojik Performanslarının Ölçülerek Mukayesesi ve Değerlendirilmesi", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Malatya.

GÜR, H; AKOVA, B; KÜÇÜKOĞLU. (1994). Selçuk, "Profesyonel Futbolcuların Oynadıkları Pozisyonlara Göre Sezon Öncesi Fizyolojik Özellikleri", *Spor Bilimleri Dergisi,* Hacettepe Üniversitesi, 5, 3-23.

MURATLI, S. (1995). Üst Klasman Hakemlerinin Test Sonuçlarının Analizi, *Akdeniz Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu,* yayımlanmamış çalışma.

MÜNİROĞLU, S. (1999). "Ankara Bölgesi Futbol Hakemlerinin Maç Sırasındaki Kalp Atım Hızı İle Koşu Mesafeleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi**",** *Gazi Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi***,** 10, 2-3-4.

TAMER, K. (1991). *Fiziksel Performansın Ölçülmesi ve Değerlendirilmesi,* Gökçe Ofset Matbaacılık Ankara.

YAMANER, F. (1987). Gençlerbirliği Ümit Futbol Takımının Çeşitli Fiziki Kapasitelerinin Ölçümü ve Değerlendirilmesi, *ODTÜ Doktora Tezi*, Ankara.

ZATZYORSKİ, V. (1974). Das Problem des Talents und der Talentssuche im Sport, *Leistunsport*.

ZORBA, E; DOĞU, G; ZİYAGİL, M.A. (2000). "Uluslararası ve Klasman Türk Futbol Orta ve Yan Hakemlerinin Fiziksel Uygunluk ve Antropometrik Özelliklerinin Belirlenmesi", *Gazi Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi,*4, l.